

Yhteisöllisyyttä rakentamassa

Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen dynamiikkaa modernissa
suomalaisessa yhteiskunnassa

Antti Kirkkala

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Yleinen valtio-oppi / Hallinnon ja

organisaatioiden tutkimus

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2014

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty

Valtiotieteellinen tiedekunta

Laitos – Institution – Department

Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos

Tekijä – Författare – Author

Antti Kirkkala

Työn nimi – Arbetets titel – Title

Yhteisöllisyyttä rakentamassa. Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen dynamiikkaa modernissa suomalaisessa yhteiskunnassa

Oppiaine – Läroämne – Subject

Yleinen valtio-oppi, hallinnon ja organisaatioiden tutkimus

Työn laji – Arbetets art – Level

Pro gradu -tutkielma

Aika – Datum – Month and year

Toukokuu 2014

Sivumäärä – Sidoantal – Pages

78

Tiivistelmä – Referat – Abstract

Politiikkaa kohtaan tunnetun kyynisyyden, äänestysaktiivisuuden laskun ja syrjäytymisen kaltaiset ilmiöt ovat viime vuosien aikana herättäneet länsimaissa keskustelua perinteisten edustuksellisen demokratian instituutioiden kyvyttömyydestä ylläpitää yhteiskunnallista integraatiota ja poliittisen järjestelmän legitimitettiä. Sosiaalisen pääoman käsitteen modernit juuret ulottuvat 1970-luvulle Pierre Bourdieun ja James Colemanin kirjoituksiin, mutta varsinaisesti käsite tuli Suomessa osaksi poliittis-hallinnollista keskustelua 1990-luvulla Robert Putnamin tutkimusten seurauksena. Sosiaalinen pääoma pyrkii havainnollistamaan yksilötason sosiaalisen toiminnan yhteyttä positiivisiin yhteiskunnallisiin vaikutuksiin erityisesti kasvavan luottamuksen kautta. Kansalaisten osallistumiskulttuurin aktivoiminen nähdään teorian taustaolettamusten johdosta keinona torjua nykymodernien ”kriisiä”. Sosiaalisen pääoman teoria lukeutuu moderniin republikanistiseen koulukuntaan, joka suhtautuu kriittisesti liberalismiin yksilökeskeisyyteen ja näkee osallistuvan kansalaiskulttuurin kehittämisen keskeisenä normatiivisena tavoitteenaan. Etnisen diversiteetin kasvu länsimaissa viimeisten vuosikymmenten aikana tuo myös oman haasteensa perinteisille yhtenäiskulttuuriin nojaaville kansallisvaltioille. Pluralistisen yhteiskunnan kehittäminen ja monikulttuurisen integraation onnistuminen voidaan nähdä edellytyksinä poliittisen legitimitetin ja julkisen vallan toimintakyvyn säilyttämiselle.

Tutkimuksen tavoitteena oli tutkia kvantitatiivisin menetelmin sosiaalisen pääoman ja luottamuksen vaikutusta laajempaan yhteiskunnalliseen osallistumiskulttuuriin. European Social Surveyn vuoden 2012 Suomi-aineistosta valittiin 16 tutkimuksen kannalta relevanttia muuttujaa, joita analysoitiin kolmella eri regressioanalyysimallilla.

ESS:n aineiston pohjalta tehty analyysi tukee sosiaalisen pääoman ja luottamuksen teoreettisia taustaolettamuksia myös Suomen osalta. Taustamuuttujista koulutustausta ja vastaajien taloudellinen tilanne korreloivat mallien kanssa. Ihmisten sosiaalisten asenteiden todettiin olevan vahvasti yhteydessä myös laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin: muihin ihmisiin luottavaisemmin suhtautuneet vastaajat luottivat myös eduskuntaan ja oikeusjärjestelmään selvästi keskimääräistä enemmän. Poliittista aktiivisuutta mittaavilla muuttujilla ei havaittu tilastollisesti merkitsevää yhteyttä regressiomalleihin, minkä todettiin osaltaan johtuvan aineiston rajoitteista kyseisten muuttujien suhteen.

Mikrotason asenteiden vahva yhteys laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin antaa tukea sosiaalisen pääoman teorian ja republikanismin väitteille yhteisöllisyyden ja poliittisen osallistumisen kehittämisen merkityksestä koko poliittis-hallinnolliselle järjestelmälle. Kansalaisyhteiskunnan aktivoituminen niin asuinalueiden, harrastusjärjestöjen kuin poliittisten liikkeidenkin osalta johtaa pääsääntöisesti sosiaalisen pääoman ja luottamuksen kasvuun, mikä puolestaan vahvistaa yhteisöllisyyden tunnetta koko yhteiskunnan tasolla. Osallistumisen kehittämisessä huomion ei siis tule kohdistua ainoastaan instituutioiden kehittämiseen, sillä ruohonjuuritason sosiaalinen vuorovaikutus voi monessa tapauksessa muodostua tärkeämmäksi tekijäksi koko yhteiskunnan toiminnan kannalta.

Avainsanat – Nyckelord – Keywords

Sosiaalinen pääoma, yhteiskunnallinen luottamus, republikanismi, European Social Survey

SISÄLLYS

1 Johdanto.....	1
1.1 Keskeiset käsitteet.....	3
1.2 Tutkimusaineisto ja –menetelmä.....	4
1.3 Kvantitatiivisen metodologian soveltamisesta.....	7
2 Sosiaalinen pääoma.....	9
2.1 Käsitteen historia ja määrittely.....	9
2.2 Suomalaisen kontekstin erityispiirteitä.....	13
3 Luottamus.....	16
3.1 John Locke ja luottamuksen yhteiskunnallinen rooli.....	16
3.2 Luottamuksen moderni tutkimus ja käsitteen mittakaava.....	17
4 Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen suhde yhteiskunnalliseen kehitykseen.....	24
4.1 Monikulttuurisuus ja sosiaalinen pääoma: heikkeneekö yhteisöjen luottamus?..	30
4.2 Yhtenäiskulttuurista pluralismiin.....	34
5 Poliittinen osallistuminen.....	43
5.1 Yksityisestä julkiseen – poliittisen toiminnan taustatekijät.....	43
5.2 ”Uusien” poliittisten liikkeiden nousu.....	48
5.3 Kansalaisuus, identiteetti ja demokraattinen osallistuminen.....	50
6 Liberalismi ja modernin republikanismin haaste.....	57
6.1 Historiallinen tausta.....	59
6.2 Vallan ja vapauden problematiikka.....	64
7 Analyysi.....	72
Johtopäätökset.....	77
Lähdeluettelo.....	79

1 JOHDANTO

Poliittinen passivoituminen ja huoli kansalaisosallistumisen taantumisesta ovat olleet osa julkista keskustelua vuosikausien ajan. Länsimaissa on ollut yleisenä trendinä, että äänestämisen ja puoluejäsenyyden kaltaiset perinteistä poliittista osallistumista mittaavat indikaattorit ovat olleet laskussa (Niemi et al. 2010). Tämä on nähty lähes poikkeuksetta huolestuttavana ilmiönä, jota on pyritty selittämään esimerkiksi yhteiskunnallisen eriarvoistumisen ja individualismin nousun kautta. Länsimaisen demokratiamallin terveyden ja selviytymisen edellytyksenä on pidetty nimenomaan perinteisessä mielessä aktiivista kansaa, joka yhteiskunnallisen aktiivisuuden kautta pystyy valvomaan eliittejä sekä toisaalta ohjaamaan poliittista prosessia kohti yhteisen edun tavoittelua. (Barber 1984, 3)

Tilanne ei kuitenkaan ole välttämättä näin yksinkertainen. Perinteisten osallistumismuotojen ohelle on noussut uusia vaikutuskanavia, joita on usein vaikeampi mitata, mutta jotka osaltaan voivat parantaa yksittäisen kansalaisen mahdollisuuksia osallistua demokraattiseen prosessiin. Tutkimusten mukaan usein itsestäänselvyytenä pidetty poliittisen kiinnostuksen lasku ei myöskään pidä välttämättä paikkansa. (Christensen, 41–43) Epäselvyys johtuu osittain siitä, että kansalaisilla on poliittisen toiminnan sisällöstä ja rajoista hyvinkin erilaisia määritelmiä; jollekin yksityiselämään kuuluva sosiaalinen vuorovaikutus voi vaikuttaa toiselle ihmiselle hyvinkin politisoituneelta aktiviteetiltä.

Taustaoletus siitä, että poliittinen aktiivisuus on ylipäätään positiivinen ilmiö, juontaa juurensa pitkälti republikanismin perinteeseen, jossa yhteiskunnallinen toiminta nähdään keskeisenä kansalaishyveenä. Julkisella poliittisella areenalla yhteistä etua ajavat aktiiviset kansalaiset ovat republikanismin ideaalikuva terveestä demokraattisesta yhteiskunnasta (Pettit 1997, 4). Prosessista hyötyvät suuremman poliittisen kokonaisuuden lisäksi myös itse kansalaiset, sillä julkinen toiminta nähdään korkeimpana inhimillisenä hyveenä ja itsensä toteuttamisen tapana.

Yhteiskunnallisen aktiivisuuden ylitsepursuavasta hyveellisyydestä on toki myös toisenlaisia näkemyksiä (Barber 1984, 93). Liberalismin aateperinne on korostanut

kansalaisvelvollisuuksien sijaan yksilönvapauden turvaavia oikeuksia, jotka kaikilla tietyn kansakunnan ihmisillä tulisi olla ja joiden tarkoituksena on suojella kansalaisia valtion mielivaltaiselta toiminnalta. Liberalismissa poliittinen passiivisuus ei välttämättä ole negatiivinen asia, sillä poliittisen aktiivisuuden määrä on lopulta jokaisen yksilön päätettävissä.

Viime vuosikymmenten aikana republikanismin uusimmaksi ilmenemismuodoksi nimitetty sosiaalisen pääoman käsite on ollut vahvasti esillä yhteiskunnallisessa tutkimuksessa. Vaikka Robert Putnamin (2000) kehittämästä käsitteestä onkin monia erilaisia määritelmiä, on niille silti yhteistä oletus siitä, että sosiaalinen toiminta on positiivinen ilmiö sekä yksilön että laajemman yhteiskunnan kannalta. Sosiaalinen pääoma viittaa niihin verkostoihin ja sosiaalisiin resursseihin, joita tietyllä yksilöllä tai ryhmällä on kulloinkin käytettävissään. Tässä mielessä se on verrattavissa esimerkiksi taloudelliseen pääomaan, vaikka sosiaalinen pääoma onkin luonteeltaan epämääräisempää ja sen mittaaminen vastaavasti vaikeampaa (Kajanoja & Simpura. 1998, 7).

Sosiaalinen pääoma on osoittautunut käsitteenä hyödylliseksi tutkittaessa esimerkiksi syrjäytymisen ja yhteiskunnallisen integraation kaltaisia ilmiöitä. Yksilötasolla pääoman vähäisyyden on nähty lisäävän riskiä muusta yhteiskunnasta vieraantumiseen ja tätä kautta rikollisuuden kaltaisten ilmiöiden lisääntymiseen. Erilaisia kaupunginosia tutkittaessa on huomattu, että matala sosiaalinen pääoma on yhteydessä moniin negatiivisiin ilmiöihin, kuten asukkaiden kokemaan turvattomuuden tunteeseen. (Ibid., 68–69)

Yksi sosiaalisen pääoman teorian mielenkiintoisimpia havaintoja on nimenomaan se, että mikrotason vuorovaikutuksilla on lopulta suuri vaikutus koko yhteiskunnan toimivuuteen. Sosiaalisen toiminnan on havaittu kasvattavan ihmisten keskinäistä luottamusta ja uskoa toisten ihmisten hyvántahtoisuuteen, mutta samalla myös lisäävän yleistä luottamusta laajempien yhteiskunnallisten instituutioiden toimintaan. Putnamin (1993, 81–82) tutkimuksessa italialaisten kyläyhteisöjen sosiaalisen pääoman määrä oli suoraan verrannollinen siihen, kuinka toimivaksi paikallishallinto koettiin. Myös korruptio vaihteli pääoman mukaan.

Tutkimuksen tavoitteena on tutkia sosiaalisen pääoman teorian keskeisiä väitteitä modernin suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. European Social Surveyn monipuolista kyselyaineistoa käyttämällä voidaan selvittää, onko sosiaalisen aktiivisuuden määrä yhteydessä suomalaisten syrjäytymiseen tai siihen luottamukseen, jota he kokevat keskeisiä poliittisia instituutiota kohtaan. Kvantitatiivisilla tutkimusmenetelmillä ja regressioanalyysia käyttämällä voidaan myös selvittää, vaikuttaako sosiaalisen pääoman määrä enemmän tietyn sosioekonomisen aseman ihmisiin vai ovatko vuorovaikutusmekanismit luonteeltaan universaaleja.

1.1 Keskeiset käsitteet

Sosiaalinen pääoma liittyy läheisesti luottamuksen käsitteeseen. Komparatiivisissa tutkimuksissa on havaittu, että paikallistasolla horisontaalisissa organisaatioissa aktiivisesti toimivat kansalaiset suhtautuvat luottavaisemmin omaan poliittiseen järjestelmäänsä sekä oikeusjärjestelmän kaltaisiin instituutioihin. Kysymys ei kuitenkaan ole vain mielipide-eroista, sillä kyseisten alueiden hallintojärjestelmät ovat myös responsiivisempia ja tehokkaampia päätöksenteossaan. Vastaavasti alhaisen sosiaalisen pääoman alueilla syrjäytyminen on yleisempää ja hallinnollinen korruptio lähes poikkeuksetta korkeammalla tasolla. (Putnam 1993, 181–185)

Sosiaalisen pääoman käsite saapui suomalaisen poliittis-hallinnollisen järjestelmän tietoisuuteen laajemmin 1990-luvun loppupuolella, jolloin aihetta alettiin käsitellä osana sosiaalipolitiikkaa. 1990-luvun alun laman jäljet olivat vielä vahvasti näkyvillä köyhyyden, nousseiden itsemurhalukujen, alkoholismin ja esimerkiksi syrjäytymisen kautta. Paikallistason sosiaalisen pääoman parantamiseen tähtäävien toimien ensisijaisena tavoitteena oli näiden sosiaalisten ongelmien lievittäminen ja poliittisen apatian torjuminen. Toisaalta sosiaalisen pääoman tutkimusta ja soveltamista on alusta alkaen vainonnut tietynlainen skeptisyys koko termin käyttökelpoisuudesta (ks. esim. Kajanoja & Simpura 1998, 7–11). Käsitteen selitysarvoa on nähty vähentäneen sen nopea leviäminen eri tieteenaloille, mikä on johtanut erilaisiin ja osittain ristiriitaisiinkin määritelmiin. Suomessa kriittisemmät äänet ovat nähneet sosiaaliseen pääomaan nojaavien sosiaalipoliittisten ratkaisujen toimivan vain savuverhona julkisen sektorin menoleikkauksille. Sitten sosiaalinen pääoma on kuitenkin levinnyt laajalti julkisen

sektorin indikaattoriksi, jota käytetään yhteiskunnallisen hyvinvoinnin lisäksi mittaamaan mm. työhyvinvointia kuntasektorilla.

Kritiikistä huolimatta sosiaalinen pääoma on osoittautunut käyttökelpoiseksi käsitteeksi, joka on vakiinnuttanut asemansa osana yhteiskunnallista tutkimusta. Se korreloi vahvasti BKT:n, HDI:n, korruptiomittausten ja muiden yhteiskunnallista hyvinvointia mittaavien indikaattoreiden kanssa. Korkean luottamuksen maat, joihin myös Suomi kuuluu, ovat huipputasoa niin taloudellisesti kuin myös esimerkiksi hallinnon tehokkuudessa mitattaessa. (OECD 2013)

Vaikka Suomen keskiarvo onkin korkealla, löytyy maan sisällä runsaasti vaihtelua sosiaalisessa pääomassa sekä siihen vahvasti liittyvässä institutionaalisessa luottamuksessa. On perusteltua tarkastella sitä, mitkä taustatekijät tähän vaikuttavat. Onko koulutuksella positiivinen vaikutus sosiaaliseen pääomaan? Suhtautuvatko yhteiskunnallisesti aktiiviset kansalaiset muita luottavaisemmin suomalaisen oikeusjärjestelmän toimivuuteen? Myös esimerkiksi ihmisten näkemyksillä ennalta tuntemattomien ihmisten luotettavuudesta tulisi olla vahva vaikutus heidän sosiaaliseen pääomaansa, jos käsitteen teoreettiset taustaoletukset pitävät paikkansa myös suomalaisessa kontekstissa.

Tutkimuksen keskeiset kysymykset voidaan muotoilla seuraaviksi hypoteeseiksi:

- (1) Muiden ihmisten motivaatioita ja luotettavuutta koskevilla asenteilla sekä vastaajien taustamuuttujilla on vaikutusta suomalaisten suhtautumiseen laajempia yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan.
- (2) Vastaajien sosiaalisella pääomalla ja luottamuksella voidaan havaita muun yhteiskunnan kannalta positiivisia vaikutuksia.

1.2 Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Määrälliseksi eli kvantitatiiviseksi luokiteltava, regressioanalyysia soveltava tutkimus perustuu European Social Surveyn vuoden 2010 Suomi-aineistoon. Vuodesta 2001 lähtien kahden vuoden välein toteutetun ESS:n johtoryhmässä on edustettuna seitsemän

eurooppalaista tutkimuslaitosta ja yliopistoa. Sen julkilausuttuna tavoitteena on kartoittaa eurooppalaisten asenteita, uskomuksia ja käyttäytymistä yli kolmessakymmenessä maassa. Tutkimuksen avulla pyritään muun muassa seuraamaan pysyvyyttä ja muutosta eurooppalaisten yhteiskuntien sosiaalisissa rakenteissa ja asenteissa sekä tarkastella poliittisten suuntauksien vaihtelemista tutkimusalueella. Samalla pyritään kehittämään vertailevan yhteiskuntatutkimuksen menetelmiä kyselylomakkeiden laatimisen, otantamenetelmien, aineiston keräämisen sekä tulosten virheettömyyden osalta. ESS pyrkii myös lisäämään yhteiskunnallisten aineistojen näkyvyyttä ja saatavuutta tutkijoiden, päättäjien ja kansalaisten keskuudessa sekä kehittää kvantitatiivisen tutkimuksen tasoa Euroopassa. (ESS 2014)

Yhteensä yli 30 maata kattavan tutkimuksen Suomi-osio toteutettiin tietokoneavusteisena käyntihaastatteluna sekä suomeksi että ruotsiksi. Kyselylomake perustui kaikille maille yhteiseen lomakkeeseen, joka käännettiin ja muokattiin Suomen kontekstiin sopivaksi: mm. puolueiden, uskontokuntien, koulutusjärjestelmän sekä avioliittolainsäädännön osalta erot Euroopan maiden välillä oli otettava huomioon muuttujien sekä kysymysten osalta. Satunnainen otos edusti koko maan 15 vuotta täyttäneitä väestöä ilman yläikärajaa ja otanta noudatti koko maan kattanutta yksivaiheisen satunnaisotannon periaatetta. Yksittäiset henkilöt olivat otannon perusyksikkönä ja varsinaisen aineistonkeruun hoiti Tilastokeskus. Kokonaisotos oli 3296, jonka pohjalta toteutettiin 2197 validia haastattelua. Vastausprosentti oli tällöin 67,27 %. (ESS 2012)

Tutkimuksessa analysoidaan regressioanalyysia käyttäen ESS:n Suomi-aineiston soveltuvia muuttujia käyttäen sosiaalisen pääoman ja luottamuksen dynamiikkaa. Regressioanalyysin avulla voidaan tutkia yhden tai useamman selittävän muuttujan oletettua eli hypoteesin mukaista vaikutusta selitettävään muuttujaan. Sen erityisenä etuna on pidetty sitä, että sillä voidaan tutkia samanaikaisesti monen selittävän muuttujan vaikutusta selitettävään muuttujaan. Tuloksista selviää yksittäisten selittävien muuttujien vaikutus silloin, kun myös muiden tekijöiden vaikutus on otettu huomioon. Selitettävän muuttujan on regressioanalyysissa oltava vähintään välimatka-asteikollinen, mutta selittäviksi muuttujiksi voidaan ottaa käsittelyn jälkeen myös luokittelu- ja järjestysasteikollisia muuttujia. (Fox 2008, 13–14)

Komparatiivisen kyselyaineiston käyttämiseen tutkimuksen aineistona liittyy tiettyjä tekijöitä, jotka on otettava huomioon tuloksia vääristävien virheiden välttämiseksi. Virheet voivat olla luonteeltaan sattumanvaraisia tai systemaattisia, joista jälkimmäiset ovat potentiaalisesti vakavampia, sillä sattumanvaraisten virheiden vaikutus on yleensä tulosten kannalta olematon.

Systemaattiset virheet voivat liittyä otokseen, kattavuuteen, vastausten vähyyteen sekä mittausvirheeseen. ESS noudattaa täysin sattumanvaraista otantaa, johon ei sisälly painotuksia minkään ryhmän suhteen tai vastaamatta jättäneiden kompensointia samankaltaisilla yksilöillä. Jotta otos olisi edustava ja yleistettävissä, tulisi sen olla eräänlainen pienoiskuva tutkittavasta kohteesta. Aineiston keräystapa on suunniteltava siten, että mikään tutkittavien valtioiden ihmisryhmä ei jää tutkimuksen ulkopuolelle. ESS:n aineisto kerättiin henkilökohtaisilla haastatteluilla, jota on pidetty parhaimpana menettelytapana tämänkaltaisille kyselytutkimuksille.

Vastausprosentti on yleinen huoli länsimaisissa kyselytutkimuksissa, sillä ihmisten halukkuus osallistua tutkimuksiin on ollut jatkuvasti laskussa. Jos vastauksia tulee liian vähän, vaarantaa se otoksen edustavuuden ja sitä kautta yleistettävyyden. ESS:n itse asettama tavoite oli 70 %, mutta vuoden 2012 kierroksen vastausprosentti oli lopulta 60 %. Tämän voi kuitenkin samaa luokkaa vastaavien kyselytutkimusten kanssa ja vastaamattomien osuus ei ole tarpeeksi suuri uhataksaan otoksen edustettavuutta.

Poliittisen osallistumisen mittaamista kyselytutkimuksissa on myös pidetty ongelmallisena. Osallistuminen on usein epäsäännöllistä, minkä lisäksi vastaajilla on eri käsityksiä ja määritelmiä poliittiselle toiminnalle. Jos osallistuminen on sisältänyt epäsovinnasta toimintaa, eivät vastaajat halua välttämättä kertoa niistä haastattelutilanteissa. Nämä tekijät voivat potentiaalisesti tuottaa vääristyneitä arvioita osallistumisen todellisesta tasosta. ESS:n kysymyspatteristossa käytettyä yhden vuoden aikaväliä on sinänsä pidetty toimivana kompromissina, mutta se saattaa myös aiheuttaa poliittisen toiminnan ylikorostumista. Vastaajilla voi lisäksi olla taipumus korostaa omaa kansalaisaktiivisuuttaan, jos se koetaan kansalaisvelvollisuuden kaltaiseksi yhteiskunnalliseksi normiksi.

Vaikka ESS:n aineistoa ei voidakaan pitää täysin ongelmattomana, on se silti yksi

luotettavimmista Euroopan valtioita koskevista aineistoista. Vastausten tulkinnassa on kuitenkin oltava tarkkana ja otettava huomioon vastaajien konteksti niin poliittisen kulttuurin, historian kuin sosiaalisten olojenkin osalta.

1.3 Kvantitatiivisen metodologian soveltamisesta

Yhteiskuntatieteissä on tapahtunut viime vuosikymmenten aikana selvästi havaittava siirtyminen kohti kvalitatiivisia menetelmiä. Maakohtaisesti eroja on toki ollut: angloamerikkalaisissa maissa kvantitatiivinen tutkimus on pitänyt pintojaan voimakkaammin. Mutta varsinkin Suomessa trendi on selvä, jos tarkastellaan opiskelijoiden opinnäytetöiden, väitöskirjojen ja ylipäätään laitoksilla tehtävän tutkimuksen menetelmäkirjoa. Tötön mukaan (2000) keskeisenä syynä tälle kehitykselle on se negatiivinen leima, jonka määrällinen tutkimus on osakseen saanut. Osa on nähnyt tämän vastareaktiona aiemmin vallinneelle positivistiselle virtaukselle, jota tosin Tötön näkemyksen mukaan on vahvasti liioiteltu. Joka tapauksessa kvantitatiivisia menetelmiä on kritisoitu niiden jäykkyydestä, niiden tuottaman tiedon pinnallisuudesta, näennäisobjektiivisuudesta sekä koko otteen ihmisiä esineellistävstä vaikutuksesta. Tämä vähentää uskottavuutta usein toistetulta latteudelta siitä, miten kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset menetelmät täydentävät toisiaan eikä niitä tulisi nähdä kilpailevina tai toistensa vastaisina tutkimusmenetelminä. Opiskelijoiden ja akateemikkojen silmissä menetelmät voivat tuskin olla täysin samanarvoisia vaihtoehtoja, kun toiselle niistä on säilytetty hyvin negatiivinen painolasti.

Suomalaisessa menetelmäkirjallisuudessa määrällinen aineisto on usein esitetty rajoittuneeksi sillä perusteella, että se ei pysty kehittämään uusia näkökulmia tai löytämään uusia tapoja tulkita tutkittavia ilmiöitä, sillä hypoteesit ja vastausvaihtoehdot on pääosin tiedettävä jo ennen aineiston keräämistä (Alasuutari 1989, 59). Tällöin pyrkimyksenä ei voi olla uuden löytäminen, vaan jo keksityn todistaminen tai erilaisten numeeristen tietojen ja jakaumien tuottaminen. Kontrastina esitetään laadullisen tutkimuksen kyky ”puhua” tutkijalle ja tarjota lähes rajattomia mahdollisuuksia uuden luontiin.

Raunion (1999, 345) mukaan tutkimustapojen vahvuudet ja heikkoudet riippuvat siitä, halutaanko analysoida ilmiöitä yhteiskunnan makrotasolla vai sosiaalisen vuorovaikutuksen mikrotasolla sekä siitä, nähdäänkö sosiaalisen todellisuuden määrittävän rakenteiden vai prosessien kautta ja kohdistuuko huomio väestöön laajemmin vai sen tiettyyn alajoukkoon. Töttö (2000, 73) pitää näiden jaottelujen liittyvän pikemminkin teoreettisten näkökulmien valintoihin, joihin ei sisälly käsitteellistä pakkoa käyttää mitään tiettyä menetelmää. Tällöin Raunion jaottelun pohjaksi jää vain ero suuren joukon *yleisyyden* ja pienen joukon *tyypillisyyden* välillä. Koska kvantitatiivinen tutkimus voi vastata molempiin ja kvalitatiivinen vain jälkimmäiseen, ei jaottelussa ole juurikaan järkeä. Tötön mukaan olennaista onkin keskittyä itse tutkimusongelmaan, jolla on sisällön ohella aina jokin muoto, joka voidaan esittää yhtenä tai useampana kysymyksenä. Koska kvantitatiivisella ja kvalitatiivisella tutkimusotteella saadaan vastauksia eri kysymyksiin, tulee tutkimusongelman kysymysmuodon määrätä käytettävän lähestymistavan. Tötön yksinkertaistetussa mallissa yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kysymykset on jaettu neljään luokkaan. Näistä kvalitatiiviset menetelmät pystyvät vastaamaan ”mitä?” ja ”miten?” -kysymyksiin ja kvantitatiiviset menetelmät ”kuinka paljon?” ja ”miksi?” -kysymyksiin. Miksi-kysymykset koskevat ilmiöiden syitä ja sisältävät monitasoisuutensa vuoksi kaikkia muitakin kysymystyyppejä. Huomion kohteena on ilmiöiden kausaalinen selittäminen. (Ibid., 74–77)

Vaikka hypoteesien testaaminen onkin osa kvantitatiivista tutkimusta, ei sitä tule pitää ainoana tai hallitsevana menettelytapana. Silloinkin, kun tulokset ovat odotusten mukaisia, niiden voi katsoa ainoastaan tukevan teoriaa, muttei todentavan sitä: vaikka tulokset näyttäisivät tukevan hypoteesin perustana olevaa teoriaa, ne tukevat myös kaikkia muita teorioita, joiden kanssa ne eivät ole ristiriidassa (Rosenberg 1968, 198). Tutkijan tulkinnallinen rooli on olennainen, sillä esimerkiksi kahden tekijän välinen yhteys voi osoittautua näennäiseksi. Korrelaatio ei merkitse tällöin kausaalisuhdetta vaan sitä, että jokin kolmas tekijä on jäänyt tutkimuksessa paljastumatta. Kyselytutkimuksien analyysi ei aina perustu selkeästi etukäteen muotoiltujen hypoteesien testaamiselle, jolloin oppimisprosessille jää reilusti tilaa. Joustavassa tutkimusprosessissa löydökset vaativat tulkintaa ja tulkinnat puolestaan kannustavat parhaimmassa tapauksessa uusiin löydöksiin. (Ibid., 200–201)

2 SOSIAALINEN PÄÄOMA

2.1 Käsitteen historia ja määrittely

Sosiaalinen pääoma on noussut viimeisen vuosikymmenen aikana niin suosituksi sosiaalitieteiden käsitteeksi, että sen selitysarvon on koettu olleen osittain uhattuna. Esimerkiksi Fine ja Lapavitsas (2004) toteavat kritiikissään sosiaalisen pääoman olevan ”kaoottinen, epämääräinen ja liian yleinen kategoria, jota voi käyttää hyväkseen käytännössä minkälaiseen tutkimukseen tahansa”. Halpern (2005, 2) pitää kritiikkiä liioiteltuna, mutta mainitsee silti ongelmaksi sen, että eri aloilla tehtävässä tutkimuksessa verkostojen, normien ja sanktioiden kaltaiset termit ovat keskenään täysin erilaisia, mutta tämä jää usein tutkijoilta itseltäänkin huomiotta.

Alun perin sosiologiasta kummunnut käsite on levinnyt muun muassa sosiaalipsykologian, kaupunkisuunnittelun ja organisaatiotutkimuksen tutkimuskentille. Sosiaalisen pääoman peruseräkkeenä on kuitenkin säilynyt se oletus, että osallistuminen ryhmien ja järjestöjen kautta sosiaaliseen toimintaan on hyödyksi niin yksilöille kuin yhteisöillekin. Ensimmäisen systemaattisen analyysin aiheesta laatinut Pierre Bourdieu (1980, 2) määritteli sosiaalisen pääoman koostuvan ”niistä tosiasiallisista tai potentiaalisista resursseista, jotka ovat sidoksissa institutionalisoituneihin ja kestäviin kahdenvälisistä suhteista koostuviin verkostoihin”. Bourdieun mukaan sosiaaliset verkostot eivät muodostu automaattisesti, vaan ne täytyy tietoisesti rakentaa oman toiminnan kautta ryhmäsuhteita muodostamalla, jotka vuorostaan tuottavat hyötyjä niihin osallistuville yksilöille. Uusia resursseja tuovien sosiaalisten suhteiden olemassaolon lisäksi on kuitenkin otettava huomioon myös näiden suhteiden määrä ja laatu. Sosiaalisen pääoman dynamiikkaan liittyy aina tietty määrä epäselvyyttä ja epämääräisyyttä – muussa tapauksessahan niitä voitaisiin käsitellä teknisten markkinamekanismien kaltaisina transaktioina. Bourdieu (1985) suhtautui kriittisesti taloustieteitä kohtaan, sillä hänen mukaansa nämä olivat jättäneet huomiotta valtavia yhteiskunnallisen elämän osa-alueita painottaessaan keinotekoisesti vain talouden alaan lukeutuvia vaihdantasuhteita.

Tunnetuimmaksi sosiaalisen pääoman käsitteen popularisoijaksi nousseen Robert Putnamin läpimurtotyönä on pidetty italialaisen paikallishallinnon eroja kartoittanutta

Making Democracy Work -tutkimusta vuodelta 1993. Hän havaitsi, että hallinnon tehokkuus, päätösten nopeus sekä julkisten instituutioiden suosio ei riippunut niinkään budjettien koosta, vaan yhteisöllisen elämän elinvoimaisuudesta sekä yleisestä luottamuksesta kyseisten alueiden sisällä. Sosiaalisen pääoman määrä oli korkeampi Pohjois-Italiassa, missä ihmiset osallistuivat aktiivisesti kuorojen kaltaisten ”horisontaalisten” yhdistysten toimintaan. Putnamin näkemyksen mukaan näiden erojen taustalla olivat vuosisatojen saatossa kehittyneet poliittiset ja kulttuuriset tekijät. Etelässä ihmiset olivat eristyneempiä ja toimivat pääasiallisesti perheensä parissa sekä osallistuivat ”vertikaalisten” eli hierarkkisten yhdistysten toimintaan, joissa valtasuhteet olivat korostetumpia.

Halpernin (2005, 11–14) määritelmän mukaan sosiaalinen pääoma käsittää tunnettujen sosiaalisten verkostojen ja yhteisösuhteiden lisäksi myös laajemmat kansalliset kulttuurit sekä ne tavat, joilla ihmiset ovat päivittäin vuorovaikutuksessa keskenään. Sosiaalisen pääoman – ymmärrettiin se sitten mikro- tai makrotason käsitteenä – voidaan nähdä koostuvan kolmesta eri osasta: verkostoista, normeista ja sanktioista. Verkostoon kuuluvat yksilön sosiaaliset kontaktit tietyllä alueella, johon kuuluu lähipiiriin lisäksi myös puolittut ihmiset ja muut tuttavuudet. Nämä suhteet eivät ole aina pelkästään positiivisia, vaan niitä voi leimata vihamielisyys tai kilpailuasetelma. Verkostoja voidaan myös tarkastella aluekohtaisesti niiden tiiviiden ja sulkeutuneisuuden mukaan eli sen perusteella, kuinka paljon verkostoon kuuluvilla ihmisillä on kontakteja ulkopuolisten kanssa.

Sosiaaliset normit taas viittaavat erilaisiin sääntöihin, arvoihin ja odotuksiin, joita tietyn yhteisön ihmisillä on. Informaalinen taso on olennainen osa minkä tahansa yhteisön normistoa, sillä useimmat säännöt ovat kirjoittamattomia. Osassa normeista on behavioraalinen elementti eli odotus tietynlaisesta käyttäytymisestä tai toiminnasta, osa taas on luonteeltaan affektiivisia ja ohjaavat ihmisten tuntemuksia. Naapurustossa tällainen ”sosiaalisen representaation” normisto voi kattaa esimerkiksi meluun, pihatöihin ja tervehtimiseen liittyviä asioita (Lynch 1960).

Kolmanteen elementtiin eli sanktioihin sisältyy myös voimakas informaalinen puoli. Sopimattomaksi katsottua käyttäytymistä voidaan rankaista esimerkiksi suoralla paheksunnalla tai epäsuorasti juorujen ja maineen tahraantumisen kautta. Vaikka

rangaistukset ovat usein varsin hienovaraisia, ovat ne silti erittäin tehokkaita. Toisaalta sanktioiden käsitteeseen tulee lukea myös positiivinen palkitseminen muun muassa kehujen kautta. (Luzzati 2000, 53–55)

Verkostojen käsitteessä on huomattava, että kyse ei ole pelkästään staattisista, alueellisesti rajatuista sosiaalisista rakenteista. Moottoriteillä on omat käyttäytymisnorminsa, jotka ohjaavat tietyllä tienpätkällä tilapäisesti sattuneita ihmisiä: väärästä käyttäytymisestä tulee helposti sanktiota tööttäilyn muodossa. Jonotus kaupan kassalla tai esimerkiksi Kelan toimistossa sisältää myös omat norminsa ja odotuksensa siitä, kuinka ihmisten tulisi kussakin tilanteessa käyttäytyä.

Sosiaalisen pääoman käsitteen voidaan katsoa syntyneen vastareaktiona 1980-luvulla esiintyneeseen taipumukseen keskittyä poliittisessa retoriikassa vain ”kylmiin” taloudellisiin mittareihin yhteiskunnallista kehitystä arvioitaessa. Keskustavasemmistolaisten puolueiden nousu länsimaissa 1990-luvun puolivälissä toi uusia näkökulmia julkiseen keskusteluun uusien hallitusten painottaessa kansalaisyhteiskunnan ja sosiaalisten kontaktien merkitystä. Samaan aikaan kävi myös selväksi, että taloustieteilijöiden käyttämät perinteiset mittarit olivat riittämättömiä selittämään Itä-Euroopan transitiomaiden tilannetta, jossa korruption kaltaiset yhteiskunnalliset ongelmat eivät laantuneet kovasta talouskasvusta huolimatta. (Kajanoja & Simpura 1998, 9)

Sosiaalisen pääoman käsitteen nousu tapahtui suurelta osin akateemisessa maailmassa toisistaan riippumattomien tutkimusryhmien huomatessa käsitelleensä samaa ilmiötä. Talouskasvua, terveyttä, koulumenestystä ja esimerkiksi rikollisuutta ja näiden yhteyttä ihmisten sosiaalisiin verkostoihin tutkittiin monella eri tieteenalalla ja usein erilaisin määritelmien sosiaalisen pääoman luonteesta, joskin viime vuosina on selvästi esiintynyt pyrkimyksiä yhdistää ja koordinoita tätä työtä. (Ibid., 10)

Alexis de Tocquevillea on pidetty varhaisena sosiaalisen pääoman teoreetikkona. Hän piti akateemisia ja moraalisia yhdistyksiä amerikkalaisen demokratian perusrakenteena, jotka ansaitisivat teollisia ja poliittisia järjestöjä enemmän huomiota. De Tocquevillen mukaan yhdistystoiminta keräsi yhteen eri tavalla ajattelevia ihmisiä toimimaan yhteisten päämäärien puolesta, mutta auttoi samalla näitä luomaan uusia ideoita ja

parantamaan omaa henkistä hyvinvointiaan, mikä puolestaan loi puitteet yhteistoiminnalle ja auttoi ratkomaan kollektiivisen toiminnan ongelmia. Yhteisöllinen elämä pystyi myös torjumaan liiallisen individualismin ja itsekkyyden uhkaa. (de Tocqueville [1840] 1969)

Myös Emile Durkheim ([1893] 1964) sivusi kirjoituksissaan samaa aihetta. Hänen mukaansa valtio pysyi toimintakykyisenä vain silloin, kun valtion ja yksilön välillä toimi ryhmiä, jotka pystyivät houkuttelemaan yksilöt mukaan ”sosiaalisen elämän yleiseen virtaan”. Durkheim painotti miten myös itsemurhan kaltaiset, näennäisesti yksilölliset toimet olivat aina kytköksissä sosiaaliseen ympäristöönsä, jolloin niitä ei pystynyt ymmärtämään ilman laajempaa kontekstiaan. Hän havaitsi itsemurhien olevan harvinaisempia kollektiivisuutta painottavissa yhteiskunnissa, joissa ihmiset eivät jääneet yksin vaikeissakaan tilanteissa.

Käsitteen suosion voidaan katsoa johtuvan osittain myös siitä, että sosiaalinen pääoma keskittyy pääasiassa vain sosiaalisen vuorovaikutuksen positiivisiin puoliin, jolloin ilmiötä voidaan tutkia laajemmin ei-kaupallisen pääoman ja vallan kerryttämisen kontekstissa. Se liittyy vahvasti ihmisten jokapäiväiseen elämään, minkä vuoksi lukemattomat *self-help*-kirjailijat ovatkin tarttuneet innokkaasti aiheeseen. Poliitikot ja virkamiehet taas näkevät usein sosiaalisen pääoman kasvattamisen olevan oiva tapa ratkaista yhteiskunnallisia ongelmia ilman merkittäviä taloudellisia investointeja. (Portes 1998, 1–4)

Sosiaalisen pääoman ulkoinen ilmenemismuoto voi olla hyvin yksinkertainen. Se, maksavatko ihmiset laskunsa, odottavat suojatiellä vihreää valoa tai antavat rahaa hyväntekeväisyyteen liittyy kaikki suoraan siihen, kuinka paljon tietyllä yhteisöllä voidaan katsoa olevan sosiaalista pääomaa. Vanhemmat, jotka uskaltavat lähettää lapsensa turvallisimmiin mieliin yksin kouluun, ovat tämän pääoman muodon haltijoita. Tietyn yhteisön sisäiset normit ja vastavuoroisuuden oletukset ohjaavat ihmisten päivittäistä vuorovaikutusta. Eri sosiaalisen pääoman luokat myös toimivat suhteessa toisiinsa: tutkimuksissa on esimerkiksi pyritty selvittämään, kuinka perheen muuttaminen uudelle paikkakunnalle vaikuttaa lasten henkiseen mukautumiseen ja koulumenestykseen (Blau 1964, 164–165).

Tutun ympäristön jättäminen tuhoaa vanhoja sidoksia, mikä johtaa sinänsä suureen sosiaalisen pääoman menetykseen. Vanhempien riittävän tuen on kuitenkin osoitettu auttavan lasta säilyttämään koulumenestyksensä entisellä tasolla sekä integroitumaan tehokkaammin uuteen yhteisöön. Tämän vuoksi sosiaalisen pääoman ei tulisi nähdä rajoittuvan vain tietyntalaiseihin interaktioihin; kaiken positiivisen sosiaalisen toiminnan kokonaisuutena se on suoraan sidoksissa myös yhteisöjen dynamiikkaan. Sosiaalisen vuorovaikutuksen taso vaikuttaa myös siihen, millaisena ihmiset näkevät suhteensa muuhun yhteiskuntaan: vähemmän sosiaalista pääomaa omaavien ihmisten on todettu olevan keskimäärin kyynisempiä ja pessimistisempiä suhtautumisessaan valtiollisten instituutioiden toimintaan ja luotettavuuteen. He eivät myöskään pidä yhteiskunnallisia osallistumismahdollisuuksiaan merkittävinä ja suhtautuvat epäilyksellä poliittisiin toimijoihin sekä mediaan (Putnam 2002). Tutkimuksen yhtenä tavoitteena onkin selvittää, pitääkö tämä yhteys paikkansa myös suomalaisessa kontekstissa.

2.2 Suomalaisen kontekstin erityispiirteitä

Suomea voi pitää yleisesti ottaen korkean luottamuksen maana. Vuoden 2010 Poliisibarometri-tutkimuksen mukaan 96 % suomalaisista piti poliiseja melko tai erittäin luotettavana, mikä on maailman huipputasoa. Vuonna 2005 toteutetun World Values Surveyn mukaan puolustusvoimiin ja tuomioistuimiin luottaa yli 80 % suomalaisista. Kela, julkinen terveydenhuolto sekä sosiaaliturvajärjestelmä nauttivat myös yli 60 % luottamusta. Epäilevimmin suomalaiset suhtautuivat poliittisiin puolueisiin, lehdistöön sekä Euroopan unioniin, joiden tuki jäi alle 40 %:n. Tutkimuksessa kysyttiin myös luottamusta kirkkoon (64 %), hallitukseen (64 %), virkamiehiin (60 %), ammattiyhdistyksiin (63 %), eduskuntaan (56 %) sekä esimerkiksi suuryrityksiin (46 %). (World Values Survey, 2005)

Suomi kuuluu muiden Pohjoismaiden kanssa näiltä osin samaan joukkoon: kaikki ovat menestyviä hyvinvointivaltioita, joiden kansalaiset yleisesti ottaen luottavat poliittisiin instituutioihin sekä muihin kansalaisiin. Syrjäytymisestä tai köyhyydestä ei kuitenkaan ole Suomessakaan päästy eroon – päinvastoin, 1990-luvun lama jätti jälkeensä suuren joukon rakenteellisen pitkäaikaistyöttömyyden kaltaisia sosiaalisia ongelmia, joiden ratkaiseminen on osoittautunut hyvin vaikeaksi. Vuonna 2008 alkanutta finanssikriisiä

seuranneet Euroopan unionin talousongelmat ovat jälleen nostaneet julkiseen keskusteluun huolen 1990-luvun alun ongelmien toistumisesta.

Suomessa sosiaalinen pääoma ilmaantui julkisen vallan agendalle ensimmäisen kerran vuonna 1997, jolloin Valtion taloudellinen tutkimuskeskus ja Sosiaalipoliittinen yhdistys järjestivät Säätytalolla seminaarin aiheesta. Seminaarin puheenvuoroissa nousi esiin huoli taloudellisten realiteettien vaikutuksesta sosiaalisen pääoman kehitykselle (Kajanoja & Simpura 1998, 8):

”Suomea odottava tiukka talouskuri EMU-Euroopassa ei lupaa sosiaalisen pääoman kaltaisille ilmiöille suurta tulevaisuutta talouspolitiikassa. Julkisen talouden alijäämärajoitukset ja paineet verotuksen harmonisointiin pitävät siitä huolen. Tuollaisen talouspolitiikan näkökulmasta puhe sosiaalisesta pääomasta voi näyttää vain yhdeltä monista hyvinvointivaltion hieman epätoivoisista itsepuolustusyrityksistä.”

Jälkikäteen katsoen nämä pessimistiset arviot rinnastuvat mielenkiintoisesti globaalin finanssikriisin seurauksena säädettyihin euroalueen alijäämärajoituksiin, joita on vastustettu osin samoin perustein. Suomen EMU-jäsenyyttä seurannut vahva talouskasvun jakso ja ylipäättään vakaussopimuksen heikko valvonta häivyttivät tämän vastakkainasettelun ”kylmän” talouspolitiikan ja sosiaalisen pääoman kehittämisen väliltä. Samaisessa seminaarissa tosin esitettiin myös varovaisen optimistisia ajatuksia siitä, miten tietyissä EU:n piireissä esiintyi ”tuoretta ajattelua”, jossa hyvinvointivaltio nähtiin investointina, jolla on myös myönteisiä vaikutuksia talouden kannalta.

Reijo Väärälä esitti tuolloin, että sosiaalisen pääoman ohella tulisi monilla talouspoliittisestikin merkittävillä yhteiskunta- ja sosiaalipoliitiikan alueilla, esimerkiksi koulutus- työ-, asunto- ja maatalouspolitiikassa, nostaa esiin ”sosiaalipoliittinen eetos”, jonka tuolloin koettiin olevan heikentymässä. Seminaarin pohjalta laadittuun VTT:n teokseen kirjoittanut Juhani Nummela nosti esiin kansalaisten ja valtioiden välisen suhteen julkisen hallinnon kannalta. Hänen mukaansa hallinnon ja sen harjoittaman sosiaalipoliitiikan olisi ensisijaisesti pyrittävä lisäämään kansalaisten hyvinvointia. Ongelmana oli, että kokonaishyvinvointi oli totuttu rakentamaan vain sektoripoliitiikan perusteella, joita ”fordistisen työjako-opin mukaisesti on organisoitu ja legitimoitu yhteisen hyvän nimissä kasvavan kansantulon ja korkean veroasteen oloissa”. (Ibid.,

Nummela näki sosiaalisen pääoman käsitteen hyödylliseksi 1990-luvun lopulla meneillään olleen julkisen hallinnon kehitysprosessin ymmärtämisessä: se hahmotti riittävällä tavalla hallinnonuudistuspolitiikan suuntaa korostamalla politiikan ja julkisen hallinnon välineellisyyttä yhteisöllisten toimintojen ylläpitäjinä. Yhteiskuntarauha oli tehokkaan talouden ja yhteisöllisen elämäntavan ehto, sillä se loi edellytykset kansalaisten toiminnalle, ”verosuostunnalle” sekä yritteliäisyydelle. (Ibid., 71)

Nummelan mukaan sosiaalisen pääoman käsite korosti julkisen hallinnon uudistuksen taustalla toimivia Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestelmän arvoja, ”[...] jotka ovat perintöä historiallisista välttämättömyyksistä ja kasvavat mannereurooppalaisesta oikeusajattelusta.” Tämä tukisi julkisen vastuun kantoa ja korostaisi totuttua alemmankin menotalouden oloissa solidaarisuutta ja huolenpidon tarvetta, jotka ovat välttämättömiä luottamuksen säilyttämisessä julkisen vallan instituutioihin. Tämän lähtökohdan pohjalta yhteiskunnalliseen koheesioon pyrkiminen tuli hänen mukaansa nähdä valtion velvollisuutena ja valtiokeskeistä toimintatapaa piti mahdollisuuksien mukaan muokata kumppanuus- ja vuorovaikutussuhteita korostavaksi, alhaalta ylös ohjautuvaksi hallintotavaksi. (Ibid., 73–74)

3 LUOTTAMUS

3.1 John Locke ja luottamuksen yhteiskunnallinen rooli

Luottamus kuuluu olennaisena osana kaikkiin sosiaalisiin suhteisiin. Luottamusta tutkittaessa on huomioitava yksilötason lisäksi myös yhteiskunnallinen näkökulma: ilman kansalaisten välistä luottamusta mikään suurempi poliittinen kokonaisuus ei olisi toimintakykyinen. Luottamukseen voidaan sisältää kaikki ne kulttuuriset normit ja käyttäytymissäännöt, joiden perusteella ihminen hahmottaa paikkansa yhteiskunnassa. (Robbins & Judge 2010, 356).

Luottamuksen käsitteen varhaisempaa yhteiskunnallista käyttöä voi löytää muun muassa John Locken (1988 [1689]) kirjoituksista. Luottamuksen roolia politiikassa tutkineen Locken mukaan kansalaisten vastuulla on luottamusta nauttivien julkisuuden henkilöiden toimien jatkuva tarkastelu ja mahdollisten väärinkäytösten paljastaminen. Epävarmuuden ja kaaoksen leimaama poliittinen sfääri on täynnä muuttuvia jatkuvasti muuttuvia, asymmetrisiä valtasuhteita, minkä vuoksi luottamuksen pohjalta toimiminen tai siihen tukeutuminen on usein riskialtista. Locke antoi aiemmassa epistemologisessa teoksessaan *An Essay Concerning Human Understanding* varsin pessimistisen arvion luottamuksen arvosta toiminnan pohjana. Luottamusta ei tulisi käsittää vain mitattavissa olevana poliittisena resurssina tai henkilöidenvälisenä suhteiden verkostona; luottamuksen ytimessä on riski, minkä usein ymmärtää vasta jälkikäteen, kun luottamus on rikottu. (Nacol 2011, 580–582)

Locken näkemyksen mukaan vahingot, sattumat ja epävarmuus olivat kaikki poliittisen elämän ominaispiirteitä, jotka omalta osaltaan vaaransivat yleisen hyvän toteutumista yhteiskunnassa. Vaikka kansalaiset voivat yhdessä valvoa ja rajoittaa julkisen elämän epävarmuutta, kiinnitti Locke päähuomionsa poliittisen muutoksen ja valtasuhteiden mallintamiseen luottamuksen kautta. Luottamus on sinänsä voimakas poliittinen työkalu: sitä voi käyttää niin turvallisuuden kuin hyötyjenkin tuottamiseen, mutta myös tuhoavaan toimintaan pettämisen kautta. (Ibid., 593)

Valta-asema sisältää jo itsessään luottamuksen lähteen. Tämä antaa vallankäyttäjälle paremman kyvyn selviytyä politiikan myrskyistä ja muista haasteista. Toisaalta se

sisältää aina potentiaalin myös väärinkäytöksiin. Vallan yleistä luonnetta käsitellessään Locke jakoi sen kolmeen osaan: jumalalliseen lakiin, maalliseen lakiin sekä mielipiteen ja maineen lakiin. Näistä viimeistä hän piti voimakkaimpana, sillä jokainen kansalainen osallistuu sen ylläpitoon ja valvontaan luonnollisella sosiaalisella toiminnallaan. Väärinkäytöksistä rangaistaan maineenmenetyksellä tai esimerkiksi sulkemalla yksilö tietyn sosiaalisen ryhmän ulkopuolelle, eikä tämä vaadi toteutuakseen interventiota valtiolta. Muut lain tyypit nojaavat joko kirkon asettamiin normeihin tai valtion ollessa kyseessä sen asettamien virkailijoiden suorittamaan lakien noudattamisen valvontaan. (Hindess 1996, 58–63).

Locken mukaan osuva reaktio yhteiskunnallisen luottamuksen luhistumiseen on vallankumous. Hänen mukaansa kansalaisilla on aistillisen ja kokemuksellisen tiedon kautta kyky havaita, kun aiemmin luottamuksen arvoisat johtajat muuttuvat tyranneiksi. Kansalaisten jatkuva valppaus onkin tärkeää, jotta tämä havainto ei tule liian myöhään. Kyse on kuitenkin aina todennäköisyyksien arvioinnista, sillä varmaa tietoa on vaikea koskaan saada. Locken vihjaama ennaltaehkäisevä vallankumous mahdollisen tyrannian kaatamiseksi sisältää oletuksen kaikkea sosiaalista toimintaa leimaavasta epävarmuudesta. (Nacol 2011, 593)

3.2 Luottamuksen moderni tutkimus ja käsitteen mittakaava

1980-luvun lopulle asti hyvin marginaalisessa asemassa ollut luottamuksen tutkimus on onnistunut viime vuosina vakiinnuttamaan paikkansa hallintoteoreettisessa kirjallisuudessa. Luottamuksen käsitettä on tutkittu organisatorisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa osana sosiaalisia suhteita (Bachmann & Zaheer 2006, 15–16).

Käsite on saanut sosiaalisen pääoman lailla osakseen kritiikkiä määritelmien moninaisuudesta ja vaihtelevasta käytöstä osana eri alojen tutkimusta. Luottamus määritellään yleensä odotukseksi siitä, että toinen osapuoli käyttäytyy hyväntahtoisesti epävarmoissa olosuhteissa. Määritelmää voidaan jatkaa jakamalla luottamus kahteen kategoriaan sen mukaan, keihin ihmiset luottavat ja kuinka tämä luottamus ilmenee. Rationaalinen, strateginen luottamus voidaan ymmärtää seuraavasti: "Henkilö A luottaa

henkilöön B asiassa x tai asioissa x ja y". Luottamus on samanaikaisesti kognitiivinen oletus sekä strateginen laskelma, jonka tavoitteena on selvittää, ovatko luottamuksen antajan ja luottamuksen kohteen intressit yhteneväiset. (Bachmann & Zaheer 2006, 236)

Toinen määritelmällinen kysymys liittyy siihen, oletetaanko luottamuksen kohteen toimivan aktiivisesti yhteistyössä vai pelkästään henkilön A kannalta harmittomalla tavalla. Rajoitetummassa versiossa henkilön B oletetaan pidättäytyvän henkilöä A haittaavasta toiminnasta, vaikka tämä saattaisi olla henkilön B etujen vastaista; laajempi määritelmä olettaa aktiivista yhteistyötä myös henkilön B omien etujen kustannuksella. Näistä kahdesta rajoitetumpi määritelmä on perinteisesti ollut suositumpi: käytännössä luottamus on siis uskoa siihen, että toiset ihmiset eivät käyttäydy opportunistisesti muiden kustannuksella, vaikka saisivatkin tähän tilaisuuden. (Gargiulo & Ertug 2006, 165–167)

Poliittista luottamusta käsittelevässä yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa luottamus nähdään käytännössä aina hyvänä asiana. Taustaolettamuksen mukaan poliittiseen järjestelmään ja instituutioihin kohdistuva luottamus on yhteydessä siihen, miten elinvoimainen kyseisen valtion demokraattinen kulttuuri on. Halu maksaa veroja, julkisen sektorin vetovoimaisuus työnantajana ja yleinen lakien kunnioitus ovat kaikki omalta osaltaan kiinni yhteiskunnallisen luottamuksen määrästä. Kansalaiset myös suhtautuvat positiivisemmin kulloinkin harjoitettuun politiikkaan, jos pitävät hallitustaan luottamuksen arvoisena. (Nye 1997, 10)

Luottamuksen syntyyn vaikuttavat useat eri tekijät. Yksilöiden samankaltaisuuden on havaittu vaikuttavan voimakkaasti siihen, millaisiksi esimerkiksi kaveripiirit ja muut mikrotason sosiaaliset verkostot muodostuvat. Sukupuoli, etnisyys, uskontokunta, ulkonäkö ja persoonallisuuspiirteet ovat mukana tässä prosessissa, vaikka ihmiset pyrkisivätkin tietoisesti minimoimaan pinnallisten tekijöiden vaikutusta heidän toimintaansa. Ihmisten aiempi vuorovaikutus suoraan muiden kanssa ja kolmansien osapuolien välityksellä ohjaa sitä tapaa, jolla näiden verkostojen koostumus muuttuu ajan myötä. (McPherson et al. 2001, 415–416)

Samankaltaisuuden vaikutus luottamuksen muodostumiseen on noussut esiin useissa tutkimuksissa, mutta mahdollisten kulttuurierojen vuoksi kaikkialla päteviä yleistyksiä

on vaikea tehdä. Synnynnäisten piirteiden vuoksi myös kuuluminen samaan kategoriaan usein edesauttaa luottamuksen kasvua: samankaltainen suhtautuminen ympäröivään yhteiskuntaan esimerkiksi poliittisten mielipiteiden osalta auttaa ennakoimaan toisen osapuolen käyttäytymistä. Kansainvälisissä kyselytutkimuksissa on käynyt moneen otteeseen selväksi, että ihmisillä on taipumus pitää omaan kansalliseen tai etniseen ryhmäänsä kuuluvia henkilöitä ulkopuolisia luotettavampina. (Ibid., 416)

Moderni yhteiskuntajärjestelmä sisältää monia oletuksia valtasuhteista ja eri toimijoiden motivaatioista. Kulttuurilla ja valtiollisilla rakenteilla on merkittävä vaikutus ihmisten toiminnan muokkaamiseen, mistä on saatu näyttöä esimerkiksi korruptiotutkimuksista. Demokraattisen yhteiskunnan on sanottu tuottavan reiluksi koettujen instituutioiden ympäristön, jossa ihmiset pystyvät luottamaan heille tuntemattomiin ihmisiin (Hardin 2002; Harper 2001). Korkean luottamuksen yhteiskunnat ovat yleensä tehokkaampia, turvallisempia sekä saavuttaneet muita korkeamman hyvinvoinnin tason (Coleman 1990). Toisaalta tämänkin suhteen on väitelty siitä, onko luottamus johtanut parempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen vai onko se vain näiden olosuhteiden sivutuote (Uslaner 2002).

Korruption on todettu yleisellä tasolla vähentävän yhteiskunnallista luottamusta. Länsimaissa media on usein pureutunut näyttävästi erilaisiin korruptioskandaaleihin, jotka ovat liittyneet esimerkiksi virkanimityksiin tai julkisiin rakennusprojekteihin. Kansalaisten käsitys maassaan vallitsevasta korruption tasosta korreloi selvästi sen kanssa, kuinka luotettavina poliitikkoja ja virkamiehiä pidetään. Erityisen mielenkiintoista on, että korruption on osoitettu vaikuttavan myös mikrotasolla yksilöiden väliseen luottamukseen – kyse ei siis ole vain kansalaisten ja poliittisen eliitin välisestä suhteesta. Korruptiomittaukset tukevat sitä havaintoa, että yleinen, yhteiskunnallinen luottamus on sidoksissa korruption määrään. (Rothstein & Uslaner 2005, 41–42)

Kriminologian alainen uhriutumisen tutkimus paljastaa luottamuksen rapautumisen taustalla vaikuttavan dynamiikan, joka perustuu osittain ihmisten kognitiivisiin rajoitteisiin sekä irrationaaliseen toimintaan. Rikoksen uhrin pelkäävät muita enemmän rikoksia ja tuntuvat omaksuvan aikaisempaa korkeamman pelkotason, joka ei ole välttämättä sidoksissa kyseisen rikoksen toteutumisen todelliseen riskiin. Ihmisille on

tyypillistä yksilön toiminnan yleistäminen osaksi suurempia kokonaisuuksia, esimerkiksi tietyn etnisen ryhmän leimaaminen. Samankaltaisena attribuutiovirheenä tetyssä naapurustossa tapahtuvan ryöstön on todettu laskevan ihmisten koko aluetta kohtaan kokemaa luottamusta. Tässä prosessissa on siis kyse eräänlaisesta *spillover*-vaikutuksesta, jossa yksilön negatiivisella teolla on vaikutusta uhrin lisäksi koko ympäröivään yhteiskuntaan. (Skogan 1987, 152–154)

Yleisen luottamuksen käsite viittaa laajempaan, myös ennalta tuntemattomiin ihmisiin ulottuvaan luottamukseen, joka ei ole sidoksissa mihinkään spesifiin tilanteeseen tai transaktioon. Kyseessä on oletus siitä, että muihin ihmisiin voi yleisesti ottaen luottaa ja että heidän tavoitteensa eivät ole pahantahtoisia; yksittäiset toimijat muodostavat mielessään oletuksia yhteistyöstä ja arvioivat heille tuntemattomia ihmisiä näiden oletusten perusteella. Edellämainittua suhdemääritelmää mukaillen yleisen luottamuksen voi määritellä A:n oletukseksi siitä, että muilla ihmisillä on jokin syy toimia A:n intressien mukaisesti asiassa x. Kuten Robbins (2011, 305) huomauttaa, tämä määritelmä ei ole täyttä informaatiota muiden toimijoiden preferensseistä: ihmiset toimivat epätäydellisen informaation olosuhteissa ja käyttävät stereotyyppien kaltaisia kognitiivisia oikoteitä arvioidakseen heille tuntemattomien ihmisten tavoitteita. Rationaalisen valinnan näkökulmasta tämän voi katsoa tarkoittavan sitä, että ihmiset muodostavat arvion muiden ihmisten luotettavuudesta yleistämällä mikrotason sosiaaliset interaktiot koskemaan makrotasoa (Gambetta & Hamill 2005, 2–4).

Kysymys siitä, miksi ihmiset ylipäättään luottavat kehenkään oman lähipiirinsä ulkopuolella on tuottanut useita kilpailevia selitysmalleja. Valtion roolia painottavat tutkijat ovat nähneet valtion instituutioiden merkityksen ihmisten välisten suhteiden välittämisessä ja yleisen luottamuksen kasvattamisessa. Julkinen valta tarjoaa sekä sanktioita että kannustimia transaktioihin, mikä osaltaan poistaa yksilön riskiä ja vähentää toiminnan epävarmuutta. Toisaalta valtion interventiot ulottuvat usein myös perheiden ja yhteisöjen eli lähipiirin sosiaalisiin suhteisiin, mikä siirtää vastuun näiden suhteiden sääntelystä pois paikallistasolta. (Stadelmann-Steffen 2011, 136–137)

Perusolettamus tämän lähestymistavan taustalla on varsin yksinkertainen: yksityissuhteet kärsivät ja yksilöt tulevat konfliktien ratkaisun osalta riippuvaiseksi valtiosta, kun sosiaalinen kontrolli ja sosiaaliset velvollisuudet "ulkoistetaan" valtiolle.

Epämuodollisille sosiaalisille ilmiöille, kuten reiluudelle, vastavuoroisuudelle, sosiaaliselle pääomalle ja ylipäättään aktiiviselle kansalaisyhteiskunnalle ei tällöin jää tilaa. Pienyhteisöjen rapautuminen ja vapaaehtoisen yhteistyön vähentyminen ovat tämän selitysmallin kaksi perusprosessia. Modernin valtion muodostumisen myötä suuren mittakaavan organisaatiomuodot ovat korvanneet pienet yhteisöt, vaikka paikallistasolla saattaisi usein olla kyky epämuodollisesti säännellä konfliktitilanteita ja muita ihmisten välisiä suhteita. Valtioriippuvuuden kasvu voimistaa valtion roolia entisestään, jolloin myös ihmisten välinen luottamus rapautuu. Kun yksilöt tottuvat ratkaisemaan riitansa valtiollisten instituutioiden kautta, ei paikallisten sosiaalisten normien ylläpitoon ole enää tarvetta. Fukuyaman (2011, 18) kaltaisten substituuoteorian kannattajien mukaan vastavuoroisuus ei pääse näissä olosuhteissa kehittymään ja esimerkiksi altruistista käyttäytymistä esiintyy entistä harvemmin.

Vastakkaisen, poliittis-institutionaaliseksi kutsutun näkemyksen mukaan valtion toiminta voi vahvistaa ihmisten välistä luottamusta. Taloudellisissa vaihdantasuhteissa informaatio on usein puutteellista ja valtasuhteet asymmetrisia, joten yksilöt eivät pysty itse arvioimaan tuotteiden laatua eivätkä varmistumaan etukäteen siitä, keihin ihmisiin voi luottaa sopimusten noudattamisen suhteen. Luomalla näitä vaihtosuhteita valvovia ja sääteleviä instituutioita valtio pystyy merkittävällä tavalla vähentämään ylimääräisiä transaktiokustannuksia, mikä vähentää epävarmuutta ja lisää ihmisten välistä luottamusta. Poliittis-institutionaalisen näkökulman mukaan yksi tärkeimmistä yhteiskunnallista luottamusta kasvattavista tekijöistä on yksityisomaisuutta säätelevä lainsäädäntö. Valtion poliisivoimat ja oikeuslaitos toimivat voimakkaana pelotteena väärinkäytöksiä vastaan ja kannustavat ihmisiä yhteistyöhön; julkisen vallan interventio muokkaa yksilöllisen toiminnan kannusteita ja vähentää opportunistista toimintaa. (Robbins 2011, 305)

Luottamuksen mittaaminen on muodostunut tärkeäksi osaksi modernia yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, varsinkin kun tutkimus sivuaa sosiaalisen pääoman käsitettä. European Social Surveyssakin käytetty kysymys siitä, kokeeko haastateltava yleisesti ottaen pystyvänsä luottamaan muihin ihmisiin, katsotaan toimivan ns. yleisen luottamuksen (*generalized trust*) mittarina. Yleinen luottamus viittaa suhtautumiseen tuntemattomiin ihmisiin ja se on tutkimuksissa usein erotettu spesifistä luottamuksesta, joka viittaa ennalta tuttuun lähipiiriin. Eläminen modernissa yhteiskunnassa sisältää

jatkuvasti kontakteja tuntemattomien ihmisten kanssa, joten tämän tutkiminen on nähty spesifiä skaalaa tärkeämpänä. (Freitag & Traunmüller 2009, 782–786)

Vertailevissa maatutkimuksissa yleisen luottamuksen on havaittu korreloivan yhteiskunnallisen hyvinvoinnin kanssa. Luottamus toimii pohjana vastavuoroisuudelle, sosiaaliselle verkostoituneisuudelle, kollektiiviselle toiminnalle, sukupuolten väliselle tasa-arvolle ja positiiviselle suhtautumiselle valtiollisiin instituutioihin (Inglehart 1999, 89–91).

Luottamuksen määritelmää eikä sen mittaamista tulisi kuitenkaan redusoida yksioikoiseksi empiiriseksi toimenpiteeksi. Kuten Delhey et al. (2011, 788) huomauttavat, kysymys sisältää implisiittisen mittakaavaoletuksen: kuinka suurena piirinä vastaajat ymmärtävät kysymyksen kohdan "useimmista" ihmisistä. Eri vastaajat voivat ymmärtää kysymyksen viittaavan heidän välittömään lähipiiriinsä, naapurustoonsa tai laajemmin esimerkiksi oman valtion kansalaisiin. World Values Survey -tutkimus sisältää saman kysymyksen ja eri kulttuuripiireihin kuuluvien maiden välillä onkin havaittu systemaattisia eroja. Länsimaissa ihmiset näkevät käsitteen viittaavan paljon suurempaan ihmisjoukkoon kuin esimerkiksi monissa Aasian maissa (Ibid, 789). Yleisen luottamuksen mittausta onkin pystytty tarkentamaan jakamalla peruskysymys useaan osaan eri skaalojen mukaan. Koska tutkimuksessa käytettävä European Social Surveyn aineisto koskee vain Suomea, edellämainittua mittausvirhettä ei pitäisi esiintyä. Merkittävälle maansisäiselle vaihtelulle ei ole löytynyt empiiristä tukea.

Toisaalta Delhey et al. löysivät maakohtaisessa vertailussa mielenkiintoisia eroja eurooppalaistenkin maiden välillä, joiden voisi kuvitella olevan suhteellisen identtisiä luottamuksen skaalaa koskevissa subjektiivisissa arvioissa. Suomi voidaan luokitella muiden Pohjoismaiden ja esimerkiksi Sveitsin kanssa korkean luottamuksen maiksi, joissa valtaosa vastaajissa suhtautuu luottavaisesti muihin ihmisiin. Kysymystä tarkennettaessa tämän ryhmän sisällä kuitenkin löytyy myös eroja. Luottamuksen käsite jaettiin ennalta tutut ihmiset käsittävään lähiryhmään (*in-group*) ja ulkoryhmään (*out-group*), johon laskettiin ennalta tuntemattomat, muihin uskontokuntiin ja kulttuureihin kuuluvat ihmiset. Sveitsin ja Ruotsin vastauksissa skaala painottui ulkoryhmään; Suomi ja Norja olivat näiden välimuotoja. (Ibid., 793)

Tuloksia pyrittiin selittämään tutkimalla tuloeroja Gini-indeksin perusteella sekä etnistä hajanaisuutta Fearonin (2003, 195–196) mallin avulla. Tällä saatiin yleisluontoinen kuva eri etnisten ryhmien välisistä kontakteista, vaikkakin World Values Survey ei sisältänyt tältä osin kovin tarkkaa dataa sosiaalisen vuorovaikutuksen määrälle. Regressioanalyysin perusteella näillä muuttujilla ei kuitenkaan ollut merkittävää vaikutusta luottamusskaalaan. Aasian maiden osalta konfutselaisella, kollektiivisuutta painottavalla kulttuuriperinnöllä näytti olevan vaikutusta, Euroopan osalta protestanttisuus oli vahvasti sidoksissa taloudelliseen ja institutionaaliseen kehittyneisyyteen, eikä se erikseen toiminut selittävänä tekijänä. Yleisesti ottaen tutkimuksessa havaittiin, että luotettavien yhteiskunnallisten olemassaolo korreloi laajemman luottamusskaalan kanssa. Ulkoryhmän jäseniin luottavilla ihmisillä oli myös taipumus ymmärtää skaala suurena, mitä Delhey et al. pitivät merkittävänä havaintona. Näin ollen alkuperäisen luottamusta mittaavan kysymyksen voisi korvata kysymyksellä, jossa nimenomaan viitataan ulkoryhmään (esim.: *"Koetko, että voit yleisesti ottaen luottaa sinulle tuntemattomiin ihmisiin?"*) ja johon voisi lisätä viittaukset eri uskontokuntiin tai etnisyyksiin). Toisaalta jos tutkimuksen pyrkimyksenä on selvittää hyvinvoinnin tai rikollisuuden kaltaisia ilmiöitä, olisi luottamusta mitattaessa hyvä eritellä sekä ulko- että lähiryhmä. Näistä havainnoista huolimatta Delhey et al. toteavat, että melko homogeenisen aineiston kohdalla (esim. EU- tai OECD-maat) alkuperäinen kysymys on edelleen validi.

4 SOSIAALISEN PÄÄOMAN JA LUOTTAMUKSEN SUHDE YHTEISKUNNALLISEEN KEHITYKSEEN

Sosiaalisen pääoman voi katsoa koostuvan yhteiskunnan toimintasäännöistä, niihin liittyvistä verkostoista sekä ihmisten luottamuksesta sääntöjen pitävyyteen.

Luottamuksella muodollisiin tai epämuodollisiin sääntöihin on merkitystä laajemman valtiollisen kontekstin kannalta, sillä korkean luottamuksen on nähty korreloivan tehokkaasti toimivan yhteiskunnan kanssa. Tämä taustaoletus on lähes itsestäänselvyys modernissa institutionaalisessa taloustieteessä, jossa talouden transaktiokustannusten nähdään määrittyvän pitkälti juuri luottamuksen perusteella. Verkostojen rooli nyky-yhteiskunnissa on ratkaisevan tärkeä, sillä ne muodostavat tehokkaan tiedonvälityksen kansalaisille mahdollistavia kommunikaatiokanavia. Institutionaalinen taloustiede korostaa tämän ohella myös esimerkiksi selkeiden omistussuhteiden määrittelyn ja pitävien sopimusten tärkeyttä. (Kajanoja & Simpura 1998, 7–11)

Sosiaalisen pääoman käsite on vahvasti sidoksissa yhteiskunnan institutionaaliseen rakenteeseen. Hyvä hallintotapa, sosiaalinen koheesio, elinvoimainen kansalaisyhteiskunta sekä kulttuuri voidaan kaikki nähdä sen elementteinä.

Maailmanpankin kehitysdiskurssissa sosiaalinen pääoma on kytketty inhimilliseen, infrastruktuuriin sekä luonnonvaroihin liittyviin pääomiin, joita kaikkia tarvitaan pitkän aikavälin yhteiskunnallisessa kehityksessä. (Ibid., 17)

Historiallisessa tarkastelussa muodollisen lainsäädännön lisääntyminen on ollut universaaliksi muodostunut keino lujittaa kansalaisten luottamussuhteita.

Asiantuntemuksen tarve on johtanut väistämättä professionalismin nousuun, jolloin ammattikuntien toimintatavat ovat nousseet tärkeään asemaan perinteisen hallitsijavallan ohella. Historiallisen perspektiivin ja kontekstisidonnaisuuden tärkeys on huomattu varsinkin kehitysyhteistyöprojekteissa: jos tietty projekti ei sovi paikalliseen hallintokulttuuriin tai yhteiskunnan toimintatapoihin, ei sillä ole juurikaan menestymisen mahdollisuuksia. Kajanojan ja Simpuran dikotomiaa mukaillen yhteiskunnallisen luottamuksen voi katsoa perustuvan joko perinteeseen ja kulttuuriseen traditioon tai vain voimakkaaseen lain toimeenpanoon. Lakien toimeenpano ei ole kuitenkaan usein mahdollista sellaisissa valtioissa, joissa sosiaalinen pääoma on

tavallista heikompaa. Ongelmaa voidaan lievittää esimerkiksi ottamalla avun saajat mukaan suunnitteluun ja projektin toimeenpanoon, jolloin yhteistyön kautta paikallinen pääoma saadaan hyödynnettyä tehokkaammin (Ibid., 20–21).

Maailmanpankki on tutkinut valtion roolia taloudellisessa kehityksessä analysoimalla kyselytutkimusten perusteella muun muassa lainsäädännön ennalta-arvattavuutta, hallitusten vakautta, omistusoikeuden turvaamista, korruption määrää sekä oikeusjärjestelmän luotettavuutta. Näiden indikaattorien osalta korkeimpia pistemääriä ovat ennako-oletusten mukaisesti saaneet vauraat länsimaat. Vastaavasti instituutioiden heikkous kehitysmaissa tulee selvästi esiin tuloksissa. (World Bank 2014)

Kehitysmaissa tehdyissä tutkimuksissa on moneen otteeseen löytynyt yhteys korkeamman sosiaalisen pääoman, kulutusmenoihin sekä koulujen laadun välillä. Kansalaisyhteiskunnan ja osallistumismahdollisuuksien kontekstissa tutkimukset ovat kohdistuneet pääasiassa kotitalouksien välisiin vuorovaikutussuhteisiin ja perheiden mahdollisuuksiin vaikuttaa koulujen toimintaan ja kehitykseen. (Ibid.)

Suomessa esimerkiksi Hjerppe (1998, 22–24) on tutkinut maakohtaisen poikkileikkausaineiston perusteella luottamuksen, BKT:n, osallistumisen sekä kasvuprosentin välistä yhteyttä. 27 maan aineiston luottamus- ja osallistumisindeksit perustuivat Michiganin yliopiston tutkimuksiin ja niiden perusteella oli myös todettavissa sosiaalisen pääoman korrelaatio tulotason ja taloudellisen kasvun välillä.

Hjerppe havaitsi haastattelututkimuksiin perustuvan luottamusindeksin olevan erityisen korkealla Pohjoismaissa. Myös Yhdysvallat, Kanada ja Hollanti sijoittuivat indeksissä kärkipäähän; melko hyviä tuloksia saivat Sveitsi, Japani ja Islanti. Toisaalta Keski- ja Etelä-Euroopan maat saivat selvästi matalampia pisteitä, samoin kuin useimmat kehitysmaat. Korrelaatio luottamusindeksin ja BKT:n välillä oli tässä aineistossa 0,41 eli tilastollisesti merkitsevä. Toisaalta Kiinan poistaminen aineistosta sai korrelaatiokertoimen nousemaan 0,57:ään, jota tutkimuksessa perusteltiin Kiinan omilla historiallisilla erityispiirteillä. Muista poikkeamista nousivat esiin Ranska sekä osa Etelä-Euroopan maista, jotka saavuttivat korkean BKT-tuloksen muita alhaisemmalla luottamustasolla. Sosiaalisen pääoman muista elementeistä, kuten toimintasääntöjen

selkeydestä tai kommunikaatioverkostojen laajuudesta ei kyseisen aineiston perusteella voinut kuitenkaan tehdä johtopäätöksiä. (Ibid., 22–27)

Hjerppen tutkimuksessa osallistumisindeksin ja tulotason väliltä löytyi selvä positiivinen korrelaatio. Sveitsi oli tässä tapauksessa poikkeus, sillä maan suoran demokratian perinteen vuoksi sen osallistumisindeksikin oli erityisen korkea. Vaikka näiden kahden indeksin tarkastelu erikseen mittaa sosiaalista pääomaa puutteellisesti, tukevat molemmat sitä hypoteesia, että sosiaalinen pääoma on tärkeä yhteiskunnallinen tuotannontekijä. (Ibid., 23)

Samaan aineistoon pohjautuva regressioanalyysi viittaa siihen, että luottamusindeksillä on suora vaikutus myös taloudelliseen kasvuun. Kasvun käsite muodostui tässä tutkimuksessa BKT:stä, investointiasteesta, ylemmän koulutusasteen osuudesta ikäluokasta sekä ulkomaankaupan suhteellista osuutta, joka symboloi osaltaan taloudellista avoimuutta. Pelkästään osallistumisindeksillä ei havaittu tilastollisesti merkitsevää suhdetta talouskasvuun. Tutkimuksessa havaittiin, että korkeamman tulotason saavuttaneilla mailla oli keskimäärin hieman matalampi kasvuprosentti, tosin korrelaatio ei ollut vahva. Korkeamman koulutuksen olisi hypoteesin perusteella voinut olettaa vaikuttavan kasvuun positiivisesti, mutta korrelaatio ei ollut tässäkään tilastollisesti merkitsevää. Investointiasteella ja luottamusindeksillä havaittiin toisaalta vahva positiivinen yhteys talouskasvuun. Tulosta voi tulkita myös niin, että investointiaste on korkealla nimenomaan siksi, että myös valtion luottamustaso on keskimääräistä parempi; tällöin luottamus vahvistaisi talouden kannalta positiivisen investointi-ilmapiiirin syntyä. (Ibid., 26)

Sekä 1990-luvun alun laman että vuonna 2008 alkaneen talouskriisin yhteydessä on keskusteltu julkisen sektorin roolista talouden elvyttämisessä sekä uusien kasvumahdollisuuksien luojana. Pohjola (1998, 53–54) näki kysymyksen sosiaalisen pääoman merkityksestä tiivistyvän siihen, onko julkisen sektorin panostus sosiaali-, terveys- ja koulutussektoreilla yhteiskunnan kannalta hyödyllistä investointia vai kulutusta. Hänen mukaansa kyseessä on pitkälti *trade-off* taloudellisen tehokkuuden ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden välillä. Asiaa tosin mutkistaa se, että ihmisten kokemalla sosiaalisella oikeudenmukaisuudellakin on talouteen vaikuttavia myönteisiä seurauksia. Hyvä koulutus ja ihmisten terveys auttavat pääasiallisesti yksilöä, mutta

myös yritystoiminta hyötyy näistä paremman ja tehokkaamman työvoiman saatavuuden kautta. (Ibid., 53)

Erityisesti Suomen kohdalla julkisen sektorin vahvoina puolina on pidetty muun muassa laadukasta infrastruktuuria, toimivaa valtiollista byrokratiaa ja normatiivisia sääntöjä, kaupan esteiden puutetta, teknologista kehitystä, koulutusta, naistyövoiman määrää sekä poliittista vakautta ja yleistä turvallisuutta. Negatiivisina piirteinä voidaan vastaavasti nähdä julkisten menojen osuutta BKT:stä, maantieteellistä sijaintia, työttömyyttä, oligopolisia markkinoita esimerkiksi ruokatuotannossa sekä demokraattisten poliittisten instituutioiden puutteita varsinkin osallistumisen suhteen. (OECD 2013)

Normit, sosiaalinen koheesio ja luottamus ovat keskeisesti yhteisötason termejä, mutta niilläkin on vaikutusta valtiolliseen toimintaan, sillä esimerkiksi hyvinvointivaltion takaama sosiaalinen ja taloudellinen turvallisuus vähentää tarvetta lainvastaiseen taloudelliseen toimintaan. Pohjola näki pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tasaisen tulojaon arvokkaana tuloksena, joka on yhteydessä maiden mataliin rikostilastoihin ja korkeaan institutionaaliseen luottamukseen. Kiristyvän globaalin kilpailun kontekstissa on kuitenkin jatkuvasti etsittävä keinoja, joilla julkiset palvelut voidaan tuottaa nykyistä edullisemmin ilman, että niiden laatu merkittävästi kärsii. Sosiaalisen pääoman käsitteen arvo piilee osittain siitä, että sen avulla talouspolitiikka voidaan liittää laajempaan yhteiskuntapoliittiseen kontekstiin. (Ibid., 54)

Sosiaalipolitiikan ja sosiaalisen vastuun keskeisimpiä kysymyksiä on perinteisesti ollut yksilön ja yhteisön suhde sekä julkisen sektorin rooli. Eurooppalaisessa poliittisessa filosofiassa sosiaalisen näkökulman on katsottu nousseen esiin 1800-luvulla, jolloin lakeihin nojaavan oikeussubjektin ja yksilöllisiä intressejä ilmentävän taloudellisen subjektin väliin muodostui uusi ”sosiaalinen” alue (Rose 1995, 20). Hyvinvointivaltion muodostuminen on merkinnyt tämän sosiaalisen alueen valtiollistumista: perheestä on tullut vähitellen sosiaalinen yksikkö sekä kaupungeista sosiaalisten toimenpiteiden instituutioita. Tätä logiikkaa seuraten Rose näki 1990-laman yhteydessä esitetyn kritiikin merkkinä sosiaalisen näkökulman murenemisesta: kritikoiden mukaan valtion roolin ylikorostuminen oli johtanut kansalaisten passivoitumiseen ja heikentänyt merkittävästi yksilöllistä aloitteellisuutta.

Väärälä (1998, 58–63) vastasi tähän kritiikkiin toteamalla, että sosiaalisella ajattelulla ja sen valtiollisella toteuttamisella on ollut suuri merkitys yhteiskunnallisen integraation lisäämisessä, syrjäytymisen lieventämisessä ja näiden kautta sosiaalisen pääoman kehittämisessä ja mobilisoinnissa. Valtion roolin vähentyminen ei välttämättä ole johtanut säätelyn vähenemiseen, sillä sosiaalisen kentän alueiden kaupallistaminen ja ihmisten atomisointi ovat usein julkista sektoria voimakkaampia säätelijöitä.

Väärälä tarkasteli modernin suomalaisen yhteiskunnan koheesiota ylläpitäviä mekanismeja ja instituutioita erityisesti sopimuksen käsitteen pohjalta, joka hänen terminologiassaan viittasi monimutkaisten poliittisten kamppailujen kautta saavutettuja kompromisseja ja suhteellista tasapainotilaa. Niitä voi pitää toisen maailmansodan jälkeisen jälleenrakennuksen ja talouskasvun aikana muotoutuneina yleisesti hyväksytyinä periaatteina, joita valtaosa kansasta ja poliittisesta eliitistä on ollut valmis ylläpitämään ja kehittämään. Yhteiskunnalliset rakenteet ja esimerkiksi suomalainen lähiyhteisörakenne on syntynyt näiden sopimusten pohjalta. Hänen mukaansa 1960-luvulta lähtien talouden ja sosiaalisten alueiden yhteensovittaminen muotoutui Suomessa lähes kansalliseksi ohjelmaksi, joka johti korporatistisiin neuvotteluihin, sopimuksiin ja lainsäädännön kehittämiseen. Tätä kautta hyvinvointivaltion ja sosiaalisen pääoman kehittäminen pääsivät kunnolla vauhtiin, sillä samalla luotiin pohja molempien sukupuolien työssäkäynnille ja koulutuksen mahdollistamalle laajan osaamisen mobilisoinnille. (Ibid., 57–60)

Taluskriisit ovat johtaneet siihen, että yhteiskuntaa koossapitävät perussopimukset, jotka ovat aiemmin torjuneet osaltaan syrjäytymistä, ovat jatkuvassa muutostilassa. Sopimukset perustuivat pitkälti kansallisvaltion itsenäiseen kykyyn määrittää talouden ja politiikan suunta. Ylikansallisten rakenteiden kehittyminen sekä globaalitalouden paineet ovat kaventaneet kansallisen tason mahdollisuuksia päättää hyvinvoinnin turvaamisen keinoista perinteisellä tavalla. Toisaalta keskeisten sopimusten legitimitetti on pysynyt kansan keskuudessa vahvana taloudellisista paineista huolimatta. 1990-luku merkitsi Väärälän mukaan käännekohtaa sosiaalista alaa koskevassa kansalaiskeskustelussa, sillä taloudellisiin argumentteihin yhdistyi laajempi kulttuurinen muutos. Hänen mukaansa sopimuksiin kytkeytyvä sosiaalinen pääoma uhkaa lähitulevaisuudessa heikentyä ja osin korvautua toisenlaisilla sopimuksilla, joita määrittävät kansallisia ja paikallisia integroivia pyrkimyksiä enemmän globaalin

talouden kilpailuehdot. Työelämän muutos ja epävarmojen, joustavien työmarkkinoiden muotoutuminen on osa tätä muutosta. ”Joustavuuden” kasvu ulottuukin itse asiassa kaikille elämänalueille, jotka ovat riippuvaisia työstä ja sen takaamasta toimeentulosta ja osallisuudesta. (Ibid., 61)

Opetussectorilla koulujen erilaistuminen ja eriarvoistuminen on ollut yleisenä trendinä. Osa tulee irtautumaan yhä enemmän paikallisesta kontekstistaan, vaikka samalla heikkojen alueiden lähiökoulujen tasoa heikentää tiivis linkki ympäristöönsä. Aikaisemman tasa-arvon ja solidaarisuuden sekä sosiaalisen nousun sijasta yksilöllinen kilpailu ja menestyminen työmarkkinoilla tulevat korostumaan. Väärälän mukaan tämä johtaa koulutuksen syrjäytymistä ehkäisevän ja lähtötasoeroja tasoittavan näkökulman katoamista itse koulutuspolitiikasta, jolloin ongelmat siirretään sosiaalipoliittiselle sektorille psykologien ja sosiaalityöntekijöiden harteille. (Ibid., 62–63)

Sosiaalisen vastuuajattelun heikentyminen eri politiikan alueiden sisällä tulee tämän näkemyksen mukaan kuormittavaan erillisen sosiaalipolitiikan vastuuta ja uhkaa marginalisoida sosiaaliset ongelmat. Tällöin eri sektorien erityisongelmat nähdään ainoastaan laajemmin syrjäytymisen kysymyksinä. Sosiaalisen vastuun sijasta yksilöllinen ja eri väestöryhmien välinen kilpailu korostuu, jolloin ”pärjääjien” ja ”ei-pärjääjien” välistä kuilua ei kyetä enää tasoittamaan. Tällöin myös sosiaalinen pääoma uhkaa murentua entisestään. Väärälä toteaa pessimistisesti, että kuormittuvan sosiaalipolitiikan sisällä 1990-luvun lopulla käyty keskustelu ei kyennyt tarjoamaan vaihtoehtoisia malleja tähän kehitysprosessiin, jolloin sosiaalista vastuuta on jatkuvasti siirretty takaisin yksilöille ja heidän lähiyhteisöilleen. Ongelmana julkisessa keskustelussa on ollut se, että aktiivisuutta ja vastuullisuutta on vaadittu usein sellaisilta väestöryhmiltä, jotka ovat itse kaikkein eniten ulkopuolisen avun tarpeessa. (Ibid., 67)

Aiempien yhteisösidoksien heikentyminen modernissa suomalaisessa yhteiskunnassa on merkinnyt joillekin ihmisille vapautumista haitallisesta kontrollista, toisille taas syrjäytymistä ja avuttomuuden tunteen lisääntymistä. Julkisen vallan toimet yhteisöllisyyden lisäämiseksi saattavat herättää vastustusta, jos ne nähdään vain yrityksenä lisätä kontrollia yksilötasolla. Viime vuosien yhteiskunnallinen muutos on tuonut mukanaan uudenlaisia syrjäytymisuhkia, jotka liittyvät pitkälti työstä ja toimeentulosta syrjäytymiseen tai osallisuuden menettämiseen. Lähivuosina kotimaisen

politiikan haasteina on ratkaista kysymykset siitä, millä tavalla taloudelliset muutokset sovitetaan yhteen sosiaaliseen alueeseen sosiaalisten repeämien estämiseksi; miten hyvinvointivaltion ennaltaehkäisevä näkökulma säilytetään ja kuinka sen keskeisiä sosiaalisia sopimuksia vahvistetaan? Väärälä toteaa, että syrjäytymisen uhkien torjuminen ei voi nojata ainoastaan vanhojen rakenteiden puolustamiseen. Globaalin riippuvuuden tuomat haasteet on onnistuneesti sovitettava paikallisen tason kanssa, jotta paikallis- ja lähiyhteisöjen rakenteet eivät entisestään murentuisi. (Ibid., 68)

Väärälän analyysissä on ongelmallista sen vahvasti korostunut valtiokeskeinen näkökulma, joka ei ota huomioon entisten valtiojohtoisten sosiaalisten järjestelyiden tilalle mahdollisesti muotoutuvia rakenteita, jotka usein perustuvat yhteisötason vapaaseen assosiaatioon. Historialliseen näkökulmaan nojautuminen muistuttaa tältä osin Putnamin huolestumista amerikkalaisen yhdistystoiminnan silloisesta kriisistä: vanhojen formaalien rakenteiden muuttuminen ei välttämättä tarkoitaakaan yhteiskunnallista romahdusta, vaikka pessimistinen polemiikki onkin usein ennakkoluulotonta analyysia helpompi vaihtoehto.

4.1 Monikulttuurisuus ja sosiaalinen pääoma: heikkeneekö yhteisöjen luottamus?

Viime vuosikymmenten aikana tapahtunut etnisen diversiteetin kasvu Länsi-Euroopassa on johtanut monikulttuurisuuteen liittyvien ilmiöiden nousuun julkisen keskustelun. Pääosin yhteen kulttuuriin ja etniseen ryhmään perustuvien kansallisvaltioiden koko perinteinen kulttuuri-identiteetti on tullut samalla haastetuksi. Ns. uusoiikeistolaisten puolueiden nousu ympäri Eurooppaa on noudatellut suunnilleen samankaltaisia linjoja kannatuslukemien ja sitä kautta parlamenttien paikkamäärien suhteen. Yhteistä näille poliittisille liikkeille on ollut perinteisen yhtenäiskulttuurin puolustaminen ja pyrkimys rajoittaa maahanmuuttoa ja tätä kautta etnisen diversiteetin kasvua.

Tämän kehityksen kriitikot ovat vedonneet muun muassa Robert Putnamin (2007) tutkimukseen, jonka mukaan tietyn asuinalueen muuttuminen monikulttuuriseksi alentaa yhteisön sosiaalista pääomaa ja yksilöiden välistä luottamusta. Putnam käyttää termiä *hunkering down* kuvatakseen ilmiötä, jossa tällaisten alueiden ihmiset

eristäytyvät omiin oloihinsa. Yhdysvaltalaisessa kontekstissa oli saatu jo aiemmin samankaltaisia tuloksia, jotka osoittivat muodollisten ja epämuodollisten verkostojen kuihtuvan etnisyyden kasvun myötä (Costa & Kahn 2003, 103–104). Toisaalta kuten Gijsberts et al. toteavat (2011, 527), Euroopassa tehtyjen tutkimusten tulokset ovat tältä osin hyvin ristiriitaisia – esim. Hollannissa Lancee & Dronkers (2008) käsittelivät diversiteetin hyötyjä, kun taas Tolsma et al. (2009) löysivät tukea negatiivisille vaikutuksille.

Monikulttuuristen asuinalueiden sosiaalisen pääoman arvioinnissa tärkeää on myös huomata, että pelkän etnisyyden lisäksi myös niiden sisäisellä rakenteella on vaikutusta. Maahanmuuttajataustaisten ihmisten liiallinen keskittyminen tietyille asuinalueelle johtaa usein segregatioon ja heikentää integroitumista ympäröivään yhteiskuntaan. Toisaalta jos Putnamin päätelmien hyväksytään pitävän paikkansa, saattaa etninen hajauttaminenkin olla haitallista alueen sosiaaliselle pääomalle; tärkeää on, että ihmiset asuvat alueella, jonka asukkaisiin he pystyvät ainakin jollain tasolla identifioitumaan. (Gijsberts et al. 2011, 535)

Sosiaalisen pääoman mittaaminen maahanmuuttajavaltaisilta alueilta on kuitenkin siinä mielessä ongelmallista, että aiempien tutkimusten mukaan luottamus ja sosiaaliset verkostot ovat varsinkin ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien keskuudessa yleensä muuta väestöä alhaisemmalla tasolla. Tähän vaikuttavat tulotason ja kieliosaamisen kaltaiset sosioekonomiset tekijät sekä yleiset kulttuurierot. Koska sosiaalinen koheesio on keskivertoa vähäisempää etnisten vähemmistöjen keskuudessa, on myös heidän asuinalueidensa sosiaalinen pääoma keskivertoa alhaisempi. Asuinalueiden etnisen diversiteetin lisääntymistä ei tämän vuoksi tulisikaan suoraan nähdä uhkana ympäröivän alueen sosiaaliselle pääomalle.

Poliittisen keskustelun ja tutkimuksen taustalla on vaikuttanut sosiaalipsykologian havainto, jonka mukaan ihmiset pyrkivät luonnostaan hakeutumaan kaltaiseensa seuraan. Identifikaatio ja viiteryhmien muodostuminen tapahtuu spontaanisti ihmisten kesken, jotka ovat esimerkiksi sukupuolen, ulkonäön, etnisyyden tai tavoitteidensa suhteen samankaltaisia. Tästä seuraa, että heterogeenisessä ympäristössä asuvat ihmiset eivät usein pysty identifioitumaan ympäristöönsä ja pyrkivät pysyttelemään siitä erillään. (McPherson et al. 2001, 415–420).

Tiettyyn ryhmään identifioituminen eli samaistuminen edellyttää yksilöltä sen toimintatapojen hyväksymistä ja sen intressien edistämistä. Yksilö liittyy usein mielessään ryhmän menestymisen omaan hyvinvointiinsa, mikä lisää sitoutumista entisestään. Määritelmällisesti samaistuminen voi olla pakotettua tai vapaaehtoista: ihmiset voivat valita tietoisesti kuulumisen ryhmään, jos kokevat sen toiminnan arvokkaana ja omien etujensa mukaisena. Gilbertin mukaan (1996, 364–368) ryhmään samaistumisen taustalla on aina ns. yhteinen sitoutuminen, jossa kaksi tai useampi ihmistä sopivat tietystä toimintatavasta, jota kukaan ei voi yksin täysin lakkauttaa. Kyse ei ole pelkästään sopimuksista tai lupauksista, vaan paljon laajemmista perinteeseen nojaavista tavoista. Esimerkiksi käynti sunnuntaikirkossa on yhteinen sitoumus, sillä ihmisillä on jaettu oletus muiden toiminnasta sen sijaan, että kirkossa käyminen perustuisi viikoittain tehtyyn erilliseen sopimukseen kyseisestä toiminnasta.

Yksilön identifikaatiot eivät ole aina rationaalisia. Ne voivat perustua harhaluuloihin tai väärinkäsityksiin, joten ryhmässä toimiminen ei ole välttämättä yksilön etujen mukaista. Ryhmäidentifikaatio ei ole myöskään aina molemminpuolista: yksilöä saatetaan pitää ulkopuolisena tai ei-toivottuna jäsenenä, vaikka hän itse pyrkisikin parhaansa mukaan toimimaan ryhmän osana. Määritelmällisesti ideaaliyhteisö koostuukin ryhmästä ihmisiä, jotka hyväksyvät toistensa jäsenyyden kyseisessä yhteisössä. Jäsenyys sinänsä voi olla formaalia tai informaalista ja sen kriteerit hyvin erilaisia. Se voi määrittyä esimerkiksi syntymäpaikan, uskonnon, etnisen ryhmän tai tiettyihin rituaaleihin osallistumisen mukaan. Molemminpuolisessa identifikaatiossa voi muodostua konflikteja, jos tietyn ihmisen tai ihmisten jäsenyyden edellytykset asetetaan kyseenalaiseksi tai jos itse kriteerien määrittelyistä tulee kiistaa. Historiallisia esimerkkejä tästä voi hakea monista totalitaristista valtioista, joissa pyrittiin vahvasti määrittämään "aitojen" kansalaisten edellytyksiä niin etnisyyden kuin käyttäytymisenkin perusteella. (Ibid., 362–366)

Monikulttuuristen yhteisöjen dynamiikkaa on pyritty selittämään myös etnisen kilpailun konfliktiteorialla (Quillian 1995). Teorian mukaan ulkopuolisen ryhmän jäsenmäärän kasvaessa muun ympäristön vihamielisyys sitä kohtaan kasvaa, sillä ihmiset kokevat sen uhaksi itselleen. Toisaalta ns. kontaktiteoria edustaa päinvastaista näkökulmaa ja painottaa etnisten ryhmien vuorovaikutuksen positiivisia, ennakkoluuloja hälventäviä seurauksia, mille on löytynyt myös empiiristä tukea (Oliver & Wong 2003, 580–582).

Asiaa on tarkasteltu myös sosiaalisen kontrollin teorian kautta (Sampson et al. 1997, 918). Tämän makro- tai yhteisötason näkökulman mukaan diversiteetti johtaa keskinäisen luottamukseen laskuun, sillä yhteisten normien puuttuessa myös epämuodollinen sosiaalinen kontrolli heikkenee. Vähäisten taloudellisten resurssien ja heikkojen sosiaalisten normien yhdistelmä johtaa usein korkeaan rikollisuuden tasoon. Syrjäytyminen tällaisissa "deprivaation pesäkkeissä" on seurausta ihmisten keskinäisen luottamuksen romahtamisesta (Ross et al. 2001, 568–574).

European Social Surveyn kyselyaineisto koostuu pääasiassa Suomen kantaväestöön kuuluvista henkilöistä, joten sen perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä sosiaalisen pääoman tai luottamuksen vaihteluista eri etnisyyksien tai uskontokuntien välillä. Vastaajista 45,8 % ilmoitti uskonnokseen evankelis-luterilaisuuden; 49,8 % ei kuulu kirkkoon. Suurin vähemmistö vastaajien joukossa olivat ortodoksit, mutta heitäkin oli vain 22 kappaletta eli 1 % kokonaaisuudesta. Muslimeja oli aineistossa vain yhdeksän kappaletta.

Näitä lukuja heijastelee kysymys siitä, pitääkö vastaaja itseään etniseen vähemmistöön kuuluvaksi: 46 kappaletta eli 2,1 % vastasi ”kyllä”. ESS-aineisto sisälsi myös aiheeseen liittyvän kysymyksen syrjinnästä: 173 vastaajaa eli 7,9 % vastasi kuuluvansa ryhmään, joita Suomessa syrjitään. On kuitenkin huomioitava, että tähän lukuun sisältyy syrjiminen iän, sukupuolen, sukupuolisen suuntautumisen ja monien muiden ominaisuuksien perusteella. Vain kahdeksan vastaajaa eli 0,4 % ilmoitti kärsivänsä etniseen ryhmäänsä kohdistuvasta syrjinnästä, jonka voidaan nähdä kuuluvan perinteiseen rasismien määritelmään.

ESS-aineiston pohjalta ei siis voida tutkia väitteitä maahanmuuttajavaltaiten asuinalueiden alhaisemmasta sosiaalisesta pääomasta. Tämä vaatisi tarkempaa mikrotason sosiaalisten verkostojen kartoitusta tai samankaltaisen kysymyspatteriston toteuttamista nimenomaan näillä alueilla. Toisaalta vaikka ESS keskittyykin Suomen valtaväestöön, voidaan sen avulla tutkia epäsuorasti tätäkin ilmiötä. Köyhyys ja sosiaalinen syrjäytyminen eivät ole ilmiöitä, jotka rajoittuisivat vain vähemmistöihin; ne sisältävät monia samankaltaisuuksia etnisyydestä tai kansalaisuudesta riippumatta. Aineistosta voidaan erottaa ihmisiä tulotason ja sosiaalisen aktiivisuuden mukaan ja

tutkia näiden tekijöiden vaikutusta yhteiskunnalliseen luottamukseen. Sosiaalisen pääoman teoreettisten taustaoletusten pitäessä paikkansa näiden taustatekijöiden voidaan olettaa vaikuttavan myös maahanmuuttajavaltaisilla alueilla.

4.2 Yhtenäiskulttuurista pluralismiin

Monikulttuurisuuskeskustelulle on ollut tyypillistä politisoituminen ja polarisoituminen kahteen leiriin, joista toinen painottaa vähemmistöjen oikeuksien ja vaikutusmahdollisuuksien turvaamista. Vastakkainen näkemys on puolustanut pitkälti traditioon ja historiaan vedoten kansallisvaltion dominanttia kulttuuria; samalla demografisen muutoksen on nähty uhkaavan vallitsevaa kulttuurijärjestelmää. Kuten Kymlicka ja Norman (2000, 1) toteavat, on keskustelu monikulttuurisuudesta ollut kuitenkin yllättävän irrallaan yleisestä kansalaisuuteen ja yhteiskunnallisen osallistumiseen liittyvästä diskurssista. Tähän on osaltaan vaikuttanut vähemmistön oikeuksien puolustajien epäluulo idealisoituja ”hyvän kansalaisen” määritelmiä kohtaan, sillä niissä on nähty piilevän vaatimus omaksua enemmistön toimintatavat. Osallistuvan kansalaiskulttuurin puolestapuhujat ovat vastaavasti nähneet vähemmistöjen aseman korostamisen olevan osa perinteistä oman edun ajamista, jota vastaan he aktiivisesti kamppailevat. Aihe on sinänsä vuosisatoja vanha, sillä esimerkiksi Yhdysvaltojen perustuslain ratifikaatiodebatissa vahvan liittovaltion puolustajien eli federalistien huolena oli yhteiskunnallisen hajanaisuuden torjuminen. James Madisonin (2011 [1788]) mukaan suurempi poliittinen yhteisö oli löyhää konfederaatiota parempi suoja yhteisön pirstaloitumista vastaan, jossa yhteisön yhtenäisyyttä murentaisi omaa itsekästä etuaan ajavien pienien ryhmittymien toiminta.

Etnisen diversiteetin lisääntyminen on luonut muutospaineita poliittisten järjestelmien politiikkaohjelmiin, kansalaisten oikeuksiin sekä perustuslaillisiin kysymyksiin. Ilmiö käsittää varsinaisten maahanmuuttajien lisäksi jo olemassa olevat kansalliset vähemmistöt, alkuperäiskansat sekä erilaiset uskonnolliset ryhmät ja liittyy kiinteästi vähemmistökulttuurien suojaa käsittelevien lakien kehitykseen, eri kielten juridiseen asemaan sekä eri etnisten ryhmien välisiin suhteisiin. Vaikka yleiset poliittiset ja kansalaisoikeudet onkin turvattu läntisissä liberaalidemokratioissa, on monikulttuurisuuden nähty luovan sellaisia haasteita, joihin olemassa oleva lainsäädäntö

ei pysty vastaamaan. Keskeisenä normatiivisena kysymyksenä on ollut vähemmistöoikeuksien suhde liberaalidemokratioiden poliittiseen traditioon ja institutionaaliseen rakenteeseen sekä yksilönvapauden, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja vapauden kaltaisiin käsitteisiin. (Kymlicka & Norman 2000, 2)

Lisääntynyt poliittinen apatia ja demokratian ”kriisi” ovat johtaneet osaltaan siihen johtopäätökseen, että modernin yhteiskuntajärjestelmän vakaus tulee jatkossa riippumaan instituutioiden toimivuuden ohella entistä enemmän kansalaisten asenteista ja toimintatavoista. Kansalaisten kokema identiteetti, kyky toimia erilaisista taustoista tulevien ihmisten kanssa sekä halu osallistua poliittiseen prosessiin yhteisen hyvän edistämiseksi ja poliitikkojen ja virkamiesten toiminnan valvomiseksi ovat kaikki kriittisen tärkeitä muuttujia laajemman yhteiskunnan toimivuuden kannalta. Poliittisessa teoriassa huomio oli perinteisesti kohdistunut lähinnä perustuslaillisiin oikeuksiin, poliittiseen päätöksentekoon ja sosiaalisiin instituutioihin. Näiden rinnalla on 1990-luvulta lähtien korostunut yksittäisten kansalaisten toimintaa, identiteettiä, vastuuta ja lojaliteetteja tutkiva näkökulma. Varsinkin Putnamin (1993; 2000) kirjoitukset olivat tässä kehityksessä keskeisen tärkeässä asemassa.

Konkreettisten poliittisten ratkaisujen kannalta on ongelmallista, että yhteiskuntatieteilijät ovat usein olleet haluttomia ottamaan kantaa kansalaisuutta ja osallistumista koskevien teorioidensa käytännön johtopäätöksiin. Minkälaisella politiikalla voidaan torjua poliittista apatiaa, edistää yhteenkuuluvuuden tunnetta tai lisätä suvaitsevaisuutta? Alan kirjallisuudessa on perinteisesti tyydytty luettelemaan niitä piirteitä, joita ”hyveellisillä” kansalaisilla tulisi olla. Esimerkiksi klassikkona pidetty Galston (1991, 221–224) jakoi hyveet yleisiin, sosiaalisiin, taloudellisiin ja poliittisiin; neljän pääluokan alla oli avomielisyyden, lakien kunnioittamisen ja työetiikan kaltaisia tarkempia määritelmiä.

Kymlickan ja Normanin (2000, 7) mukaan akateemikot ovat kuitenkin hiljalleen uskaltaneet ottaa rohkeammin osaa julkiseen keskusteluun aiheen tiimoilta. Toisaalta erimielisyyksiä on esiintynyt varsinkin sen suhteen, millainen rooli eri etnisillä ja uskonnollisilla ryhmillä tulisi olla osallistumisen kehittämisessä. Yhden näkemyksen mukaan näiden kaltaiset ryhmät ja muut kansalaisyhteiskunnan vapaaseen assosiaatioon

perustuvat organisaatiot ovat tehokkaimpia kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen edistäjiä, joten valtion suora rooli tulisi pitää mahdollisimman vähäisenä. Vastakkainen koulukunta korostaa tilanteita, joissa esimerkiksi uskonnolliset ryhmät voivat toiminnallaan estää jäsentensä laajempaa yhteiskunnallista toimintaa tai opettaa heille epädemokraattisia arvoja. Tämän vuoksi valtion tulisi tarjota kaikille kansalaisille pakollista kansalaisuuskoulutusta sekä tietyissä tilanteissa puuttua järjestöjen toimintaan, jos se on muun yhteiskunnan kannalta haitallista.

Osallistumista ja kansalaishyveitä painottavassa republikanismin teoriapohjassa on nykypäivän soveltamisen kannalta perustavanlaatuisena ongelmana se, että sen keskeiset käsitteet termit viittaavat pitkälti antiikin ajan Kreikan tai renessanssin Italian pieniin kaupunkivaltioihin, eivät moderneihin pluralistisiin yhteiskuntiin. Republikanismissa kirjallisuudessa on tyypillisesti eksplisiittinen pyrkimys palauttaa vahvasti idealisoitu kansalaismalli, joka nojautuu Rousseauin ja Aristoteleen kaltaisten klassikoiden ajatteluun. Kansalaisuuden kehittämisen on kuitenkin nykyisessä yhteiskunnallisessa kontekstissa pystyttävä vastaamaan varsinkin etnisen ja uskonnollisen pluralismin kautta tulleisiin muutoksiin. Modernin yhteiskunnan erityishaasteena on julkisen diskurssin kehittäminen, sillä demokraattisen yhteiskunnan päätökset muodostetaan avoimen ja vapaan keskustelun kautta. Tämä ei tarkoita ainoastaan halukkuutta osallistua poliittiseen prosessiin, vaan myös sitä, että kansalaiset saavat omat mielipiteensä ja intressinsä esille. (Ibid., 8)

Tässä yhteydessä Galstonin näkemyksillä on paljon yhteistä Jürgen Habermasin (1989, 30) julkisen diskurssin määritelmän kanssa: Galstonin mukaan tähän sisältyy halu ottaa huomioon muiden näkemyksiä sekä harkita vakavasti argumenttien taustalla olevia perusteluja. Koska liberaalissa yhteiskunnassa mielipiteiden kirjo on laaja, muiden mielipiteet saattavat usein vaikuttaa oudoilta tai jopa loukkaavilta. Poliittisen diskurssin hyve tulee ilmi siinä tavassa, jolla ihmiset voivat esittää omia näkemyksiään ilman manipulaatiota tai pakottamista. Tätä on myös kutsuttu julkisen kohtuullisuuden hyveeksi: liberaalien kansalaisten on annettava syitä ja perusteluja poliittisten vaatimustensa tueksi. Näiden perusteluiden on myös oltava julkisia, eli niillä on oltava mahdollisuus vedota myös eri etnisten ryhmien tai uskontokuntien edustajiin. Julkiset perustelut voidaan tällöin nähdä kategorisesti erotelluiksi esimerkiksi kulttuuritraditioista ja uskonnollisista argumenteista. (Galston 1991, 227)

Modernin demokraattisen yhteiskunnan kehittäminen julkiseen diskurssiin keskittymällä kuvastaa olennaista teoreettista muutosta, jossa äänestyksen rooli keskeisenä osallistumismuotona on väistynyt keskustelun tieltä. Äänestyskeskeisissä teorioissa demokratia nähdään järjestelmänä, jossa kiinteät, ennalta asetetut preferenssit ja intressit kilpailevat toistensa kanssa päätöksentekoprosessien ja aggregaatiomekanismien kautta (Kymlicka & Norman 2000, 9). Enemmistöäänestykset ovat perinteisesti olleet liberaalidemokratioissa tärkein preferenssien aggregaation muoto. Republikanismin mukaan pelkästään äänestäminen ei riitä vastaamaan demokraattisen legitimitetin vaatimuksiin, sillä sen tulokset edustavat vain voittajia, eivät yleistä etua. Jos päätöksenteko nojaa ainoastaan enemmistövaltaan, ei se tarjoa etnisille tai uskonnollisille vähemmistöille juurikaan suojaa tai vaikutusmahdollisuuksia. (Barber 1984, 147)

Äänestyksen rinnalla onkin pyritty painottamaan deliberaation ja mielipiteenmuodostuksen merkitystä (Kymlicka & Norman 2000, 11). Yhteiskunnan toimivuuden kannalta on tällöin keskeistä, että kaikki yksilöt saavat oman äänensä kuuluviin keskustelussa, jonka pohjalta muotoutuvat äänestämisen kaltaiset ”mekaaniset” toimenpiteet. Nimenomaan tämä kysymys on jakanut kansalaisosallistumista ajavia, republikanistiseen koulukuntaan lukeutuvia teoreetikkoja, sillä vähemmistöjen oikeuksien korostamisen pelätään johtavan etnisyyden politisoitumiseen, joka saattaa johtaa yhteiskunnan kasvavaan pirstaloitumiseen. Kuinka yhdistää kansalaiset toimimaan yhteisen hyvän vuoksi, jos yhteistä kulttuuria ja tapoja ei olekaan mahdollista löytää? Liiallinen eturyhmien välinen kilpailu, luottamuksen murentuminen ja etnisten ryhmien välinen vihamielisyys ovat kriitikoiden mukaan seurausta yhtenäiskulttuurin vähättelystä. Esimerkiksi Ward (1991, 593–594) näki etnisten identiteettien merkitystä korostavan lainsäädännön rapauttavan ja lopulta katkovan yhteiskuntaa koossa pitäviä sosiaalisia verkostoja ja siteitä. Vaikka lait vaikuttaisivat erikseen tarkasteltuina hyödyllisiltä, olisi niiden yhteisvaikutus negatiivinen. Wardin mukaan liberaalidemokratioiden olisi tämän vuoksi pitädyttävä kaikesta vähemmistöoikeuksiin tai monikulttuurisuuteen liittyvästä lainsäädännöstä, mikä nykypäivänä vaikuttaa melko radikaalilta vaatimukselta.

Kyse on tämän näkemyksen mukaan kuitenkin lopulta siitä, missä määrin kansalaiset voivat kommunikoida yli ryhmärajojen sekä kuinka paljon he tuntevat toisiaan kohtaan

luottamusta ja solidaarisuutta. ”Yleisen yhteisön” tai yhtenäiskulttuurin puuttuessa kaikki oman viiteryhmän ulkopuoliset nähdään yhä enemmän toiseuden edustajina. Ryhmien huomio kääntyy tällöin sisäänpäin ja pois laajemmasta yhteiskunnasta. Kehitys johtaa lyhyen tähtäimen hyödyn tavoitteluun omalle ryhmälle, jolloin eturyhmiin kuulumattomien kansalaisten etu jää laajalti huomiotta. Syrjintää ja epätasa-arvoisuutta vastaan taistelevien organisaatioiden päämäärät kuulostavat sinänsä positiivisilta, mutta vieraantuminen yleisen hyvän tavoittelusta saattaa puolestaan ajan myötä johtaa reduktionistiseen suhtautumiseen ryhmän jäseniä kohtaan: heidän identiteettinsä muodostuu vain ja ainoastaan uhriutumisen kautta. Vaikka yhteiskunnan epäkohtia saataisiinkin korjattua, ei vihamielisyys laajempaa yhteisöä vastaan katoa mihinkään. Loppujen lopuksi tästä erillisyyden korostamisesta on haittaa myös vähemmistöille itselleen, sillä dominantissa asemassa olevan enemmistön jäsenet oppivat kohtelemaan näitä erillisinä ryhminä, joiden kanssa heillä ei ole juuri mitään yhteistä. (Ibid., 595)

Kymlicka ja Norman kuitenkin huomauttavat, että kansalaisuuden diskurssi on harvoin ollut neutraalia. Se on pikemminkin toiminut savuverhona, jonka turvin enemmistö on pyrkinyt edistämään omaa asemaansa vähemmistöjen kustannuksella niin kielensä, poliittisen valta-asemansa kuin institutionaalisten järjestelyidenkin osalta. Eksplisiittisenä tavoitteena on toki tällöin ollut yleisen hyvän ja kansakunnan yhtenäisyyden tavoittelu. Kansalaisuuden ja diversiteetin välinen ristiriita ei ole kuitenkaan ratkaistavissa nopeasti teoreettisen pohdinnan kautta, vaan vaatii kattavaa käytännön tuntemusta kunkin yhteiskunnan sisäisistä rakenteista ja etnisistä suhteista sekä muista kontekstiin liittyvistä erityispiirteistä. (Kymlicka & Norman 2000, 11)

Julkisella vallalla on monia eri menetelmiä etnisen diversiteetin sääntelyssä, jotka voidaan jakaa kahteen luokkaan sen perusteella, pyritäänkö konflikti ratkaisemaan eroavaisuuksien poistamisen vai hallinnan kautta (McGarry & O’Leary 1993, 4). Näistä äärimmäisinä voidaan mainita pakotettujen väestönsiirtojen kaltaiset väkivaltaan pohjautuvat keinot. Tapauksissa, joissa etniset ryhmät ovat erimielisiä yhteiskunnan perusrakenteista ja poliittisesta suunnasta, on vaarana muodostua enemmistövaltaan pohjautuva hegemonisen kontrollin tila. Tällöin vähemmistöjä ei yritetä assimiloida voimakeinoin, mutta niiden osallistumismahdollisuudet pidetään hyvin vähäisinä.

Väkivaltaan ja alistamiseen pohjautuvista keinoista löytyy lukuisia historiallisia esimerkkejä, mutta näillä ei ole juurikaan relevanssia modernien liberaalidemokratioiden kannalta. Eroavaisuuksien poistamisen luokkaan kuuluvista keinoista tosin edelleen hyvin kiistanalainen on kysymys siitä, tulisiko vähemmistöillä olla kansainväliseen oikeuteen pohjautuva mahdollisuus erota nykyisestä valtiostaan. Separatismi on ollut todellinen ilmiö Euroopassa esimerkiksi Espanjan baskien, Pohjois-Irlannin tai Balkanin tilanteen vuoksi. Valtion jakamisen tai pirstaloitumisen on kuitenkin nähty vain siirtävän etniset konfliktit ja vähemmistöoikeuteen liittyvät kysymykset uuteen valtioon (Kymlicka & Norman 2000, 14). Arvioiden mukaan maailmassa on jopa 8000 eri etnisyyteen perustuvaa kulttuuriryhmää, joten myös uudet poliittiset yksiköt tulisivat todennäköisesti muodostumaan useammasta kuin yhdestä ryhmästä. Tarve hallita etnistä diversiteettiä ei olisi siis kadonnut mihinkään. Alueellisen autonomian myöntäminen esimerkiksi federalismin muodossa voidaan nähdä kompromissina yhtenäisvaltion ja täyden separatismin välillä.

Pyrkimys assimilaatioon on laajalti käytetty julkisen vallan reaktio diversiteettiin, mutta aste-eroista riippuen käytännön poliittiset ratkaisut vaihtelevat toisistaan hyvin paljon. Assimilaatiossa tavoitteena on yhdistää valtion rajojen sisällä asuvat eri etniset ryhmät uudeksi kokonaisuudeksi, jonka normit ovat yleensä enemmistöryhmän mukaisia. Vähemmistöjen oikeuksia voidaan silti suojella, vaikka usein vain enemmistökulttuurille ja -kielelle annetaan virallinen asema. Julkiset koulut ja instituutiot saattavat myös heijastella myös valtion tavoitetta saada kansalaiset näkemään ajan myötä itsensä yhden yhtenäiskulttuurin jäsenenä. (Ibid., 14)

Perinteinen assimilaatio on nähtävä erillisenä ilmiönä modernin monikulttuurisen integraation kanssa. Molemmissa on pyrkimyksenä luoda uusi yhteinen identiteetti, johon sisältyy käsitys tasa-arvoisesta kansalaisuudesta ja jonka tavoitteena on integroida eri etnisyydet yhteisiin sosiaalisiin ja poliittisiin instituutioihin. Jälkimmäisessä ei kuitenkaan pyritä häivyttämään kaikkia kulttuurieroja ajan myötä: siinä tunnustetaan etnisen ja kulttuurisen identiteetin suuri merkitys ihmisille, minkä vuoksi yhteisten instituutioiden tulee myös pystyä ottamaan ne huomioon toiminnassaan. Toivona on, että eri ryhmät voisivat kokea erilaisuutta kunnioittavat instituutiot omikseen, mikä puolestaan lisäisi yleistä yhteenkuuluvuuden tunnetta. (Ibid., 14)

Integraation onnistuneisuutta arvioitaessa on otettava huomioon muitakin tekijöitä väkivallan ja konfliktien määrän lisäksi. On usein vaikeaa arvioida, miten erilaisuuden hallinnan keinot ovat tietyllä aikavälillä vaikuttaneet esimerkiksi osallistumisen kulttuuriin. Tämän lisäksi koko ilmiö on jatkuvassa muutoksen tilassa, sillä perinteisiä yhteiskuntien demografisten rakenteiden kehitykseen ja monikulttuurisuuteen liittyviä käsityksiä ja teorioita haastetaan jatkuvasti akateemisessa ja kansalaiskeskustelussa.

Vähemmistöjen aseman arvioimisen tukena voidaan käyttää esimerkiksi Levyn (1997, 25) listaa siitä, millä tavoin nämä ryhmät pyrkivät vahvistamaan omaa asemaansa liberaalidemokratioissa. Ryhmät voivat pyrkiä hankkimaan poikkeuksia lakeihin, joiden nähdään haittaavan oman kulttuurin tai uskonnon harjoittamista; itsehallintoa yhteisölleen; ulkoisia sääntöjä muiden yhteiskunnan jäsenten sellaisen toiminnan rajoittamiseen, joka on ryhmälle haitaksi; mahdollisuutta toimeenpanna sisäisiä sääntöjä, jotka ohjaavat sanktioiden kautta jäsenten toimintaa; perinteisten tai uskonnollisten lakien soveltamista ympäröivän yhteiskunnan puitteissa; oman ryhmän edustusta poliittisissa instituutioissa tai esimerkiksi symbolista tunnustusta omalle yhteisölleen.

Yksilötasolla kansalaisuuden voi nähdä viittaavan kolmeen eri asiaan. Se voi olla juridinen status, johon sisältyy poliittisia, sosiaalisia ja kansalaisoikeuksia sekä veronmaksun kaltaisia velvollisuuksia. Kansalaisuus voi viitata identiteettiin yhden tai useamman poliittisen yhteisön jäsenenä. Se voi myös tarkoittaa henkilön osallistumista yhteiskunnallisten asioiden hoitamiseen eli republikanismin käsityksen mukaisten kansalaishyveiden harjoittamista. Kansalaisuuden eri elementit ovat vahvasti kytköksissä toisiinsa: juridiset oikeudet määrittävät osaltaan identiteetin ja kannustavat tai passivoivat suhteessa poliittiseen toimintaan. Monikulttuurisuuden yhtenäiskulttuurille luomasta haasteesta huolestuneiden tutkijoiden kirjoituksissa nousee näiden rinnalla usein esiin sosiaalisen koheesion käsite, joka on yksilötason sijaan koko poliittiseen yhteisöön viittaava käsite. Siihen sisältyy huoli sosiaalisesta vakaudesta sekä poliittisesta yhtenäisyydestä. (Kymlicka & Norman 2000, 30–31)

Vähemmistöoikeuksien myöntämiseen liittyy myös tietynlainen erityisaseman myöntäminen kansalaisuuden suhteen. Tiedyt ryhmät tai niiden jäsenet saavat näin ollen oikeuksia tai mahdollisuuksia, joita muilla kansalaisilla ei ole. Kriitikoiden mukaan

erityiset oikeudet ovatkin aina epätasa-arvoisia ja ristiriidassa yhtäläisen kansalaisuuden kanssa. Heidän mukaansa kansalaisuuden määritelmään sisältyy käsitys siitä, että kaikkia kansalaisia kohdellaan samalla tavalla lain edessä, minkä vuoksi perusoikeuksiin ei voida myöntää poikkeuksia millekään ryhmälle. Kuitenkin käytännössä jokainen moderni demokraattinen yhteiskunta on päättänyt myöntää ryhmien erityispiirteiden määrittämiä kansalaisoikeuksia. Kansalaisuus onkin käsitteenä huomattavasti heterogeenisempi käsite kuin millaisena sitä on perinteisesti pidetty. (Ibid., 32)

Enemmistökulttuurin jäsenten ja näitä edustavien poliittisten liikkeiden – varsinkin ns. uusioikeistolaisten puolueiden – eräs tyypillisimmistä kritiikin kohteista on se tapa, millä vähemmistöjen erityisoikeuksien koetaan heikentävän muiden suhteellista asemaa yhteiskunnassa. Joissain tapauksissa tämä kritiikki osuu oikeaan: esimerkiksi uskonnollisten yhteisöjen perinteiset käytännöt perheoikeuden suhteen voivat vaarantaa naisten oikeudet tavalla, joka on ristiriidassa liberaalidemokratioiden peruseriaatteiden kanssa (Kymlicka & Norman 2000, 32). Ongelma on suurin silloin, kun vähemmistöille myönnettävien erityisoikeuksien vaikutukset tai ”kustannukset” kohdistuvat suhteettomasti tiettyyn ryhmään tai aiheuttavat erityistä haittaa. Tällaiset tapaukset politisoituvat usein nopeasti ja ovat hyvin vaikeita ratkaista neutraalilla tai kaikkia osapuolia tyydyttävällä tavalla. Vallitsevan käsityksen mukaan vähemmistöoikeuksien kieltäminen on kuitenkin useimmissa tapauksissa suurin uhka tasa-arvoisen kansalaisuuden toteutumiselle. Vähemmistöjen erityiskohtelu on nähty keskeisenä keinona syrjinnän estämisessä sekä edellytyksenä vähemmistöön kuuluvien yksilöiden kykyyn toimia täysivaltaisina yhteiskunnan jäseninä.

Kansalaisuuteen liittyvän identiteetin ja yhteiskunnallisen osallistumisen suhde on yksi republikanismin keskeisiä kysymyksiä. Olisi helppo olettaa, että vahva identifioituminen omaan kansallisvaltioon korreloisi suoraviivaisesti osallistumisen kanssa. Tutkimusten mukaan vuorovaikutus on kuitenkin todellisuudessa paljon monitahoisempi: kunkin maan poliittinen kulttuuri koostuu monista muista tekijöistä kansallisen identiteetin ohella. Aihetta voidaan lähestyä tarkastelemalla kansalaisten halukkuutta toimia aktiivisina yhteiskunnan jäseninä, heidän kykyään toimia ”hyveellisesti” sekä ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia osallistumiseen. Esimerkiksi uskonnollisten koulujen toiminnan sallimista on kritisoitu näiden kautta: niiden on

nähty vahvistavan uskonnollista identiteettiä kansallisidentiteetin kustannuksella, minkä on uskottu heikentävän halua toimia laajemman yhteiskunnan jäsenenä. Niiden on uskottu murentavan suvaitsevaisuuden ja avoimuuden kaltaisia piirteitä, jotka ovat edellytyksiä demokraattiselle kansalaisosallistumiselle. Koska uskonnollisten koulujen jäsenet kuuluvat kaikki samaan uskontokuntaan, eli oppilailla ole mahdollisuutta ajatella itseään osana omaa viiteryhmäänsä laajempaa kokonaisuutta. (Ibid., 38)

Toisaalta sama argumentti voidaan kääntää valtion ja vallitsevan kulttuurin suuntaan vähemmistöjen näkökulmasta. Jos vähemmistöihin kuuluvat eivät koe olevansa tietyn valtion täysivaltaisia jäseniä, murentaa se väistämättä sekä muita ryhmiä että yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan tunnettua luottamusta. Kansallisesta identiteetistä vieraantuneet maahanmuuttajat ovat todennäköisesti myös poliittisesti passiivisia ja eristyneitä.

Samoilla käsitteillä voidaan arvioida myös muiden instituutioiden vaikutusta kansalaisosallistumisen kulttuuriin. Kunkin valtion oikeusjärjestelmällä, medialla ja esimerkiksi vaalijärjestelmän rakenteella on oma vaikutuksensa ihmisten toimintaan. Epäoikeudenmukaiseksi koettu vaalijärjestelmä voi passivoida kansalaisia, jos he eivät koe omalla toimillaan olevan vaikutusta harjoitettavaan politiikkaan. Vastaavasti avoin ja vapaa lehdistö voi nostaa ihmisten tietotasoa poliittisesta järjestelmästä ja luoda valvontaroolinsa kautta uskoa julkisten toimijoiden luotettavuuteen.

Kymlickan ja Normanin arvion mukaan pelko vallitsevan kansallisidentiteetin haavoittuvaisuudesta on vahvasti liioiteltu. On väärin olettaa, että kansalaisuuden ja vähemmistöoikeuksien välinen suhde olisi puhtaasti nollasummapeli, jolloin erityisoikeuksien myöntäminen tietylle ryhmälle tarkoittaisi automaattisesti valtiollisen identiteetin heikentymistä. (Ibid., 39–40)

5 POLIITTINEN OSALLISTUMINEN

5.1 Yksityisestä julkiseen – poliittisen toiminnan taustatekijät

Kansalaisten osallistuminen poliittiseen päätöksentekoprosessiin on jokaisen toimivan demokratian perusedellytys. On kuitenkin vaikea löytää laajempaa konsensusta siitä, mikä osallistumisen määrä olisi yhteiskunnan kannalta optimaalista ja millä tavoin tämän osallistumisen tulisi ilmetä. Modernit länsimaiset demokraatiat ovat luonteeltaan edustuksellisia, jolloin vaaleilla valitut edustajat tekevät varsinaiset päätökset kansalaisten puolesta. Järjestelmän legitimitetti muodostuu sen perusteella, kuinka hyvin poliittiset päätökset vastaavat kansalaisten preferenssejä. (Christensen 2011, 2–3)

Eliittien roolia korostavan demokratiakäsityksen mukaan kansalaisten osallistuminen tulisi pitää mahdollisimman vähäisenä vaalien välisenä aikana, jotta heitä edustavilla toimijoilla säilyisi riittävä toiminnanvapaus ja auktoriteetti päätösten tekemiseen. Äänen antaminen vaalissa nähdään tällöin keskeisenä demokraattisen osallistumisen mekanismina, jolla varmistetaan edustajien toiminnan vastuullisuus: jos päätökset eivät vastaa äänestäjien mielipiteitä, ei edustajia luonnollisesti valita jatkokaudelle. (Ibid., 3)

Liberaalidemokratioiden peruseriaatteisiin kuuluu kuitenkin myös käsitys mielipiteenvapaudesta ja kansalaisten mahdollisuudesta vaikuttaa päätöksentekoprosessiin. Osallistumista painottavissa demokratiateorioissa huomautetaan, että aktiivisen osallistumisen kulttuurin kautta kansalaisten preferenssit välittyvät päätöksentekijöille tiettyjen asiakysymysten osalta. Vaalit olisi nähtävä pikemminkin yleisen mielipideilmaston ilmaisuna, joista on usein vaikea erottaa kannatusta spesifeille politiikkaohjelmille. Tästä näkökulmasta osallistuminen on myös itseisarvo, jota tulisi kannustaa kaikissa muodoissaan, sillä demokraattisen järjestelmän tulisi olla mahdollisimman responsiivinen kaikkiin kansalaisten esittämiin vaatimuksiin. (Barber 1984, 140)

Ristiriita päätöksentekoprosessien avoimuuden ja päätöksentekijöiden auktoriteetin välillä on tuottanut erilaisia ratkaisuja valtioiden institutionaalisissa rakenteissa, jotka osaltaan ohjaavat poliittisen osallistumisen muotoja ja aktiivisuutta. Poliittisen osallistumisen helpottamista vaalien välillä on kritisoitu sillä perusteella, että se saattaa

kasvattaa hyvin organisoitujen vähemmistöjen vaikutusvaltaa suhteettomasti ”passiivisen enemmistön” kustannuksella. (Christensen 2011, 4)

Valtioiden välillä esiintyviä poliittisen osallistumisen eroja on pyritty selittämään muun muassa sosioekonomisten resurssien, arvojen ja asenteiden sekä instituutioiden kautta. Koska instituutioihin sisältyy syvään juurtuneita kulttuurisia normeja yhteiskunnan toiminnasta, vaikuttavat ne aktiivisesti kansalaisten asenteisiin, uskomuksiin ja mielipiteisiin (Ibid., 3). Vaikutus on tältä osin kaksisuuntainen, sillä instituutiot ovat muovautuneet nimenomaan näiden tekijöiden pohjalta. Instituutiot luovat poliittisen pelikentän kannustimet ja sanktiot, minkä vuoksi historialliset ja kulttuuriset erot länsimaiden välillä ovat johtaneet huomattavaan vaihteluun osallistumisen aktiivisuuden ja ilmenemismuotojen suhteen.

Poliittista osallistumista on tutkittu äänestämisen lisäksi muun muassa eri protestimuotojen ja poliittisten liikkeiden muodostumisen kautta. Tuoreempaan tutkimuksena voidaan mainita uusinstitutionalismiin nojaavat työt, joissa on pyritty selvittämään yksilöiden käyttäytymisen ja institutionaalisten rakenteiden välistä yhteyttä. Vuoden 1990 jälkeen huomattava osa valtio-opillisista tutkimuksista yhdysvaltalaisissa tieteellisissä julkaisuissa onkin keskittynyt nimenomaan demokraattisiin ja valtiollisiin instituutioihin (Munck & Snyder 2007, 9).

Institutionaalisessa tutkimuksessa huomio on kohdistunut siihen vaikutukseen, joka institutionaalisilla rakenteilla on poliittisen osallistumisen muotoihin, laajuuteen, aktiivisuuden määrään sekä toisaalta osallistujaryhmän rakenteeseen esimerkiksi iän tai demografian suhteen. Poliittiset instituutiot voivat myös toimia osallistumisen välittäjinä, jolloin ne muokkaavat mikrotason muuttujien vuorovaikutusta osallistumisprosessin kanssa. (Goertz 1994, 3–4)

Ongelmana on ollut kyky selittää ajan myötä tapahtuvia muutoksia institutionaalisesta näkökulmasta, sillä itse instituutiot ovat usein rakenteeltaan melko vakaita. Vaikka instituutioita ei voitaisikaan käyttää historiallisten muutosprosessien selittäjinä, muovaavat ne silti osaltaan ympäristönsä kehitystä. Esimerkiksi Norris (2002, 26) on korostanut historiallisen näkökulman ongelmallisuutta jo sen vuoksi, että tutkimusaineistoa ei ole saatavilla riittävän pitkältä aikaväliltä. World Values Survey -

kyselytutkimusta on tehty vuodesta 1981 asti, mutta muutokset monien kysymysten muotoilussa heikentää tutkimusten vertailukelpoisuutta.

Poliittisen osallistumisen käsite on kehittynyt melko suoraviivaisista juuristaan monitahoiseksi ja kiistellyksi termiksi. Sitä on käytetty sosiaalisen pääoman ja luottamuksen lailla eri tavoin ja erilaisissa konteksteissa, minkä on osaltaan pelätty vaarantavan sen käyttökelpoisuuden (Christensen 2011, 11). Ainakin jonkinlainen konsensus kuitenkin vallitsee sen käsityksen suhteen, että poliittisen osallistumisen voidaan ymmärtää viittaavan ”tavallisten kansalaisten toimintaan, jonka päämääränä on poliittiseen päätöksentekoon vaikuttaminen” (Brady 1999, 737). Määritelmään sisältyy oletus siitä, että kyseinen toiminta on havaittavissa ja että toimijoina ovat eliittiin kuulumattomat kansalaiset, joiden tarkoituksena on saada ajattelua läpi omien arvojensa mukaiset näkemykset tietyn asiakysymyksen tai poliittisen päätöksen suhteen.

Poliittisessa osallistumisessa on tällöin kyse siitä vaikutusvallasta, joka toimijoilla on päätöksentekijöihin ja poliittiseen prosessiin laajemmin. Bradyn määritelmää on pidetty toimivana sen vuoksi, että se kattaa myös ei-formaalit osallistumismuodot, jotka on tärkeä huomioida varsinkin ns. uusien sosiaalisten liikkeiden toimintaa arvioitaessa. Työpaikoilla, kotipiirissä ja esimerkiksi internetin kautta tapahtuma poliittinen osallistuminen ovat esimerkkejä mikrotason demokratiasta ja uuden teknologian mahdollistamista vaikutuskanavista, joita ei ole perinteisesti huomioitu tutkimusaineistoissa (Christensen 2011, 12–13).

Kiistanalaista on myös ollut se, pitäisikö pelkkä jäsenyys esimerkiksi ympäristö- tai ihmisoikeusjärjestöissä laskea poliittiseksi toiminnaksi, sillä yksilön kannalta ”toiminta” ei välttämättä tarkoita muuta kuin vuosittaisen jäsenmaksun maksamista. On kuitenkin perusteltua pitää jäsenyyttä eri organisaatioissa osallistumiseen kuuluvina elementteinä jo senkin vuoksi, että jäsenmaksujen kautta rahoitetaan organisaatioiden yhteiskunnallista vaikuttamistoimintaa. Lisäksi jäsenyyden järjestöissä voidaan nähdä liittyvän sosiaalisen pääoman kautta laajempaan osallistumisen kulttuuriin (Putnam 2000, 150).

European Social Surveyn kohdalla yhteiskunnallista aktiivisuutta voidaan arvioida toiminnan näkökulmasta, kun tarkasteluun otetaan kysymykset, jotka käsittelevät

vastaajien taipumusta osallistua mielenosoituksiin, allekirjoittaa vetoomuksia, boikotoida tuotteita poliittisin perustein tai esimerkiksi ottaa yhteyttä kansanedustajiin tai valtion virkailijoihin. Poliittisen puolueen jäsenyys, vapaaehtoistyö ja järjestötoiminta ovat esimerkkejä institutionaalista sitoutumista mittaavista indikaattoreista.

Tutkimuksen kannalta kiinnostavimpien instituutioiden voi katsoa sijaitsevan valtion tasolla. Rajanveto on kuitenkin aina ongelmallista, sillä ihmiset kuuluvat käytännössä aina samanaikaisesti useampaan ryhmään (Christensen 2011, 18). Mikro- ja makrotasojen yhdistämisen kannalta haasteena on löytää yksilön ympäristöstä ne indikaattorit, joilla voidaan todeta olevan kausaalinen vaikutus laajemman poliittisen toiminnan muotoihin. Relevanttien kausaalisten mekanismien määrittäminen riippuu teoreettisista taustaolettamuksista siitä, miten instituutiot tätä toimintaa ohjaavat. Rationaalisen valinnan näkökulma on niissä säännöissä ja toimintatavoissa, jotka ohjaavat hyötyä maksimoivien yksilöiden toimintaa. Historiallinen institutionalismi näkee olemassa olevien rakenteiden luoman inertian, polkuriippuvuuden ja ennalta-arvaamattomien lopputulosten olevan keskeisen tärkeitä toiminnan selittäjinä. Kolmantena näkökulmana esitetään usein sosiologisen institutionalismin käsitys siitä, miten instituutioiden oma kulttuuri muokkaa toimijoiden identiteettiä ja määrittää toimintaa sen kannalta, minkälainen käyttäytyminen koetaan yleisesti hyväksyttävänä senhetkisessä yhteiskunnallisessa kontekstissa. Empiirisissä tutkimuksissa on usein yhdistetty näiden kolmen lähestymistavan eri piirteitä sen mukaan, mikä on koettu relevantiksi kullekin tutkimukselle. (Hall & Taylor 1996, 936–940)

Instituutiot luovat toiminnalle ympäristön: ne eivät vaikuta suoraan poliittista osallistumista määrittäviin muuttujiin, vaan ainoastaan näiden muuttujien välisiin suhteisiin. Sosiologisessa institutionalismissa instituutiot eivät ole neutraaleja ympäristön osia, vaan niihin sisältyy yhteiskunnan sosiaalisen sfäärin kaikessa monimuotoisuudessaan. Koska ihmisten käyttäytyminen seuraa pääasiassa vallitsevia normeja, on mallin kausaalinen toimija yksilön sijaan laajempi kokonaisuus tai kollektiivi.

Tämän näkökulman käytännön seuraus on se, että esimerkiksi konsensuaalisen demokratian päätöksentekomekanismin vaativat toimiakseen taustalle laajemman

konsensuaalisuuteen nojaavan poliittisen kulttuurin (Lijphart 1999, 306). Siihen myös sisältyy oletus siitä, että instituutioita ei voi tutkia yksittäin ja toisista erillään; niiden muodostama toimintaympäristö eli institutionaalinen regiimi on ymmärrettävissä vain kokonaisuutena ja suhteessa kulloiseenkin kontekstiinsa. Eroja poliittisessa osallistumisessa voidaan tutkia vertailemalla eri maiden institutionaalisia järjestelmiä ja sitä miten nämä vaikuttavat kansalaisten käyttäytymiseen. (Christensen 2011, 21–22).

Sosiologisen institutionalismin näkökulmaa on kritisoitu liian laajaksi, sillä se helposti johtaa kulttuurin ja intressien sekoittumiseen instituution käsitteeseen. Ongelmana on myös se, että yksilön päätöksenteon kausaalinen mekanismi jää hämärän peittoon – tätä on tosin puolustettu sillä perusteella, että mekanismit voivat olla myös kollektiivisia ja että ympäristö voi käytännössä määrittää yksilön toiminnan vallitsevien normien perusteella (Ibid., 20).

Rationaalisen valinnan teoriassa yksilöiden rationaalinen laskelmointi muodostaa yksilön käytöksen ja laajemman institutionaalisen kontekstin yhdistävän kausaalimekanismin. Kansalaiset osallistuvat yhteiskunnalliseen toimintaan, jos he kokevat pystyvänsä ajamaan sen kautta omaa etuaan tehokkaasti, eli saavuttamaan tavoitteensa mahdollisimman vähällä vaivalla ja resurssien käytöllä. Yksilöiden valintoja voi tämän logiikan mukaan arvioida etukäteen laskemalla tietyn toiminnan kustannukset ja hyödyt. Instituutioilla on tärkeä rooli toiminnan ohjaamisessa: ne voivat kannustaa yksilöitä aktiivisuuteen vähentämällä tavoitteiden saavuttamisen vaatimia kustannuksia. Tämän selkeän kausaalivaikutuksen vuoksi suuri osa yhteiskunnallista osallistumisesta käsittelevistä tutkimuksista nojaakin rationaalisen valinnan teorian taustaolettamuksiin. (Ibid., 23)

Rationaalisen valinnan institutionalismille läheinen poliittisten mahdollisuusrakenteiden teoria käsittelee niitä yhteiskunnallisen toimintaympäristön muutoksia, jotka vaikuttavat kollektiivisen toiminnan todennäköisyyteen. Sen mukaan toiminnan taustalla on usein tiettyjen yhteiskunnan jäsenten tyytymättömyys vallitseviin oloihin. Poliittisen eliitin tilapäinen hajaannus tai muut yhteiskunnalliset muutokset voivat luoda yhtäkkiä toiminnalle mahdollisuuden, jota ei aiemmin ollut. Tällöin ryhmät saattavat mobilisoidua hyvinkin nopeasti ajamaan haluamaansa poliittista muutosta; mitä tiiviimpi

tietty ryhmittymä on, sitä todennäköisempää sen toiminta on ja sitä enemmän resursseja se pystyy käyttämään toimintansa tukemiseen. (Meyer 2004, 134–135)

5.2 ”Uusien” poliittisten liikkeiden nousu

1900-luvun jälkipuoliskolla politiikan tutkijat alkoivat yhä useammin kyseenalaistaa perinteistä jakoa valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Aiemmin epäpoliittisina pidetyt ihmisten yksityissfäärin asiat nousivat huomion keskipisteeseen. Tähän liittyy keskeisesti teoretisointi uusista poliittisista liikkeistä, joka pyrkii selittämään uudenkaltaisten yhteiskunnallisten liikkeiden synnyn länsimaissa 1960-luvun lopulta alkaen. Käsitteeseen sisältyy perusolettamus siitä, että jälkiteollisen talousjärjestelmän kehittyminen johti liikkeiden syntyyn, jotka erosivat merkittäväällä tavalla edeltäjistään. Pääasiallisena erona on pidetty liikkeiden tavoitteita, sillä materiaalsen hyvinvoinnin lisäämisen sijasta näiden päämäärät liittyvät pääasiallisesti ihmisoikeuksien kaltaisten arvojen edistämiseen. (Christensen 2011, 41)

Länsimaissa yhteiskunnissa tapahtuneista taloudellisista ja poliittisista muutoksista huolimatta uusien ja vanhojen liikkeiden välillä on kehittymisestä ja katkoksista huolimatta havaittavissa myös jatkuvuutta ja samankaltaisuuksia. Esimerkiksi Ilmonen ja Siisiäinen (1998) kritisoivat sitä tapaa, jolla tutkimuksessa on yleensä asetettu samalle viivalle uudet ja vanhat liikkeet niiden nykyisissä ilmenemismuodoissa, mikä jättää kokonaan huomiotta niiden historialliset kehitysvaiheet. Historiallisen näkökulman kanssa kategorinen jako ”uusiin” ja ”vanhoihin” osoittautuikin melko kyseenalaiseksi.

Yhteiskunnallisten liikkeiden jakaminen vanhoihin ja uusiin perustuu näkökulmaan, jonka mukaan vanhat liikkeet ovat kiinnittyneet vahvasti valtiorakenteisiin ja näin menettäneet osan ”emansipatorisesta lupauksestaan”. Ne ovat näin ollen muodostuneet aktivistien silmissä osaksi itse ongelmaa. Esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen sisällä on esiintynyt erimielisyyttä kollektiivisen ja yksilöllisen orientaation välillä, mikä on vaikeuttanut yhtenäisen identiteetin ylläpitämistä. (Ibid., 30)

Siisiäisen mukaan vanhoja liikkeitä leimaa yleisesti valtiosuuntautuneisuuden lisäksi yhdistysmuotoisuus ja hallinnollinen hierarkkisuus. Asiallisuus, rauhanomaisuus sekä yksityisomaisuuden kunnioittaminen ovat olleet vanhojen liikkeiden toimintaetiikan peruseriaaiteita. Uudet liikkeet eivät ole Suomessa tältä osin juurikaan eronneet edeltäjistään, sillä yhteenottoja viranomaisten kanssa on yleensä pyritty välttämään. Vaikka poikkeuksiakin tälle toki löytyy, on liiallisen radikalismien koettu vaarantavan liikkeen päämäärät konsensuaalisissa poliittisissa kontekstissa. Toisaalta liikkeiden on ollut myös mahdollista hankkia julkisuutta konfliktien kautta, mikä on sopinut tiettyjen järjestöjen profiiliin ja tarkoituksperiin. Siisiäinen mainitsee tästä esimerkkinä varsinkin eläinoikeusaktivismia, jonka piirissä syntynyt alakulttuuriliike pyrki haastamaan perinteisen suomalaisen yhdistyslaitoksen. Eläinoikeusaktivismi oli perusluonteeltaan anarkistista ja vaikeasti yhteensovitettavissa ympäröivän yhteiskunnan toimintaperiaatteisiin. (Ibid., 30–33)

Yhteiskunnallisen liikehdinnän kehityksessä Suomessa 1970-lukua voidaan pitää eräänlaisena käännekohtana. YK:n ympäristökokous Tukholmassa 1972 ja samana vuonna ilmestynyt Rooman klubin ympäristöraportti ”Kasvun rajat” sekä vuosien 1973–74 öljykriisi johtivat ympäristötietoisuuden voimakkaaseen kasvuun ja modernin yhteiskunnan edistysuskon kritiikkiin. 70-luvun puolivälin paikkeilla perinteinen järjestökeskeinen toiminta alkoi hiipua huomion keskittyessä yhä enemmän yksilön kokemuspieriin ja arkielämän politisoitumisen kautta.

Kollektiivisten liikkeiden kannalta keskeisiä käsitteitä ovat mahdollisuusrakenne ja toimintatila, mitkä viittaavat poliittisen ympäristön muutoksista johtuviin kannustimiin tai mahdollisuuksiin osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Julkisuuden merkitys poliittisen toimintatilan kannalta on viimevuosikymmenten aikana jatkuvasti kasvanut. Uudet liikkeet ovat voineet tuoda julkisuuden kautta esiin omia kantojaan ja ”kulttuurisia koodejaan” pyrkimyksensä korvata näillä vanhat ja vakiintuneet diskurssit ja toimintatavat. (Ibid., 22–23)

5.3 Kansalaisuus, identiteetti ja demokraattinen osallistuminen

Kansalaisen ja kansallisuuden käsitteet viittaavat yksilöiden ja poliittisten yhteisöjen välisiin suhteisiin. Globalisaation, EU-integraation ja monikulttuurisuuden luomat yhteiskunnalliset muutospaineet ovat muuttaneet termien perinteisiä merkityksiä. Taylor-Gooby määritteli kansallisuuden sekä normatiiviseksi että empiiriseksi käsitteeksi (1991, 94), joka viittaa tiettyyn statukseen ja sen mukanaan tuomiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Normatiivisessa mielessä käsite viittaa siihen, minkälainen yksilön ja valtion suhteen tulisi olla; empirian kautta taas tarkastellaan sitä, minkälainen kyseinen suhde todella on joko nykyään tai tietynä historiallisena tarkastelukautena.

Kansallisuuden problematiikkaa käsittelevä yhteiskuntatieteellinen kirjallisuus nojaa pitkälti T.H. Marshallin 1960-luvulla kirjoittamaan teokseen *Citizenship and Social Class*, jossa hän jakoi käsitteen poliittisten, sosiaalisten ja kansalaisoikeuksien ulottuvuuksiin. Lister ja Pia kritisoivat (2008, 2) alan tutkimuskirjallisuutta siitä, että vaikka Marshall näki ulottuvuuksien olevan vahvasti vuorovaikutuksessa keskenään ja riippuvaisia toisistaan, tutkitaan niitä silti usein erillisinä ilmiöinä.

Teoreettisessa mielessä kansallisuus liittyy jäsenyyden ja yhteenkuulumisen kaltaisiin sosiaalisiin käsitteisiin. Keskeisenä kysymyksenä on se tapa, jolla laajemmat poliittiset kokonaisuudet pystyvät yhdistämään jäsenensä tietyn yhteisen identiteetin alle ja toimimaan tehokkaasti yhteistyössä. 1600-luvulla ns. liberaali kansallisuuskäsitys muodostui vastareaktiona absolutistisille valtakoneistoille. Yksittäisten kansalaisten oikeuksia ja tasavertaista kohtelua lain edessä korostava liberaali lähestymistapa oli keskeisessä roolissa länsimaaisissa yhteiskunnissa kansallisvaltioiden muodostumisen aikana, mutta ei ole menettänyt merkitystään modernissakaan kontekstissa. Yksilöä korostavaa kansallisuuskäsitystä on toisaalta myös kritisoitu, sillä liiallisen keskittymisen yksityiseen sfääriin on nähty haittaavan egalitaarisemman yhteiskunnan kehittämistä. (Ibid. 8–11)

Länsimaisten yhteiskuntien yleisenä trendinä viimeisten vuosikymmenten aikana on ollut äänestämisen kaltaisten perinteisten poliittisten osallistumismuotojen väistyminen

uudenlaisen informaalin osallistumisen tieltä. Mediassa ja julkisessa keskustelussa mainitaan usein vähentynyt kiinnostus politiikkaa kohtaan selityksenä perinteisen osallistumisen taantumiselle, vaikka empiria ei tunnukaan tukevan tätä väitettä. World Values Survey -tutkimuksen tuloksien perusteella useimmissa Euroopan maissa kansalaiset ovat itse asiassa kiinnostuneempia politiikasta kuin vuosituhannen vaihteessa. Boikottien, vetoomuksien allekirjoittamisen ja talonvaltaamisen kaltaiset ”uudet” osallistumistavat ovat monissa maissa yleistyneet erityisen paljon. Esimerkiksi Ruotsissa talojen valtaaminen poliittisena vaikutuskeinona lisääntyi 767 % vuosien 1981 ja 1999 välillä. (Ibid., 91)

Poliittisen osallistumisen muutostrendejä tutkittaessa on kuitenkin otettava huomioon myös se, että useimmat informaaleista osallistumistavoista ovat vain pienen kansanosan harrastuksia. Talonvaltaamiseen on kyselyaineistoissa ilmoittanut osallistuneensa yleensä korkeintaan 10 % kansasta ja mielenosoitustenkin kohdalla luku on vaihdellut 13 ja 40 prosentin välillä. Nämä uudet vaikuttamismuodot eivät siis yksistään riitä korvaamaan sitä aukkoa, joka on jäänyt jäljelle äänestämisen kaltaisten perinteisten osallistumistapojen suosion laskun myötä. (Ibid., 92–93)

Joidenkin tutkijoiden mukaan yhteiskunnallisen vaikuttamisen trendit eivät viittaa kansalaisvaikuttamisen kuihtumiseen, vaan pikemminkin sen perustavanlaatuisen muutokseen ja ”uudelleenkeksimiseen” (Norris 2002, 4). Poliittisen osallistumisen toimijat, organisoitumistavat, toimintamuodot ja vaikuttamistyön kohteet ovat kaikki muuttuneet viimeisten vuosikymmenten aikana.

Poliittinen osallistuminen nähdään yleensä liittyvän keskeisesti julkisten politiikkaohjelmien laatimiseen, hyväksymiseen ja toimeenpanoon. Se voi toisaalta tarkoittaa myös yhteiskunnallisten päättäjien mielipiteisiin vaikuttamista tai esimerkiksi jonkin epämieluisaksi koetun päätöksen vastustamista. Poliittisen osallistumisen trendien tutkimista vaikeuttaa se, että kansalaisten ei-poliittiseksi kokema aktiviteetti määritellään usein akateemisessa kirjallisuudessa yhdeksi poliittisen osallistumisen muodoista. Tämä kuilu teorian ja käytännön välillä juontuu ontologisista kysymyksistä poliittisen määritelmästä ja varsinkin sen rajoista. (Lister & Pia 2008, 80–83)

Luonnon- ja yhteiskuntatieteellisten menetelmien yhtenäisyyden puolesta puhuvat positivistit ovat perinteisesti olleet rajauksissaan tiukempia. Tämän koulukunnan

mukaan ihmisten subjektiivisista tulkinnoista erillistä, lainkaltaisiin säännönmukaisuuksiin perustuvaa ”oikeaa” sosiaalista maailmaa voidaan tutkia, kunhan vain yhteiskuntatieteilijällä on käytössään oikeat menetelmät. Poliittinen areena on siis konkreettinen, kvantifioitavissa oleva toimintakenttä, joka koostuu pääasiassa julkisista toimijoista. Sääntöihin, lakeihin ja politiikkaohjelmiin vaikuttaminen nähdään tällöin poliittisen osallistumisen keskeisenä sisältönä. (Ibid., 80)

Kriittisiksi realisteiksi luettavat tutkijat eivät hyväksy puutteelliseksi kokemaansa positivistista poliittisen osallistumisen mallia, sillä heidän mukaansa se jättää huomiotta syvemmät sosiaaliset rakenteet, jotka vaikuttavat käsitykseemme poliittisen luonteesta; poliittisen määritelmä saattaa kätkeä taakseen sukupuoleen, etnisyyteen tai kulttuuriin perustuvia valtarakenteita. Feministinen teoria on käsitellyt politiikkaa nimenomaan tästä lähtökohdasta käsin, luonnollisesti varsinkin sukupuoleen liittyvien valtasuhteiden kautta. (Ibid., 81)

Viimeaikaisessa tutkimuksessa *governance*-termillä on pyritty laajempaan politiikan määritelmään, joka ottaa valtiollisten toimijoiden lisäksi paremmin huomioon myös kansalaisyhteiskunnan. Poliittikka ymmärretään prosessina, joka perustuu kamppailuun vallasta monien sosiaalisten toimijoiden kesken.

Konstruktivistiset käsitykset menevät vielä pidemmälle positivismiin vastustamisessa. Konstruktivistien mukaan sosiaalinen todellisuus on täysin riippuvainen subjektiivisista havainnoista ja tulkinnoista, joten poliittiselle toiminnalle ei voida antaa yhtä tarkkaa määritelmää. On olemassa lukematon määrä kilpailevia määritelmiä siitä, mikä ymmärretään poliittiseksi; keskenään ristiriitaiset käsitykset ovat jatkuvassa muutostilassa ja kuvastavat taustalla vaikuttavia valtapoliittisia intressejä. Poliittinen toiminta ymmärretään näin ollen prosessien näkökulmasta. Alakulttuurien ja kapinaliikkeiden kaltaisten toimijoiden kohdalla yleisesti hyväksytyjen poliittisten diskurssien ja toimintatapojen hylkääminen voi olla tietoinen poliittinen valinta. Diskurssianalyysissa sosiaalisten identiteettien nähdään muodostuvan hegemonisen järjestelmän kautta, joka myös määrittelee ”oikeat” poliittisen osallistumisen tavat. (Ibid., 83)

Äänestysaktiivisuuden sekä puoluejäsenyyden kaltaisten perinteisten

osallistumistapojen laskun myötä ei siis voida yksiselitteisesti tehdä johtopäätöstä, että kansalaisten poliittinen aktiivisuus olisi huolestuttavasti taantumassa länsimaissa. Perinteisen poliittisen osallistumisen vähentymistä on kuitenkin pyritty selittämään eri teoreettisten lähestymistapojen kautta. Kansalaisten resursseja, motivaatiota ja mobilisaatiota tutkivan sosioekonomisten resurssien mallin mukaan yhteiskunnallisesti aktiivisimpia yksilöitä ovat todennäköisesti ne, joilla on käytettävissään eniten ajan, rahan ja koulutuksen kaltaisia resursseja. Kyselytutkimukset tuntuvat vahvistavan käsityksen siitä, että sosiaalinen ja taloudellinen status tosiaan vaikuttavat suoraan poliittisen aktiivisuuden määrään. Toisaalta vasta-argumentti on helppo muodostaa: koulutustaso on noussut tasaisesti länsimaissa viimeisten vuosikymmenten aikana, mutta äänestysaktiivisuuden yleinen trendi osoittaa alaspäin. Mallin ongelmana on myös se, että vaikka se viittaakin valideilta vaikuttaviin empiirisiin säännönmukaisuuksiin, ei se tarjoa mitään selitystä resurssien ja aktiivisuuden väliselle kausaaliselle mekanismille. (Ibid., 94)

Rationaalisen valinnan teoria pyrkii puolestaan selittämään kansalaisten poliittista osallistumista utiliteetin maksimoinnin kautta. Kun tietyn toiminnan arvioidut hyödyt ovat suuremmat kuin haitat, ihmiset aktivoituvat. Tältä pohjalta on toisaalta vaikea selittää kollektiivista toimintaa, sillä yksilölle optimaalisin strategia olisi omaksua vapaamatkustajan rooli ja jättää varsinainen toiminta muille. Myös äänestämistä on vaikea selittää rationaalisen valinnan kautta, sillä yhden äänen merkitys vaaleissa on käytännössä olematon. (Green & Shapiro 1994, 65–68)

Edellämainittujen lähestymistapojen puutteiden vuoksi sosiaalisen pääoman käsitteeseen nojaavat selitysmallit ovat nousseet vahvasti esille vuosituhannen vaihteen paikkeilla. Näiden pääteesinä on siis ollut se havainto, että sosiaaliseen toimintaan osallistuvat yksilöt kasvattavat omaa sosiaalista pääomaansa yhteistyöverkostojen, luottamuksen ja vastavuoroisuuden muodossa. Putnamin (2000) mukaan sosiaalisen pääoman kasvu on suoraan yhteydessä poliittiseen aktiivisuuteen, mikä myös auttaa vastaamaan vapaamatkustamisen ongelmaan; kollektiiviseen toimintaan osallistuminen on hyödyllistä myös yksilön näkökulmasta.

Kriitikot ovat huomauttaneet, että teoria jättää osittain epäselväksi sen mekanismin, jota kautta sosiaalista pääomaa käytännössä muodostuu. On myös kyseenalaista olettaa, että

aktiivisuus esimerkiksi urheiluseuroissa johtaisi suoraan myös yhteiskunnallisen toiminnan kasvuun. Koko selitysmalli muodostuu tautologiseksi, jos sosiaalinen pääoma on edellytys ja seuraus julkisesta toiminnasta. Tältä pohjalta esim. Rothstein (2001, 206–208) on esittänyt, että julkisen sektorin suorittamat interventiot ovat olennainen osa sosiaalisen pääoman synnyssä. Hänen mukaansa Pohjoismaiden sosiaalisen pääoma on esimerkiksi Yhdysvaltoja korkeampi kattavien hyvinvointivaltion instituutioiden vuoksi.

Institutionaalisen näkökulman puolesta puhuu se, että äänestysaktiivisuus vaihtelee merkittävästi myös makrotasolla eli maiden välillä. Euroopan maat ovat monilta osin samankaltaista, mutta erot äänestysaktiivisuudessa ovat paikoin hyvinkin suuria. Erilaiset institutionaaliset rakenteet voivat osaltaan estää tai kannustaa kansalaisia ottamaan osaa poliittiseen prosessiin: suhteellinen vaalitapa, puolueiden määrä, yksikamarinen parlamentti tai esimerkiksi äänestyspakko ovat kaikki aktiivisuuteen vaikuttavia tekijöitä. Rothsteinin mukaan keskeistä on se tapa, jolla tietyn valtion instituutiot kannustavat toimimaan tiettyjen normien puitteissa. Se tapa, jolla poliittiset instituutiot strukturoivat yksilöiden päätöksentekotavat ja vaikuttavat luottamuksen muodostumiseen, selittää pitkälti näiden normien muotoutumisen. Tämä näkemys on siis päinvastainen verrattuna perinteiseen käsitykseen, jonka mukaan instituutiot muodostuvat yhteiskunnan vallitsevien normien perusteella (Green & Shapiro 1994, 98).

Kulttuuri ja historia eivät siis määrittelekään yhteiskunnan normeja, mikä nostaa tavallisen kansalaisen keskeiseen asemaan: poliittisten instituutioiden suunnittelun kautta voidaan vaikuttaa siihen, mitkä normit jäävät voimaan. Onnistuneilla hyvinvointivaltion rakenteilla voidaan vähentää yhteiskunnallista epätasa-arvoisuutta, mikä osaltaan lisää kansalaisten keskinäistä luottamusta ja solidaarisuutta. Yhteiskunnallinen luottamus, kuten aiemmin todettua, on puolestaan edellytys demokraattiselle poliittiselle osallistumiselle. Rothsteinin väitteille löytyy tukea komparatiivisista maatutkimuksista. Varsinkin yhteiskunnallinen epätasa-arvo vaikuttaisi olevan vahvasti yhteydessä poliittisen osallistumisen taantumiseen. (Ibid. 229–241)

Lukuisat empiiriset tutkimukset tukevat oletusta siitä, että suurempaan yhteisöön identifioituminen lisää ihmisten halukkuutta toimia aktiivisesti ryhmän päämäärien puolesta. Havainnon on todettu pitävän paikkansa niin mikrotason ryhmissä kuin myös suuremmissa organisatorisissa konteksteissa ja yhteiskunnan tasolla. Kollektiivinen identiteetti johtaa näin ollen kollektiiviseen toimintaan, mikä luo ja ylläpitää sosiaalista pääomaa. (Putnam 2000, 229)

Sosiaalinen pääoma on käsitteenä samanaikaisesti sekä julkinen että yksityinen hyödyke: hyöty jakaantuu pääoman haltijan lisäksi hänen sosiaaliselle ympäristölleen. Putnam (Ibid., 22) itse jakoi ulkopuolisen vaikutuksen jakautuvan yhteenkuuluvuutta luovaan ja yhdistävään pääomaan. Näistä ensimmäinen viittasi tietyn ryhmän sisäistä solidaarisuutta ja vastavuoroisuutta luovaan voimaan ja jälkimmäinen siihen hyötyyn, joka kohdistuisi laajemmin eri sosiaalisten luokkien ja etnisyyden kaltaisten jakolinjojen yli.

Identiteettiin pohjautuva luottamus on sosiaalisen pääoman kannalta tärkein epäsuoran ja persoonattoman luottamuksen muoto. Kun taustalla on samaistuminen tiettyyn ryhmään tai verkostoon, johtaa tämä usein aktiiviseen kollektiiviseen toimintaan. Identiteettiin pohjautuva luottamus ei lähde siitä oletuksesta, että tietty ryhmän jäsen toimisi tietyllä tavalla, vaan pikemminkin nojaa positiiviseen ryhmästereotypiaan. Ryhmän jäsenet eivät koe toisiaan vieraiksi ja heillä on ennako-oletus muiden jäsenten ainakin jonkinasteisesta luotettavuudesta. Näin ollen tällaisessa kontekstissa ihmiset ovat halukkaampia toimimaan sellaisella tavalla, joka luo ja ylläpitää sosiaalista pääomaa. (Ibid., 23–24)

Ryhmillä on tyypillisesti erilaisia menetelmiä kollektiivisen identiteetin vahvistamiseksi. Yhteistä kohtaloa korostava retoriikka on tyypillistä käytännössä kaikille uskontokunnille. Vahvan kollektiivisen tason identiteetin on empiirisissä tutkimuksissa todettu suojaavan ryhmän yhtenäisyyttä tilanteissa, joissa vallitsee sisäistä kilpailua tai muunlaista, esimerkiksi toimintatapoihin tai kulttuurieroihin perustuvaa jakautumista alaryhmiin. Putnamin termeillä yhteisen kohtalon retoriikkaa voitaisiin pitää esimerkkinä yhdistävästä sosiaalisesta pääomasta. Kollektiivisen identiteetin luominen ja ylläpito voi tapahtua myös huomaamattomasti. Kielenkäytöllisillä

valinnoilla voidaan korostaa ryhmähenkeä ja yhteisiä päämääriä, minkä lisäksi virkojen kaltaisilla sosiaalisilla rakenteilla ja rooleilla voi olla suurikin merkitys.

Kausaliteetti sosiaalisen pääoman ja kollektiivisen identifikaation välillä on kuitenkin asia, josta esiintyy edelleen eriäviä näkemyksiä. Osa tutkijoista on käsitellyt kollektiivista identiteettiä riippumattomana eli selittävänä muuttujana, joka määrittää sosiaalisen pääoman muodostumista. Toisaalta on myös helppo väittää, että sosiaalisen pääoman syntyminen puolestaan vahvistaa kollektiivista identifikaatiota. Samalla tavoin kuin luottamus synnyttää yhteistyötä ja yhteistyö luottamusta, on kyse dynaamisesta ja kaksisuuntaisesta vuorovaikutussuhteesta. (Burt 1997, 339)

Ihmisten sosiaalista toimintaa rajoittaa henkilökohtaisten resurssien niukkuus esimerkiksi ajan, energian ja aiempien sitoumusten suhteen. Kuten Putnamkin korosti, sosiaalisen pääoman määrän lisäksi on olennaista huomioida sen positiiviset ja negatiiviset vaikutukset. Samalla kun pääoma voi luoda yhteistyötä ja luottamusta, voi se myös johtaa etnosentrismin ja korruption kaltaisiin yhteiskunnan kannalta haitallisiin ilmiöihin. (Putnam 2000, 22)

6 LIBERALISMI JA MODERNIN REPUBLIKANISMIN HAASTE

Poliittista osallistumista analysoitaessa yleinen taustaoletus on se, että osallistumisen lasku on yhteiskunnan ja demokratian kannalta negatiivinen ilmiö. Poliittinen passivoituminen nähdään osoituksena apatiasta, mikä voi johtaa ainoastaan keskeisten instituutioiden rappeutumiseen (Christensen 2011, 1). Toisaalta esimerkiksi liberalismiin mukaan vähentynyt aktiivisuus poliittisella sektorilla voidaan nähdä osoituksena siitä, että kansalaiset ovat tyytyväisiä nykyisiin olosuhteisiin ja pystyvät keskittymään enemmän yksityisen sfäärin asioihin. Liberalismin logiikan mukaan liiallinen poliittinen aktiivisuus voi viitata totalitaariseen ajattelumalliin, jossa poliittinen toiminta nähdään ratkaisuna kaikkiin ihmisten sosiaalisen elämän ongelmiin. Osallistuminen tai osallistumatta jättäminen politiikkaan on yksilöiden oma ratkaisu; tärkeintä on, että valtio takaa kaikille kansalaisille demokraattisen vapauden ja mahdollisuuden osallistua poliittiseen prosessiin. (Ibid., 11–12)

Liberalismi ei kuitenkaan suhtaudu täysin välinpitämättömästi kansalaisten passivoitumiseen. Demokraattisen valvonnan puute voi johtaa vallan keskittymiseen, mikä puolestaan uhkaa väistämättä yksilönvapautta. Enemmistön passivoituessa voi aktiivisten kansalaisten vaikutusvalta kasvaa suhteettoman suureksi. Toisaalta esimerkiksi Yhdysvalloissa poliittisesti passiivisimpia ovat etnisiin vähemmistöihin ja taloudellisesti heikoimmassa asemassa olevat. Väite siitä, että passiivisuus olisi osoitus ihmisten tyytyväisyydestä elämäänsä, vaikuttaa tässä valossa lähinnä absurdilta. (Barber 1984, 71)

Republikanismin perinteessä osallistuminen nähdään kansalaisuuden keskeisimpänä elementtinä. Liberaalin teorian korostaessa negatiivisia vapauksia on republikanismissa huomio aktiivisessa itsehallinnossa: kansalainen voi olla vapaa vain osallistumalla yhteisten asioiden hoitamiseen. Kansalaisaktiivisuus edistää yhteenkuuluvuuden tunnetta, mutta on jo itsessään merkittävä eettinen hyve ja inhimillisen toiminnan huipentuma. Poliittisen osallistumisen vähentyminen on ongelmallista myös siitä syystä, että samalla kun osa kansasta syrjäytyy kokonaan yhteisten asioiden hoitamisesta perinteisten kanavien kautta, siirtyvät muut yhä enemmän informaaleihin

vaikuttamistapoihin. Republikanismin näkökulmasta ongelmana länsimaissa on liberalisminkin vahva perinne, minkä vuoksi julkinen toiminta nähdään vain itsekkäänä oman edun tavoitteluna. Yhteiskunnallisen yhtenäisyyden kannalta olisi olennaisen tärkeää, että kaikki kansalaiset osallistuisivat edes ajoittain politiikan kautta yhteisten asioiden hoitamiseen. Osa teoreetikoista on nähnyt deliberatiivisen demokratian mahdollisuutena tuoda yhä useammat ihmiset mukaan julkiseen päätöksentekoon parantamalla yhteiskunnallisen keskustelun laatua. Deliberaatio nähdään kommunikatiivisena ja sosiaalisena prosessina, jossa kaikki osapuolet suhtautuvat avoimesti uusiin ideoihin ja ovat periaatteessa valmiita muuttamaan kantaansa kohdatessaan parempia argumentteja. Tämä vaatisi luonnollisesti kansalaisilta suurempaa aktiivisuutta kuin perinteinen, yksinkertaiseen intressien aggregoimiseen perustuva edustuksellinen demokratia. (Ibid., 139–149)

Modernissa republikanismissa on yleisenä taustaoletuksena, että ihmiset ovat luonnostaan kiinnostuneita julkisesta toiminnasta ja politiikasta, mutta yhteiskunnallisen keskustelun laadun heikkeneminen ja etäytyminen tavallisesta kansasta on johtanut lisääntyvään passiivisuuteen. Esimerkiksi pienemmän mittakaavan poliittisilla foorumeilla, joissa ihmiset voisivat keskustella kasvotusten yhteisistä asioista, voitaisiin antaa uudenlaisia osallistumisen mahdollisuuksia, joita kansalaiset myös tulisivat hyödyntämään (Dryzek 1996, 32–38). Muut tutkijat ovat nostaneet tähän liittyen esiin transition ongelman: kuinka muuntaa matalan frekvenssin ja intensiteetin osallistuminen yhtäkkiä korkeammalle tasolle? Kansalaisten täytyisi mobilisoitua ja vaatia poliittisilta päättäjiltä uusia ratkaisuja, mutta tämän kaiken pitäisi tapahtua nimenomaan siinä ympäröivässä yhteiskunnassa, jonka rakenteet eivät kannusta osallistumiseen. Kymlicka (2002, 97) jatkaa Dryzekin kritiikkiä toteamalla, että pluralistisissa ja heterogeenisissä yhteiskunnissa on turha olettaa, että kaikilla kansalaisilla olisi samanlainen arvostus julkista toimintaa kohtaan; poliittiseen passivoitumiseen voi aivan yhtä hyvin vaikuttaa yksityisen sfäärin rikastuminen, joka vie entistä enemmän ihmisten aikaa julkisen toiminnan kustannuksella.

Deliberatiivisen demokratian kannattajat (esim. Dryzek 2000) laittavat toivonsa pitkälti kansalaisyhteiskunnan aktivoitumiseen. Valtion tasolla valtasuhteet asettavat omat rajoitteensa keskustelulle, sillä eri toimijoiden intressit, strategiset päämäärät ja yleinen pyrkimys yksimielisyyteen estävät helposti avoimen toiminnan. Kansalaisyhteiskunnan

järjestöillä on sopiva välimatka valtapolitiikan ytimeen, joten ne ovat luonnollisempia paikkoja aidolle deliberaatiolle. Tästä näkökulmasta uusien osallistumismuotojen nousu voidaan nähdä hyvinkin positiivisena ilmiönä, sillä kansalaisyhteiskunnan aktivoituminen tapahtuu usein valtiollisen tason kustannuksella.

Liberaali näkemys kansalaisuudesta sisältää oletuksen ajasta ja paikasta riippumattomien oikeuksien yleispätevyydestä, minkä vastakohtana yhteisön roolia korostavan näkemyksen mukaan yksilöä ei ole olemassa moraalisubjektina ilman häntä ympäröivää yhteisöä. Koska yhteiskunnallinen tarkkailija ei voi itse astua kulttuurin ja historian yläpuolelle, ovat myös oikeudenmukaisuuden ja kansalaisuuden kaltaiset käsitteet suoraan sidottuja ja alisteisia tietylle yhteisölle. Näin ollen eri yhteisöillä voi olla erilaisia määritelmiä kansalaisuuden luonteesta. Yhteisön puolustajat ovat nostaneet enemmistön aseman turvaamisen vähemmistösuojaakin tärkeämpään rooliin, sillä uusien tulokkaiden on aina sulauduttava ympäröivään yhteisöön, jotta he voisivat ottaa osaa sen poliittiseen toimintaan. Päinvastoin kuin liberaalissa teoriassa, kuuluvuuden tunne ja yhteisön jäsenyys nähdään siis edellytyksenä yhtäläisille oikeuksille; abstraktien periaatteiden sijasta kestävät normatiiviset siteet ovat yhteisön synnyttämiä. (Lister & Pia 2008, 20)

Liberalismissa valtio ymmärretään neutraalina toimijana yhteisön kannalta: kansalaiset saavat itse valita haluamansa elämäntavan ja elää sen mukaisesti niin kauan kuin se ei ole ristiriidassa muiden kansalaisten oikeuksien kanssa. Vastakkaisen näkemyksen mukaan yhteisön arvot määrittävät pitkälti yksilön moraalisen identiteetin ja valtion tulisi kannustaa ihmisiä omaksumaan yhteisön kannalta mahdollisimman yhteensopiva arvomaailma. Yksilön velvollisuudet nousevat näin ollen oikeuksia tärkeämpään asemaan. (Ibid, 20)

6.1 Historiallinen tausta

Klassisiin republikaanisiin ideaaleihin kuului kiinteästi käsitys aktiivisista kansalaisista ja lakeihin perustuvasta julkisesta vallasta. Näitä ideaaleja jalostivat kirjoituksissaan myöhemmin muun muassa Rousseau, de Tocqueville sekä Jefferson; 1900-luvulla republikanistiset aatteet nousivat esiin muun muassa Arendtin ja Pocockin kautta.

Korkean yhteiskunnallisen luottamuksen ja kollektiivisen toiminnan hyötyä korostava, Putnamin ajatteluun nojaava sosiaalisen pääoman kirjallisuus voidaan myös katsoa osaksi samaa aateperintöä (Lister & Pia 2008, 23). Kansan ja poliittisten päättäjien suhde on ollut pitkään esillä republikanistisessa teoriassa. Molempien intressejä arvioitaessa esille nousee osapuolien kyky toimia poliittisten ja kansalaishyveiden mukaisesti. Esimerkiksi Ciceron kirjoituksissa maltillisuuden ja oikeudenmukaisuuden kaltaiset hyveet olivat suoraan sidoksissa poliitikon luotettavuuteen, sillä hänen näkemyksensä mukaan hyveellisillä päättäjillä olisi aina mielessä yhteinen hyvä ja aiemmin tehtyjen lupauksien ja sitoumusten kunnioittaminen. Yhdysvaltain perustuslain ratifiointikeskustelussa 1700-luvun lopulla federalistisen järjestelmän puolesta argumentoineen James Madisonin mukaan jokaisessa valtiossa tietty osa kansasta on edustajan rooliin sopivia hyveellisiä ihmisiä, jotka pystyvät pidättäytymään lyhytnäköisestä tai vain tiettyä eturyhmää hyödyttävästä politiikasta ja ajattelemaan koko kansakunnan etua (Rossiter 2003, 73–76).

Republikanismin sisällä on myös vaikuttanut pitkään pessimistisempi käsitys ihmisluonteesta. Thomas Paine piti useimpia poliittisia päättäjiä epäluotettavina; Machiavellin mukaan poliitikot voivat helposti imitoida klassisia poliittisia hyveitä oman etunsa ajamiseksi. Tavallisen kansan rajallisen tietotason vuoksi heitä on helppo pettää ja hämätä. Madisonia Yhdysvalloissa vastustaneiden antifederalistien mukaan johtavissa asemissa olevien ihmisten on turha olettaa kunnioittavan muiden oikeuksia: luottamus on mahdollista ainoastaan, jos kansan ja päättäjien intressit ja arvot ovat tarpeeksi lähellä toisiaan. Amerikkalaisessa kontekstissa tämä olisi tarkoittanut keskitettyjen, federalististen instituutioiden hylkäämistä ja vallan hajauttamista paikallistasolle konfедераation periaatteiden mukaisesti. (Honohan & Jennings 2006, 104)

Cicero ja Madison olivat samaa mieltä siitä, että yhteiskunnan yleisen hyvän ajaminen oli hyväksi myös yksittäisille kansalaisille. Heidän mukaansa tavallinen kansa oli tietämätöntä ja hallittavissa tunteisiin vetoamalla. Madisonin mukaan kansan hyveiden puute sai nämä jakautumaan eri intressiryhmiin ja ajamaan kapean itsekkyyden määrittämää politiikkaa. Toisin kuin Cicero, Madison uskoi kansan valitsevan itselleen samat intressit omaavia edustajia, minkä vuoksi perustuslakiin tuli laatia enemmistön potentiaalista mielivaltaa rajoittavia institutionaalisia ratkaisuja. Toinen federalisti,

Hamilton, oli tästä asiasta samoilla linjoilla ja totesi demagogien usein pääsevän valtaan käyttämällä väärin kansan heihin kohdistamaa luottamusta. (Ibid., 105–110)

Republikanistien mukaan liberaali kansalaisuuskäsitys korostaa yksityisyyttä ja yksilön oikeuksia julkisen toiminnan hyveiden kustannuksella. Toisaalta päinvastoin kuin kommunitarismissa, keskeisenä nähdään yhteisön luomien siteiden sijaan julkisen osallistumisen kautta koko yhteiskunnalle koituvat hyödyt. Yhteisten asioiden hoitamiseen osallistuminen saa yksilöt siirtymään pois perheen ja ystävien muodostamasta yksityiselämän sfääristä ja pohtimaan laajemmin koko yhteisöä koskevia kysymyksiä. Poliittisen osallistumisen kautta kansalaiset kokevat voivansa vaikuttaa suoraan omaan elämäänsä, mikä myös auttaa koko yhteisöä integroitumaan paremmin toimivaksi kokonaisuudeksi. (Barber 1984, 151)

Liberalismin korostaessa kansalaisten negatiivisia vapauksia nähdään republikanismissa osallistuminen vapauden edellytyksenä. Kansalaisuuden käsite koostuu siinä nimenomaan sosiaalisesta toiminnasta ja vuorovaikutuksesta kontrastina liberaaliin teoriaan, jossa se on vain kokoelma lainsäädännöllisiä oikeuksia. Vapauden uhkana ei ole ainoastaan toisten oikeuksien suora polkeminen, vaan myös valtasuhteiden kautta syntyvät dominaation ongelmat: esimerkiksi yksinvaltaisen hallitsijan ei välttämättä tarvitse toimillaan suoraan rikkoa kansalaisten oikeuksia, mutta jo pelkästään mielivaltaisen vallankäytön uhka sulkee pois todellisen yksilön vapauden. (Pettit 1995, 5)

Machiavellin kirjoituksissa vapauden säilyttämisen keskeisenä ehtona oli, ettei mikään yksittäinen ryhmä tai luokka saavuttanut hallitsevaa asemaa yhteiskunnassa. Dahlilaista pluralismia heijastelevan näkemyksen mukaan tärkeintä on, että kaikki kansalaiset ajavat aktiivisesti etuaan osallistumalla poliittiseen prosessiin. Näin syntyvä tasapainotila on paras suojaus vallan keskittymistä vastaan. (Skinner 1983, 3–15)

Klassinen, Roussean ajatteluun perustuva, republikanistinen keino ratkaista yhteiskunnallisen osallistumisen dilemma on ainakin jossain määrin pakottaa kansalaiset haluttuihin toimintamalleihin. Tämän näkemyksen mukaan ihmiset tulee lainsäädännön avulla ohjata pois lyhytnäköisestä ja itsekkästä toiminnasta kohti koko yhteiskuntaa hyödyttäviä aktiviteetteja. Valamiesvelvollisuus ja äänestämispakko

voidaan nähdä esimerkkeinä ”vapauteen pakottamisesta” länsimaisissa demokratioissa: kansalaisvelvollisuudet nähdään välttämättömänä edellytyksenä laajemman poliittisen järjestelmän säilymiselle, mikä osaltaan turvaa yhteiskunnallisen vapauden. (Rousseau [1762] 2008, 14)

Yhteiskunnallisella aktiivisuudella on republikaanisessa teoriassa myös opetuksellinen funktio: julkisen toiminnan kautta ihmiset pääsevät harjaannuttamaan taitoja, joita eivät normaalisti tulisi käyttäneeksi. Koulutusjärjestelmän potentiaalia kansalaisten aktivoimisessa on myös pohdittu. Kansalaisosallistumisen hyveitä voitaisiin korostaa implisiittisesti osana muuta sivistystyötä tai eksplisiittisesti esimerkiksi erityisellä kansalaisosallistumisen opetuksella. Formaalin kansalaiskoulutuksen kannattajat näkevät sen vapaan yhteiskuntajärjestelmän edellytyksenä, vaikkakin koulutuksen käytännön toteutusta ja painopisteitä voisi vaihdella maittain paikallisen yhteiskunnallisen kontekstin mukaan. Kriitikoiden mukaan kansalaiskoulutus voisi hyvin osoittautua tehottomaksi ja jopa kääntyä itseään vastaan. Tietyn kansalaisosallistumisagendan ajaminen voisi myös olla ristiriidassa kriittisen ajattelun ja kyseenalaistamisen kanssa, joita moderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa pidetään yleisesti tärkeinä oppimispäämäärinä. (Lister & Pia 2008, 27)

Rousseaun ideaalin mukaan julkiseen toimintaan osallistuvat kansalaiset jättävät kuin itsestään omat intressinsä taka-alalle ja keskittyvät yhteisen hyvän edistämiseen. Osallistuvan toiminnan positiivinen vaikutus yhteiskunnalliseen luottamukseen ja integraatioon on myös keskeinen taustaoletus sosiaalisen pääoman kirjallisuudessa. Jos muut muuttajat pysyvät vakiona, yhteiskunnallisesti aktiivisten kansalaisten pitäisi myös suhtautua luottavaisemmin muihin ihmisiin. Tämä pohjautuu sosiaalipsykologian perushavaintoon siitä, että ihmisillä on taipumus luottaa sellaisiin henkilöihin, joiden kanssa ovat olleet aiemminkin tekemisissä. Putnamin varhaisemman tutkimuksen keskeinen havainto oli, että julkisten instituutioiden ja paikallishallinnon toiminnan tehokkuus oli suoraan riippuvainen sosiaalisen pääoman määrästä. Julkiseen elämään osallistumisen myötä kansalaiset ovat tekemisissä monien sellaisten ihmisten kanssa, joita eivät muuten tapaisi kapean yksityissfäärin puitteissa. Teorian logiikan mukaan korkeamman luottamuksen yhteiskunnat toimivat tehokkaammin niin politiikan, talouden kuin kansalaisyhteiskunnankin osalta. (Putnam 2000, 19–25)

Mahdollisuus osallistua lainsäädäntötyöhön on republikanistisessa perinteessä edellytys kansalaisten itsemääräämisoikeuden ja vapauden toteutumiselle. Rawlsin (1988, 269–272) mukaan ilman aktiivisen ja asioista perillä olevan kansan osallistumista demokraattiseen prosessiin kaikkein parhaimminkin suunnitellut yhteiskunnalliset instituutiot tulevat valumaan tiettyjen poliittisten tai taloudellisten intressien motivoimien eturyhmien haltuun. Tämän vuoksi yhteiskunnallinen passivoituminen ja kansalaisten vetäytyminen entistä enemmän oman privaattisfäärinsä suojiin on kaikkia demokraattisia valtioita uhkaava trendi.

Republikanistisessa ajattelussa voidaan erottaa myös toinen haara, joka näkee kansalaisosallistumisen itseilmaisun keinona; itseisarvona ja inhimillisen toiminnan korkeimpana hyveenä. Skinnerin (1984, 193–199) mukaan hyveajattelu ja yksilönvapaus eivät kuitenkaan ole ristiriidassa keskenään, kunhan kansalaiset eivät laita omaa vapauttaan tärkeämpään asemaan kuin yhteisen hyvän puolesta toimimista.

Liberaalissa teoriassa kansalaiset toimivat yhteisen hyvän puolesta ajamalla omaa etuaan pluralistisessa yhteiskunnassa, jossa keskeistä on valinnanvapaus ja oikeus olla vapaa muiden häirinnästä. Republikanistit näkevät tämän puutteellisena lähtökohtana, sillä koska se ei kannusta yhteiskunnalliseen toimintaan, tulee osa kansalaisista vetäytymään kokonaan julkisesta elämästä. Modernilla republikaanisella teorialla on kuitenkin ollut suuria ongelmia vastata kysymykseen siitä, miten kansalaishyveitä voidaan luoda ja miten ihmisiä voidaan konkreettisesti kannustaa toteuttamaan julkisen toiminnan hyveitä. Esimerkiksi sosiaalisen pääoman kirjallisuudessa käsitellään paljon sosiaalisen ja julkisen toiminnan hyötyjä, mutta pääoman syntyprosessi jää usein vähälle huomiolle. (Lister & Pia 2008, 26)

Eräs republikanismin keskeisistä ongelmista liittyy yhteisen hyvän määritelmään. Globalisoituneessa maailmassa monikulttuuriset yhteiskunnat voivat olla arvoiltaan ja kulttuureiltaan hyvinkin pluralistisia, joten on epäselvää onko ylipäätään mahdollista määritellä mitään sellaista toimintaa tai tavoitetta, joka olisi hyväksi kaikille kansanosille. Kuten esimerkiksi feministisessä teoriassa todetaan, ovat poliittiset diskurssit ja toiminta-agendat usein hallitsevassa asemassa olevien kansanosien määritteliä. Tällöin ”yhteiseen hyvän” tähtäävä politiikka voikin todellisuudessa olla vain jonkun tietyn eturyhmän intressien mukaista.

Republikanismin puolustajat ovat pyrkineet vastaamaan kritiikkiin toteamalla, että konfliktien leimaamassa politiikassa on pohjimmiltaan kyse siitä, että erilaiset ihmiset pyrkivät julkisen keskustelun kautta löytämään kompromisseja ja yhteisiä ratkaisumalleja. Pyrkiminen yhteiseen hyvään ei tämän näkemyksen mukaan millään tavalla edellytä, että poliittiseen prosessiin osallistuvien täytyisi olla taustoiltaan tai intresseiltään edes etäisesti samankaltaisia. (Dagger 2002, 155)

6.2 Vallan ja vapauden problematiikka

Locken (1988 [1689]) mukaan keskeinen motivaatio poliittisten yhteisöjen muodostamiselle on yksilöiden elämän, vapauksien ja omaisuuden suojaaminen. Hobbes (2011 [1651]) oli samoilla linjoilla todetessaan, että luontaisesti vapautta rakastavien ihmisten lopullinen päämäärä valtion luomiselle on oman asemansa turvaaminen. Valtaan ja yhteisöön suhtaudutaan asioina, joita tulee varoa ja kontrolloida. Vaikka liberalismissa usein hyväksytäänkin julkisen vallan olemassaolo ja sen tarpeellisuus, suhtaudutaan siihen aina hyvin epäluuloisesti. Käsitys poliittisen yhteisön välinearvosta johtaa helposti demokraattisen osallistumisen tärkeyden aliarviointiin, mikä kriitikoiden mukaan on osaltaan länsimaisten yhteiskuntien nykyisten ongelmien takana (Barber 1984, 93).

Viimeaikaisissa liberalismia edustavissa politiikan teorioissa taipumus suhtautua epäluuloisesti yhteiskunnalliseen osallistumiseen on jopa vahvistunut. Esimerkiksi Thomas Dur ja Harmon Ziegler (1975, 18) toteavat, että yhdysvaltalaisessa kontekstissa demokratian selviytyminen on yksinomaan eliittien harteilla, sillä kansalaiset ovat suurimmilta osin apaattisia, heidän poliittinen tietotasonsa on heikko ja heillä on ylipäätään yllättävän heikko sitoutuminen demokraattisiin arvoihin. Poliittinen osallistuminen lisää yhteisöjen valtaa ja toisaalta kasvattaa myös niitä yhteiskunnan osa-alueiden määrää, joihin kansa pääsee tätä suoraa valtaa soveltamaan. Enemmistön diktatuurin, julkisen mielipiteen mielivaltaisuuden sekä ylipäätään massapolitiikan vaaroja on korostettu liberaalissa teoriassa vuosisatojen ajan.

Toisin kuin republikanismissa, ihmisiä ei nähdä perusluonteeltaan poliittisina.

Kansalaisuus on keinotekoinen konstruktio, jonka yksilöt omaksuvat suojatakseen omaa etuaan. Yhteisen toiminnan rakentaminen varovaisuuteen ja epäluuloon perustuvan poliittisen filosofian pohjalle on kuitenkin ongelmallista: jos poliittisen vallan lopullinen ja ainoa päämäärä on individualismin ja yksilön aseman turvaaminen, on demokratiaa mahdotonta enää puolustaa itseisarvona tai edes tavoiteltavana päämääränä. Oligarkiaan tai valistuneeseen diktatuuriin perustuvat hallintomuodot ovat käytännössä liberalismissa samalla viivalla demokratian kanssa, kunhan julkisen vallan ainoa tehtävä eli yksilöiden oikeuksien suoja toteutuu. (Barber 1984, 3–5)

Liberalismin käytännön ilmenemismuodoissa instituutioiden ja poliittisen kulttuurin suhteen on suuria eroja länsimaiden välillä. Barber (1984) näkee Yhdysvallat eräänlaisena ääripäänä, sillä siellä liberalismiin anarkistiset piirteet ovat osaksi vallitsevaa järjestelmää, mikä on puolestaan ohjannut kansalaisten ja eliittien toimintaa. Tämä on nähtävissä varsinkin silloin, kun julkiseen keskusteluun nousee yksityisyyteen ja yksilön oikeuksiin liittyviä asioita: tyypillisesti argumentaatioissa vedotaan perustuslain toisen lisäyksen takaamaan aseenkanto-oikeuteen tai ensimmäisen lisäyksen tekstiin sananvapaudesta. Nämä aiheet ovat olleet viime vuosina jatkuvasti esillä esimerkiksi joukkoampumisten ja vihapuhekeskustelun yhteydessä, jolloin valtion on käytännössä aina todettu olevan alakynnessä yksilön absoluuttisen suojan rinnalla (CBS 2013).

Kaikille moderneille liberaaleille järjestelmille on kuitenkin yhteistä se, että valtion rooli on tiukasti rajattu yksilöiden suojaamiseksi. Klassiseksi ongelmaksi muodostuu se tapa, jolla ihmiset saadaan vapaaehtoisesti toimimaan yhteisen edun puolesta uhraamatta samalla omaa toimintavapauttaan. Anarkistisesta lähtökohdasta julkinen valta ja vapaus nähdään keskenään ristiriitaisiksi käsitteiksi, joten kollektiivisen toiminnan ongelmaa on mahdoton ratkaista. Modernien talousliberaalien näkemykset valtiosta sorto- ja pakottamiskoneistona ja yksityisestä sektorista vapaan kilpailun ja vapauden tyyssijana perustuvat pitkälti klassisten yhteiskuntasopimusteorioiden utooppisiin visioihin. Barberin (1984, 10–11) mukaan polarisaation ja eriarvoistumisen kaltaiset nyky-yhteiskuntien ongelmat johtuvat pitkälti liiallisesta anarkististen piirteiden korostamisesta. Vaikka käsitys yksilöiden vapauden keskeisyydestä onkin tärkeä lähtökohta julkisen vallan tyrannian ehkäisemisessä, jättää se samalla huomiotta yksityisen sfäärin vallan potentiaaliset väärinkäytökset, demokraattisen osallistumisen

mahdollisuudet sekä kansalaisyhteiskunnan kyvyn toimia merkittävänä poliittisena muutosvoimana.

Liberalismin yleiseksi ongelmaksi on muodostunut teoreettinen fiksaatio valtaan, sillä ihmisten kontrollointi julkisen vallan keinoin nousee keskeiseen asemaan, vaikka sinänsä tarkoituksena onkin usein yksilön aseman turvaaminen. Valta myös ymmärretään usein hyvin polarisoituneella tavalla: sanktioiden ja lakien muodossa ilmenevän absoluuttisen auktoriteetin ja toisaalta absoluuttisen vapauden välimaastosta ei juurikaan kiinnitetä huomiota. Barberin (Ibid., 14) mukaan liberaalidemokratiat ovat juuri tämän vuoksi luonteeltaan sisäisesti ristiriitaisia: niiden sisäinen politiikka perustuu kontrasteihin, ääripäiden korostumiseen ja jäykkiin dikotomioihin. Ristiriidat tulevat käytännössä ilmi siinä tavassa, miten vapautta pyritään usein säilyttämään vapauden rajoittamisella ja miten pyrkimys individualismiin johtaakin lopulta sosiaaliseen syrjäytymiseen ja yhteiskunnallisen luottamuksen laskuun.

Liberalismin sisäisiin koulukuntiin lukeutuva minimalismi pyrkii vastaamaan vallan ja vapauden väliseen ristiriitaan. Skeptisyyden ja varovaisuuden leimaamassa minimalismissa politiikkaa ei määritellä ainoastaan vapaisiin markkinoihin tai valtaan liittyviksi suhteiksi: siinä nähdään tarve sekä vallalle että vallan tiukoille rajoituksille. Poliitiikan keskeiseksi päämääräksi ymmärretään sellaisten instituutioiden rakentaminen ja kehittäminen, jotka voivat hillitä ihmisten välisiä konflikteja toisaalta rajoittaa mielivaltaista vallankäyttöä. Kaikkein vaarallisimpana vallankäyttönä minimalismissa nähdään enemmistön suvereeni valta, mitä vastaan institutionaalisten ratkaisujen on keskityttävä. Juuri tästä juontaa juurensa liberaalidemokratioihin sisältyvä syvä enemmistövallan pelko ja epäluulo kansaa kohtaan. (Ibid, 16)

Minimalistisessa ajattelussa tunnustetaan kansalaisyhteiskunnan potentiaalin toimia yhteiskunnallisen sovittelun välineenä, sillä se pystyy tuomaan kansalaiset yhteen ilman pakottamista ja näin vähentää vallan epäsuhtaa yksilöiden ja julkisen vallan välillä. Minimalismissa voidaan tietysti mielessä nähdä jopa yhteisiä piirteitä republikanismin kanssa (Ibid., 17), sillä kansalaisyhteiskunnan keskeiseksi rooliksi nousee vaihtoehdon luominen markkina- ja valtasuhteille. Järjestöjen ja ryhmien tehtävänä on kouluttaa kansalaiset ottamaan aktiivisesti osaa demokraattiseen prosessiin, jotta tällä valtiokoneiston ja taloudellisten vaihdantasuhteiden ulkopuolisella vaihtoehdolla olisi

myös todellista vaikutusvaltaa. Kansalaisyhteiskunnan toiminta jää toisaalta instrumentaaliseksi, sillä sen nähdään lopulta olevan vain välinearvo individualististen tavoitteiden ajamisessa. Suvaitsevaisuuden ja pluralismin kaltaisten kaltaisten käsitteiden todellinen arvo mitataan vain siinä tavassa, jolla ne voivat ohjata kansalaisten toimintaa sovinnaiseen toimintaan (Ibid., 17). Liberaalia ajattelua edustanut John Rawls (1971, 11) oli samoilla linjoilla määritellessään oikeudenmukaisuuden rationaalisen omaneduntavoittelun näkökulmasta. Tulonjako tulisi hänen mukaansa hyväksyä sillä perusteella, että jokainen saattaa itse joutua turvautumaan valtion apuun. Toisin sanoen suvaitsevaisuus on arvona hyödyllinen, koska syrjintä voisi muuten kohdistua periaatteessa keneen vain.

Barber (1984, 18–19) näkee minimalismissa hukattua potentiaalia liberaalidemokratioiden kehittämisen kannalta. Toisin kuin anarkismiin tai realismiin, siihen ei sisälly jyrkkää dikotomiaa vallan ja absoluuttisen vapauden välille. Tästä huolimatta se on pohjimmiltaan passiivisen varovainen poliittinen filosofia, sillä siinä ei mennä rajoitteiden asettamista pitkälle; järjestelmään sisältyvää konfliktia pyritään hillitsemään, mutta sen tilalle ei tarjota rakentavampia toimintamuotoja.

Vaikka liberalismiin sisältyykin sisäisiä painotuseroja ja koulukuntia, ovat ne lopulta identtisiä käsityksessään ihmisistä atomistisina, erillisinä toimijoina, joiden omaneduntavoittelun turvaamiseksi luodut negatiiviset vapaudet ovat kaikkien yhteiskuntien perimmäinen tarkoitus. Kriitikoiden (Ibid., 22) mukaan vapauksien näennäiseksi turvaamiseksi luotu valtiokoneisto koituu itse vapauden suurimmaksi uhaksi:

”Uusimpana tämän ristiriitaisen järjestelmän tuotoksena on kuluttaja-yhteiskunnan kansalainen, jonka elämä pyörii triviaalien materiaalien tarpeiden tyydyttämisen ympärillä. [...] Vapaus tarkoittaa lopulta vain elinympäristön materiaallisen todellisuuden muokkaamista eikä itsensä kehittämistä tai yhteisöllisyyden ja yhteistyön pohjalta lähtevää inhimillistä toimintaa. [...] Kulutusyhteiskunta on sinänsä luonnollinen liberaalidemokratian ilmenemismuoto, että yksilön elämä ohjautuu vahvasti ympäristön asettamien kannustimien ja sanktioiden välillä.”

Republikanismin antaman tylyn tuomion mukaan nykyisten länsimaisten yhteiskuntien suurimmat sosiaalisen ongelmat johtuvat pitkälti liberaalin poliittisen mallin

perustavanlaatuisista ongelmista, jotka ovat korjattavissa vain muuttamalla koko järjestelmän toimintalogiikkaa. Liberaalidemokratian välineellinen käsitys demokratian merkityksestä ei voi toimia lähtökohtana yhteisöllisen elämän kehittämiseksi, sillä se jättää täysin huomiotta ihmisten luontaisen keskinäisriippuvuuden, joka vaikuttaa kaiken poliittisen toiminnan taustalla. Julkisen toiminnan, deliberaation ja päätöksenteon kautta syntyvä yhteisöllisyys ja yksilön autonomia voivat osaltaan toimia ratkaisuna moniin länsimaiden suurimpiin sosiaalisiin ongelmiin, mutta liberalismiin teeseihin jähmettyneet valtiot ovat auttamattomasti kyvyttömiä toimimaan näiden haasteiden edessä. Vaihdamassuhteisiin ja itsekkyyteen perustuvan poliittisen järjestelmän on vaikea taipua kannustavaksi luovaa toimintaa ja yhteisten etujen ajamista kohtaan. Etsittäessä vaihtoehtoja yhteisöllisemmästä elämänmuodosta on kuitenkin varottava niitä sudenkuoppia, joita liika nostalgia antiikin kaupunkivaltioita kohtaan tai tyrannian uhkan peittävä naivi kollektivistinen politiikka kätkevät taakse. Moderni republikanismi, johon myös sosiaalisen pääoman teoria lukeutuu, pyrkii ottamaan edustukselliseen osallistumiseen perustuvan liberaalidemokratian parhaan puolet ja vahvistamaan niitä yhdistämällä demokratia kansalaistoiminnan kulttuuriin, jossa osallistuminen ja kansalaisuus yhdistyvät mahdollisimman jouhevasti demokratian keskeisiin piirteisiin. (Ibid., 20–25)

Liberaalia poliittista mallia on perinteisesti leimannut sisäänrakennettu resistanssi spontaanille toiminnalle, kompleksisuudelle ja epävarmuudelle. Teoriassa itsessään on ollut objektiivisuutta ja filosofista varmuutta korostavia piirteitä, jotka ovat monessa tapauksessa osoittautuneet ristiriitaiseksi käytännön todellisuuden ja osallistuvan poliittisen kulttuurin kanssa. Ongelmana on ollut, että teoria on ollut vahvasti menneisyyslähöistä, jolloin avoimuus luovalle kokeellisuudelle on rajattu pois järjestelmästä. Tämä ei ole ollut ilmeistä vain Hobbesin kaltaisten poliittisen filosofian klassikoiden kirjoituksissa, vaan sama asetus on jatkunut myös modernissa liberaalissa teoriassa (Barber 1984, 29–31). Robert Nozick (1974, 4) lähtee analyysissään liikkeelle yksilöiden oikeuksista, joita minkään yhteiskunnallisen toimijan ei pitäisi pystyä rajoittamaan. Individualismin ja autonomian pyhyys teoreettisena alkuasetelma johtaa siihen, että politiikan ja julkisen vallan oikeutus on aina epäilyksen alla. John Rawlsin poliittisessa ajattelussa oli myös löydettävissä teoreettinen alkupiste, jonka perusteella erityispiirteistä riisutut abstraktit henkilöt muodostavat ideaalin yhteiskuntamallin (Rawls 1971, 11). Alkupiste toimii siis

lähtökohtana oikeudenmukaisuuden määrittämiseen ja on ymmärrettävä itse teorian ulkopuolisena elementtinä tai pohjana, jolle argumentaation tukema teoreettinen rakennelma muodostuu. Rawlsin mukaan yhteiskunnan perustana toimivat oikeudenmukaisuuden periaatteet juontavat juurensa ”alkuperäisestä sopimuksesta”, jonka omia etujaan ajavat vapaat ja rationaaliset kansalaiset ovat keskenään tehneet. Sopimuksen tarkoitus on toimia tasa-arvon lähtöpisteenä määrittämällä ihmisten yhteiselämän rakenteen. Kaikki yhteiskuntaa määrittävät tulevat sopimukset ja lait muodostetaan tämän alkuperäisen sopimuksen perusteella.

Liberalismin keskeinen teoriapohja noudattelee pitkälti tätä samaa kaavaa, jossa alkupremissien oletetaan olevan rationaalisia itsestäänselvyyksiä. Niiden pohjalta rakentuvia kausaaliketjuja puolustetaan, mutta itse alkupisteen väitetään olevan kaiken argumentaation ulkopuolella. Kuitenkin liberaalidemokratian ongelmien analysoinnissa nimenomaan näiden ”itsestäänselvien” premissien luomat ongelmat nousevat usein esiin (Barber 1984, 31). Liberaalissa teoriassa materialistisesta lähtökohdasta tai ”esiteoriasta” juontavat juurensa sen muut keskeiset elementit. Materialismiin sisältyy oletus ihmisistä materiaalisina olentoina, joiden sosiaalinen ja poliittinen ympäristö on materiaalisen todellisuuden rajaamaa. Yksilöiden toiminta ja pyrkimys ajaa omia intressejään tulevat ilmi heidän vuorovaikutuksessaan fyysisen maailman kanssa. Tästä loogisesti seuraa, että ihmisten toimintaa ohjaavat lait, jotka sääntelevät ja muokkaavat näiden konkreettista toimintaympäristöä. Barberin mukaan liberaalia teoriaa on leimannut kielellisesti ja mielikuvien tasolla Hobbesin ajoista lähtien fyysisen todellisuuden korostaminen, minkä voidaan nähdä juontuvan valistusaikaa seuranneesta luonnontieteiden kehitymisestä ja yleisestä maailmankuvan muutoksesta. Luonnontieteiden mullistus vaikutti vahvasti myös poliittiseen teoriaan, jossa maailma alettiin ymmärtää yhä enemmän konkreettisena kokonaisuutena, jonka toimijat oli mitattavissa ja eroteltavissa fyysisiin yksiköihin. Vanha käsitys ihmisten ja yhteiskuntien hengellisestä, abstraktista puolesta jäi yhä enemmän taka-alalle. Liberalismiin sisältyvät teoreettiset taustaoletukset ovat luonteeltaan hyvin konkreettisia: omaisuus yksilön fyysisenä jatkeena, valtio alueellisen kokonaisuutena, oikeuksiin ja toimivaltoihin liittyvät rajat, sanktiot työkaluina ihmisten käyttäytymisen ohjaamiseen hedonismin mekanismien kautta, valta fyysisenä voimana ja vapaus ulkoisten kahleiden puutteena (Ibid., 34).

Republikanismin kritiikin mukaan liberalismien fiksaatio määritellä inhimillinen elämä yksinomaan fyysisen todellisuuden näkökulmasta jättää huomiotta yksilöiden keskinäisriippuvuuden, yhteisöllisyyden, yhteistyön, veljeyden ja kansalaisuuden kaltaiset ilmiöt. Materialismin korostuminen on johtanut liberalismiin sisältyvään näkemykseen, jonka mukaan valta ja vapaus ovat aina toisensa vastakohtia. Koska valta sulkee pois vapauden mahdollisuuden, suhtaudutaan anarkismin puolelle nojautuvassa liberalismissa johdonmukaisen epäilevästi politiikkaa kohtaan. Valtio edustaa fyysisiä rajoitteita ja sanktiovaltaa, joten sen oletetaan myös olevan vapauden pahin vihollinen; politiikasta muodostuu puhdasta vallankäyttöä ja vapaudesta epäpoliittisuuden taidetta. Poliittinen vapaus tarkoittaa liberalismissa lopulta vain ulkopuolisen häirinnän puutetta, minkä vuoksi vapaus on siinä luonteeltaan passiivista. Toimettomat ja muista eristäytyneet kansalaiset ovat liberaalidemokratian mallissa ideaaleja yhteiskuntarauhan kannalta. (Fallon 1989, 1696–1700)

Republikanismi on pohjimmiltaan ajatus itsehallinnollisesta yhteisöstä, jota yhdistävät samankaltaisten intressien sijaan halu toimia yhteisten asioiden puolesta. Toiminnan pohjana ei kuitenkaan ole altruismi tai sopiva luonne, vaan kansalaiskasvatuksen kautta saadut yhteisöllisyyttä tukevat asenteet ja toisaalta myös osallistumisen sallivat instituutiot. Kuten liberalismissa, myös tähän lähestymistapaan sisältyy käsitys politiikasta konfliktina, julkisen ja yksityisen sfäärin erillisyydestä sekä pluralistisista yhteisöistä. Modernin republikanismin puolestapuhujien mukaan osallistuva demokraattinen prosessi ei ole myöskään sidoksissa antiikin kaltaiseen, kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen, jolloin sen menetelmät ovat relevantteja myös moderneille yhteiskunnille niiden koosta riippumatta (Barber 1984, 117). Tavoitteena on pyrkiä haastamaan käsitys demokratiasta eliittien ja massojen välisenä politiikkana ja pyrkiä korjaamaan nykyisten liberaalidemokratioiden suurimpia ongelmakohtia.

Republikanismi tulee kuitenkin nähdä pikemminkin liberalismia täydentävänä lähestymistapana eikä radikaalina, kokonaisvaltaisena vaihtoehtona status quolle. Sen keskeisimpinä elementteinä on yhteisön, osallistumisen ja kansalaisuuskoulutuksen korostaminen yhteiskunnallisen kehityksen välineinä. 1900-luvulla vaikuttaneiden republikanismin puolestapuhujien välillä on tosin havaittavissa huomattaviakin eroja. Hannah Arendt (1958) näki julkisella areenalla tapahtuvan politiikanteon inhimillisen toiminnan ylimpänä muotona; kreikkalaista demokratiaa ihannoiva *vita activa* oli

tavoiteltava ideaali kaikille kansalaisille. Barberin visio ”vahvasta demokratiasta” pyrki taas eksplisiittisesti irtautumaan näkemyksistä, joissa politiikka nostettiin ainoaksi oikeaksi elämäntavaksi ja vapauden tärkeimmäksi ilmenemismuodoksi. Hänelle Arendtin ja Leo Straussin republikaaninen nostalgia oli olemukseltaan liian lähellä totalitarismia, jossa utooppinen politiikka ulottuu kansalaisten yksityissfääriin puolelle. Barber näkee toisaalta totalitarismin uhan myös nykytilanteessa: liberalismiin sisältyvä patologinen yksityisten intressien korostaminen tekee länsimaista haavoittuvaisia kilpaileville ideologioille, sillä vallitseva järjestelmä ei pysty vastaamaan kunnolla yhteisötason paineisiin.

Parhaimmillaan osallistuva demokraattinen kulttuuri tarkoittaa sitä, että eri intressien ja preferenssien ohjaamat ihmiset pystyvät elämään harmonisesti yhdessä sekä toistensa että koko yhteisön etua ajaen. Tilanteessa, jossa ihmiset eivät vetäydy puolustuksellisesti omiin elämämpiireihinsä vaan tekevät yhteistyötä, yhteisöjen kyky muovata kompromisseja on selvästi parempi. Liberaalidemokratioissa kilpailevien intressien kautta syntyvä konflikti pyritään yleensä joko eliminoimaan tai tukahduttamaan. Siihen sisältyvä kyynisyys ja pessimismi auttavat osaltaan torjumaan utooppista idealismia, mutta johtavat samalla passiiviseen poliittiseen kulttuuriin. Barberin demokratiamallissa konflikti pyritään muuntamaan osallistuvan kulttuurin kautta luovaksi muutosvoimaksi, jolla yksityisistä intresseistä saadaan mahdollisimman yhteensopivia laajemman yhteisökontekstin kanssa (Barber 1984, 119). Kun ihmiset ymmärretään kansalaisina eikä abstrakteina yksilöinä, voidaan yhteiskunta ymmärtää erillisyyden sijaan yhteisöllisyyden ja tasa-arvon kautta.

7 ANALYYSI

Tutkimuksen analyysivaihetta varten European Social Surveyn vuoden 2012 Suomi-aineistosta valittiin ne muuttajat, jotka osuvimmin kuvaavat sosiaalisen pääoman ja luottamuksen vaikutusta yhteiskunnan laajempaan dynamiikkaan. Kuten aiemmin todettua, ei sosiaalisen pääoman mittaaminen ole yksiselitteistä sen luonteen ja määritelmällisen laajuuden vuoksi; toisin kuin esimerkiksi taloudellinen pääoma, sitä on vaikea redusoida yhdeksi suoraan mitattavaksi yksiköksi. Sosiaalisen pääoman määrää voidaan kuitenkin tutkia siihen selkeästi liittyvien muuttujien kautta, joihin lukeutuvat muun muassa ihmisten asenteet sekä sosiaalinen ja yhteiskunnallinen toiminta.

Regressioanalyysiin valittiin ESS-aineistosta 16 muuttujaa. Vastaajien taustatiedoista mukaan otettiin sukupuoli, koulutustausta ja taloudellinen tilanne. Kysymykset C2, C4 ja D1 mittasivat sosiaalista aktiivisuutta:

C2. Kuinka usein tapaatte ystäviänne, sukulaisianne tai työtovereitanne muuten kuin työasioissa?

C4. Verrattuna muihin ikäisiinne ihmisiin, kuinka usein osallistutte erilaisiin sosiaalisiin tapahtumiin tai vapaa-ajan toimintaan?

D1. Kuinka usein viimeisten kahdentoista kuukauden aikana olette osallistunut vapaaehtoisjärjestön tai hyväntekeväisyysjärjestön toimintaan?

Kysymykset A3, A4, A5 ja H11 mittasivat vastaajien yleisiä asenteita muita ihmisiä kohtaan:

A3. Voiko mielestänne ihmisiin luottaa, vai onko niin, ettei ihmisten suhteen voi olla liian varovainen. Kertokaa mielipiteenne asteikolla nollasta kymmeneen, jossa nolla tarkoittaa, ettei ihmisten kanssa voi olla liian varovainen ja 10, että useimpiin ihmisiin voi luottaa?

A4. Oletteko sitä mieltä, että useimmat ihmiset tilaisuuden tullen yrittäisivät käyttää Teitä hyväkseen vai luuletteko, että ihmiset yrittäisivät olla reiluja?

A5. Katsotteko, että useimmiten ihmiset pyrkivät olemaan auttavaisia toisia kohtaan vai että enimmäkseen he ajattelevat vain omaa etuaan?

H11. (Kuvailen lyhyesti ihmisten ominaisuuksia. Kuunnelkaa jokainen kuvaus ja kertokaa, kuinka paljon tai vähän kuvaus muistuttaa Teitä itseänne.) Hänestä on tärkeätä auttaa ympärillään olevia ihmisiä. Hän haluaa huolehtia heidän hyvinvoinnistaan?

D21 ja C6 olivat asuinympäristön sosiaalisuuteen ja turvallisuuteen liittyviä kysymyksiä:

D21. (Kertokaa, missä määrin) Teistä tuntuu, että asuinalueenne ihmiset auttavat toisiaan?

C6. Kuinka turvalliseksi tunnette – tai tuntisitte – olonne kävellessänne yksin illalla asuinalueellanne?

Poliittista osallistumista mitattiin kysymyksillä B11, B13, B14 ja B17:

On olemassa erilaisia keinoja parantaa Suomen asioita tai estää asioiden kehittymistä huonoon suuntaan. Oletteko viimeisten 12 kuukauden aikana tehnyt mitään seuraavista:

B11. Ottanut yhteyttä poliitikkoon tai valtion tai kunnan virkamieheen? (lisäohje: henkilökohtaisten asioiden hoito ei kuulu kysymyksen piiriin.)

B13. Toiminut jossakin muussa järjestössä tai yhdistyksessä? (lisäohje: mikä tahansa yhdistys tai järjestö (esim. harrastusyhdistys) kelpaa, ei tarvitse liittyä politiikkaan.

B14. Käyttänyt tai pitänyt esillä kampanjatuotteita kuten rintamerkkejä, tarroja tms.?

B17. Boikotoinut, eli kieltäytynyt tai välttänyt ostamasta tiettyjä tuotteita?

Jotta regressioanalyysiin voidaan sisällyttää luokittelu- tai järjestysasteikollisia muuttujia, on ne koodattava erillisiksi dummy-muuttujiksi. Kvalitatiivisiksi tai dikotomisiksi kutsutut dummy-muuttujat voivat saada vain kaksi arvoa: nolla tai yksi. Muuttujien regressiokerroin käytännössä ilmoittaa, kuinka arvon yksi saava havaintoryhmä eroaa niistä havainnoista, jotka saavat arvon 0. Sukupuolen referenssikategoriaksi määriteltiin miehet; koulutustaustamuuttuja koostuu akateemisesti koulutetusta väestönosasta; taloudellinen tilanne sisältää vastaajat, joiden taloudellinen tilanne oli vähintään kohtuullisella tasolla. Poliittisen toiminnan kysymyksissä tiedusteltiin vastaajien osallistumista viimeisten 12 kuukauden ajalta, joten dummy-muuttujat kuvaavat vastaajia, jotka olivat osallistuneet kyseisiin toimiin.

Taulukko 1 kuvaa kolmella eri mallilla tehtyä regressioanalyysia. Ensimmäisessä mitattiin muuttujien vaikutusta eduskuntaa ja oikeusjärjestelmää kohtaan tunnettuun luottamukseen. Näissä malleissa selitettävänä muuttujana olivat yhteiskunnallisen makrotason keskeiset poliittis-hallinnolliset instituutiot. Kolmannessa mallissa samoja muuttujia tutkittiin suhteessa asenteisiin keskeisellä yhteiskunnallisen luottamuksen indikaattorilla.

Kertokaa asteikolla nollasta kymmeneen, kuinka paljon henkilökohtaisesti luotatte seuraavaksi luettelemiini tahoihin. Nolla tarkoittaa sitä, että ette luota ollenkaan kyseiseen tahoon ja 10 sitä, että luotatte erittäin vahvasti kyseiseen tahoon:

Malli 1: B2. Eduskunta?

Malli 2: B3. Oikeusjärjestelmä?

Malli 3: A3. Voiko mielestänne ihmisiin luottaa, vai onko niin, ettei ihmisten suhteen voi olla liian varovainen. Kertokaa mielipiteenne asteikolla nollasta kymmeneen, jossa nolla tarkoittaa, ettei ihmisten kanssa voi olla liian varovainen ja 10, että useimpiin ihmisiin voi luottaa?

Taulukko 1 kuvaa analyysin tuloksia, jotka olivat pääpiirteittäin sosiaalisen pääoman ja luottamuksen tutkimuksen teoreettisten taustaolettamusten mukaisia. Tutkimuksen hypoteeseille saatiin siis vahvistusta. Taustamuuttujista koulutustaustalla ja vastaajan taloudellisella tilanteella oli vahva yhteys yhteiskunnalliseen luottamukseen. Sinänsä ehkä yllättävää oli, että korkeakoulutetut vastaajat suhtautuivat epäluuloisemmin sekä muita ihmisiä että yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan. Hyvällä taloudellisella tilanteella oli päinvastainen vaikutus: se lisäsi luottamusta varsinkin eduskuntaa kohtaan. Henkilökohtaisen talouden tila on toisin sanoen Suomessa vahvasti sidoksissa siihen, koetaanko kulloinkin harjoitettu politiikka legitiiminä.

Taulukko 1. Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen yhteiskunnalliset vaikutussuhteet Suomessa

	Malli 1 (Luottamus eduskuntaan)	Malli 2 (Luottamus oikeusjärjestelmään)	Malli 3 (Ihmisiin voi yleensä luottaa)
(Vakio)	1,491*** (0,384)	3,818*** (0,371)	2,001*** (0,298)
Sukupuoli	0,019 (0,087)	0,057** (0,084)	-0,020 (0,069)
Koulutustausta	-0,105*** (0,119)	-0,116*** (0,115)	-0,039** (0,093)
Taloudellinen tilanne	0,150*** (0,123)	0,099*** (0,118)	0,051*** (0,096)
Sosiaalinen aktiivisuus (kollegat, ystävät ja perhe)	0,000 (0,031)	-0,027 (0,030)	0,023 (0,024)
Suhteellinen sosiaalisuus	0,062** (0,046)	0,017 (0,045)	0,075*** (0,036)
Vapaaehtoistyö	-0,009 (0,032)	-0,022 (0,031)	0,007 (0,025)
Naapuruston avuliaisuus	0,014 (0,030)	0,029 (0,029)	0,004 (0,024)
Kokee tärkeäksi muiden auttamisen	0,041* (0,046)	0,036 (0,045)	-0,015 (0,036)
Ihmisiin voi yleensä luottaa	0,253*** (0,028)	0,185*** (0,027)	-
Muiden tavoitteet yleensä epäitsekkeitä	0,059** (0,029)	0,122*** (0,028)	0,390*** (0,021)
Muut ihmiset yleensä avuliaita	0,125*** (0,026)	0,117*** (0,025)	0,253*** (0,19)
Turvattomuuden tunne	-0,018 (0,069)	-0,56** (0,066)	-0,090*** (0,054)
Yhteydenotto poliitikkoihin	0,028 (0,111)	-0,004 (0,107)	0,026 (0,087)
Järjestötoiminta	0,028 (0,094)	0,040 (0,091)	0,019 (0,074)
Vetoimuksien allekirjoittaminen	-0,022 (0,100)	-0,036 (0,096)	0,032 (0,078)
Boikotteihin osallistuminen	-0,033 (0,088)	-0,027 (0,085)	-0,019 (0,069)

Taulukon selitys: ***Merkittävä 1 %:n luottamusvälillä; **merkittävä 5 % luottamusvälillä; *merkittävä 10 % luottamusvälillä.

Standardoidut muuttujat välillä [-1,1], suluissa ilmoitettu muuttujien keskihajonta.

Muita sosiaalisesti aktiivisemmat ihmiset luottivat myös enemmän muihin ihmisiin, mikä on yksi sosiaalisen pääoman teorian tärkeimmistä taustaolettamuksista. Tämän suhteen on kuitenkin oltava varovainen, ettei korrelaatio sekoitu kausaatioon: sosiaalisen toiminta voi toki lisätä luottamusta muihin ihmisiin, mutta sosiaalinen toiminta voi myös olla seurausta tietyistä ennakoasenteista. Kaikkien sosiaalisten ja asennemuuttujien osalta yhteys ei ollut näin selvä tai sitä ei löytynyt ollenkaan. Vapaaehtoistoimintaa tai ystävien ja kollegoiden kanssa vietettyä aikaa mittaavat muuttajat eivät olleet tilastollisesti merkitseviä. Toisaalta yleisempiä asenteita mittaavilla muuttujilla yhteys oli hyvin vahva kaikissa malleissa, mikä kuvasi myös hyvin mikrotason vuorovaikutuksen merkitystä laajemmalle poliittiselle järjestelmälle: vastaajat, jotka näkivät muut ihmiset yleensä avuliaina, epäitsekkäinä ja luotettavina, suhtautuivat myös selvästi luottavaisemmin eduskunnan sekä suomalaisen oikeusjärjestelmän toimintaan.

Poliittista aktiivisuutta mittaavien muuttujien osalta ei löytynyt yhteyttä mallien selitettäviin muuttujiin. Osaltaan tämä saattaa johtua ESS:n kysymysten yksinkertaisuudesta: poliittista toimintaa mitattiin vain viimeisen vuoden osalta ”kyllä/ei”-kysymyksillä tiettyjen spesifien osallistumismuotojen osalta. Poliittiseen osallistumiseen liittyviä asenteita olisi ollut mielenkiintoista tutkia suomalaisessa kontekstissa tätäkin tarkemmin, esimerkiksi sosiaalista aktiivisuutta mittaavien muuttujien kaltaisella tavalla: kuinka aktiivinen vastaaja kokee olevansa viiteryhmäänsä verrattuna? Kokeeko vastaaja aktiivisen osallistumiskulttuurin demokratian osaksi vai pitääkö hän parempana tyytyä äänestämisen kaltaisiin konventionaalisiin vaikuttamistapoihin? Osallistumista mittaavien muuttujien selittämisarvoa vähentäneenä myös se, että poliittisesti aktiivisiin ihmisiin sisältyy sekä yhteiskunnalliseen tilanteeseen tyytymättömiä että niitä, jotka kokevat aktiivisuuden osaksi demokraattista toimintakulttuuria.

ESS:n aineiston voi kuitenkin katsoa tukevan tutkimuksen taustahypoteeseja siitä, että sosiaalisen pääoman ja luottamuksen tutkimuksilla ja näiden perusteella esitetyillä yhteiskuntapoliittisilla argumenteilla on relevanssia myös modernin suomalaisen yhteiskunnan kannalta. Mikrotason luottamuksen ja sosiaalisen toiminnan yhteys laajempaan poliittiseen järjestelmään sekä siihen sisältyvien instituutioiden toimintaedellytyksiin on tilastollisen analyysin valossa selvä.

Johtopäätökset

Tutkimuksen tavoitteena oli arvioida kvantitatiivisten menetelmien avulla sosiaalisen pääoman ja luottamuksen käsitteisiin liittyvän teoriataustan relevanssia modernin suomalaisen yhteiskunnan kannalta. Erityisesti tavoitteena oli selvittää, onko European Social Surveyn kyselyaineiston perusteella havaittavissa yhteyttä ruohonjuuritason sosiaalisen pääoman ja luottamuksen sekä laajemman poliittis-institutionaalisen kontekstin välillä. Molemmat käsitteet ovat laajoja ja monitulkintaisia, mutta niiden varovaisella arvioinnilla on osansa ajankohtaisten yhteiskunnallisten haasteiden käytännön ratkaisujen etsimisessä. Taloudelliset vaikeudet, syrjäytymisen ehkäisy sekä monikulttuurisuuden luomat haasteet ovat esimerkkejä ilmiöistä, joihin sosiaalisen pääoman sekä luottamuksen käsitteet liittyvät suoraan. Toimivien naapuriyhteisöjen luominen ei ole ainoastaan valtiovallan tehtävä, sillä kansalaisyhteiskunnan toimijoiden rooli on usein vähintäänkin yhtä merkittävä.

Käsitteet liittyvät laajempaan keskusteluun poliittisesta osallistumisesta sekä uusien vaikutuskanavien luomisesta perinteisten edustuksellisen demokratian instituutioiden rinnalle. Oikeusministeriön ja poikkihallinnollisen Demokratiaverkoston valmisteleva Suomen ensimmäinen demokratiapoliittinen selonteko valmistui alkukevästä 2014, mikä kuvaa aiheen ajankohtaisuutta. Selonteossa pyrittiin muun muassa selvittämään Suomen demokratiapolitiikkaa, demokratian toimivuutta, kansalaisyhteiskunnan tilaa sekä demokratiakasvatuksen ja suoran demokratian menetelmien soveltamisen potentiaalia. Vuonna 2012 voimaan tullut laki kansalaisaloitteista oli jo merkittävä myönnytys sille, että perinteinen edustuksellisen demokratian malli koetaan ainakin osittain vanhentuneeksi. Teknologian kehityksen luoma viestinnän vallankumous on mahdollistanut uudet vaikutuskanavat sekä muuttanut poliittisen kommunikaation kulttuuria entistä osallistavampaan suuntaan. Poliittisen järjestelmän legitimizeetti vaatii, että rakenteita uudistetaan vastaamaan modernin toimintaympäristön luomiin haasteisiin.

Sosiaalista pääomaa tarkasteltiin tutkimuksessa läheisesti luottamuksen käsitteen kanssa, sillä ne liittyvät kiinteästi toisiinsa niin teoriassa, sen normatiivisissa päätelmissä sekä empiriassa. Luottamusta on helpompi mitata suoraan ihmisten

asenteiden ja sitä kautta kyselytutkimuksien avulla – ja koska sosiaalisen pääoman oletetaan ilmenevän kasvavan luottamuksen muodossa, päästään sen avulla alkuperäisen kohteen jäljille, vaikkakin hieman epäsuorasti. Tutkimuksen analyysiosa toi tukea Putnamin ja muiden teoreetikoiden taustaolettamuksille myös Suomen kontekstissa. Tuloksista ehkä merkittävin oli vahva havaittu yhteys henkilöidenvälisten ja yhteiskunnallisten mielipiteiden välillä: vastaajat, jotka suhtautuivat luottavaisemmin päivittäisessä elämässään tapaamiinsa ihmisiin ja näiden motiiveihin, luottivat myös vankemmin poliittisen järjestelmän ja oikeusjärjestelmän toimivuuteen.

Mitä johtopäätöksiä tuloksista voi tehdä käytännön politiikan kannalta? Jos mikrotason rooli yhteiskunnan integraation vahvistamisessa tunnustetaan, voidaan samalla antaa tukea niille lähidemokratian kehittämiseen ja kansalaisten aktivoimiseen tähtääville toimenpiteille, joita on Suomessakin ollut suunnitteilla viime vuosina kiitettävä määrä. Kuntauudistuksen yhteydessä on keskusteltu kaupunginosavaltuustojen perustamisesta, joiden on nähty voivan parhaimmillaan vahvistaa lähialueen identiteettiä ja tuoda päätöksenteko entistä lähemmäs kansalaisia. Avoimen datan hankkeilla on nähty olevan potentiaalia hallinnon läpinäkyvyyden edistämiseksi, sillä tietotekniikan kehityksen myötä jokaisella internet-yhteyden omaavalla kansalaisella on pääsy ennennäkemättömään määrään tietoa niin talouden indikaattoreihin kuin esimerkiksi poliitikkojen äänestyskäyttäytymiseen liittyen.

Eri asia on kuitenkin se, kuinka suuri osa kansalaisista tulee hyödyntämään uusia vaikuttamiskanavia. Tässä yhteydessä modernin republikanismin teeseillä voi katsoa olevan relevanssia: osallistumisen mahdollistamisella ei lopulta ole juurikaan vaikutusta, jos sitä tukemaan ei ole luotu kansalaisten aktivoimiseen pyrkivää demokraattista kulttuuria. Kuten tutkimus osoittaa, ei tämän suhteen tule keskittyä pelkästään yksilön ja valtion väliseen vuorovaikutukseen. Kaupunginosien ja sitä pienempien alueiden yhteisöllisyys luo pohjaa luottamuksen ja sosiaalisen pääoman muodostumiselle, mikä puolestaan muovaa ihmisten asenteita myös laajempaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Liberalismin perinteisen mallin puutteista tuntuu vallitsevan yhä voimakkaampi konsensus. Haasteena on kuitenkin löytää ne yhteiskunnalliset ratkaisut, joilla uusi osallistumisen kulttuuri saataisiin tehokkaimmin muodostettua ja samalla juurrutettua osaksi suomalaisen yhteiskunnan perusrakenteita.

Lähdeluettelo

Aineisto:

European Social Survey (ESS). Kierros 6 (2012), Suomen maakohtainen kyselyaineisto.
<http://www.europeansocialsurvey.org/>

Kirjallisuuslähteet:

Alasuutari, P. (1989): *Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Hanki ja jää, Helsinki.

Arendt., H. (1958): *The Human Condition*. University of Chicago Press, Chicago.

Archibugi, D., Held, D. & Köhler, M. (toim.) (1998): *Re-imagining Political Community*. Polity Press, Cornwall.

Bachmann, R. & Zaheer, A. (toim.) (2006): *Handbook of Trust Research*. Edward Elgar Publishing, Northampton.

Blau, P. (1964): *Exchange and Power in Social Life*. Wiley, New York.

Borg, S., Ketola, K., Kääriäinen, K., Niemelä, K. & Suhonen, P. (2007): *Uskonto, arvot ja instituutiot. Suomalaiset World Values -tutkimuksissa 1981-2005*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, Tampere.

Bourdieu, P. (1980): *Le Capital Social*. Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 31, pp. 2–3.

Bourdieu, P. (1985): *The Forms of Capital*. Teoksessa Richardson, J. (toim.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, pp. 241–258. Greenwood, New York.

Bowles, S. & Gintis, H. (2002): *Social Capital and Community Governance*. The Economic Journal, 112, pp. 419–436.

Brady, H. (1999): *Political Participation*. Teoksessa Robinson, J., Shaver, P. & Wrightsman, L. (toim.): *Measures of Political Attitudes*, pp. 737–801. Academic Press, San Diego.

Burt, R. (1992): *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).

Burt, R. (1997): *The Contingent Value of Social Capital*. Administrative Science Quarterly, 42, pp. 339–364.

- Capozza, D. & Brown, R. (2000): *Social Identity Processes. Trends in Theory and Research*. Sage Publications, London.
- Carney: *Obama Implementing Executive Actions Following Navy Yard Shooting*. CBS Local News. [viitattu: 20.4.2014] <http://washington.cbslocal.com/2013/09/17/carney-obama-implementing-executive-actions-following-navy-yard-shooting/>
- Christensen, H. (2011): *Political Participation Beyond the Vote*. Åbo Akademi University Press, Turku.
- Coleman, J. (1988): *Social Capital in the Creation of Human Capital*. American Journal of Sociology, 94. pp. 95–120.
- Coleman, J. (1990): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Costa, D., & Kahn, M. (2003). *Civic Engagement and Community Heterogeneity*. Perspectives on Politics, 1, pp. 103–111.
- Dagger, R. (2002): *Republican Citizenship*. Teoksessa Isin, E. & Turner, B. (toim.): *Handbook of Citizenship Studies*, pp. 145–158 Sage Publications, London.
- Delhey, J., Newton, K. & Welzel, C. (2011): *How General Is Trust in "Most People"? Solving the Radius of Trust Problem*. American Sociological Review, 76, pp. 786–807.
- Dryzek, J. (1996): *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critiques, Contestations*. Oxford University Press, Oxford.
- Durkheim, E. [1897] (1951). *Suicide*. Free Press, Toronto.
- ESS6 (2012): *Documentation Report. The ESS Data Archive*. [viitattu 27.4.2014], http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round6/survey/ESS6_data_documentation_report_e01_3.pdf
- Eurooppalainen sosiaalitutkimus European Social Survey (ESS): *ESS Suomessa*. [viitattu 27.4.2014], <http://www.europeansocialsurvey.org/about/country/finland/finnish/index.html>
- Fallon, R. (1989): *What Is Republicanism, and Is It Worth Reviving*. Harvard Law Review, 102, pp. 1695-1735.
- Fearon, J. (2003): *Ethnic and Cultural Diversity by Country*. Journal of Economic Growth, 8, pp. 195–222.
- Fine, B. & Lapavistas, C. (2004): *Social Capital and Capitalist Economies*. South Eastern Europe Journal of Economics, 1, pp. 17–34.
- Fox, J. (2008): *Applied Regression Analysis and Generalized Linear Models*. Sage Publications, New York.

- Freitag, M. & Traunmüller, R (2009): *Spheres of Trust: An Empirical Analysis of the Foundations of Particularized and Generalized Trust*. European Journal of Political Research, 48, pp. 782–803.
- Fukuyama, F. (2001): *Social Capital, Civil Society and Development*. Third World Quarterly, 22 (1), pp. 7–20.
- Galston, W. (1991): *Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*. Cambridge University Press, New York.
- Gambetta, D. & Hamill, H. (2005): *Streetwise. How Taxi Drivers Establish Their Customers' Trustworthiness*. Russell Sage Foundation, New York.
- Garcia, S. (toim.). (1993): *European Identity and the Search for Legitimacy*. Pinter, London.
- Gargiulo, M. & Ertug, G. (x): *The Dark Side of Trust*. Teoksessa Bachmann, R. Zaheer, A. (2006): *Handbook of Trust Research*, pp. 165–186. Edward Elgar Publishing, Massachusetts.
- Gargiulo, M. & Benassi, M. (1999): *The Dark Side of Social Capital*. Teoksessa Gabbay, S. & Leenders, R. (toim.): *Social Capital and Liability*, pp. 298–322. Kluwer, Massachusetts.
- Gijssberts, M., van der Meer, T. & Dagevos, J. (2011): *'Hunkering Down' in Multi-Ethnic Neighbourhoods? The Effects of Ethnic Diversity on Dimensions of Social Cohesion*. European Sociological Review, 28 (4), pp. 527–537.
- Gilbert, M. (1996): *Living Together. Rationality, Sociality & Obligation*. Rowman & Littlefield, Maryland.
- Goertz, G. (1994): *Contexts in International Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gravenotter, Mark. (1985): *Economic Action and Social Structure: a Theory of Embeddedness*. American Journal of Sociology, 91, pp. 481–510.
- Green, D. & Shapiro, I. (1994): *Pathologies of Rational Choice Theory*. Yale University Press, New Haven.
- Greenwood, R. & Oliver, C., Suddaby, R. & Sahlin-Andersson, K. (toim.) (2013): *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. Sage Publications, London.
- Habermas, J. (1989): *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press, Massachusetts.
- Hall, P. & Taylor, R. (1996): *Political Science and the Three New Institutionalisms*. Political Studies, 44, pp. 936-957.

- Halpern, D. (2005): *Social Capital*. Polity Press, Cornwall.
- Hardin, R. (2002): *Trust and Trustworthiness*. Russell Sage Foundation, New York.
- Harper, R. (2001): *Social Capital. A Review of the Literature*. Office for National Statistics, London.
- Hindess, B. (1996): *Discourses of Power: From Hobbes to Foucault*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hjerppe, R. (1998): *Sosiaalinen pääoma taloudellisena ilmiönä*. Teoksessa *Sosiaalinen pääoma. Käsité ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*. VTT, Helsinki.
- Hobbes, T. (2011 [1651]): *Leviathan*. Pacific Publishing, Seattle.
- Honohan, I. & Jennings, J. (toim.) (2006): *Republicanism in Theory and Practice*. Routledge, New York.
- Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. (toim.) (1998): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere.
- Inglehart, R. (1999): *Trust, Well-Being and Democracy*. Teoksessa Warren, M. (toim.): *Democracy and Trust*, pp. 88–120. Cambridge University Press, Cambridge.
- Isham, J., Narayan, D & Pritchett, L. (1995): *Does Participation Improve Performance? Establishing Causality with Subjective Data*. The World Bank Economic Review, 9 (2).
- Kajanoja, J. & Simpura, J. (toim.) (1998): *Sosiaalinen pääoma. Käsité ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.
- Kumlin, S. & Rothstein, B (2005): *Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions*. Comparative Political Studies, 38. pp. 339-365.
- Kymlicka, W. & Norman, W. (2000): *Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts*. Oxford University Press, Oxford.
- Kymlicka, W. (2002): *Contemporary Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- Lancee, B. & Dronkers, J. (2008): *Etnische Diversiteit*. Migrantenstudies, 24, pp. 224–249.
- Levy, J. (1997): *Classifying Cultural Rights*. Teoksessa Will Kymlicka, W. & Shapiro, I. (toim.): *Ethnicity and Group Rights*, pp. 12–66. New York University Press, New York.
- Lewicki, R. & Bunker, B. (1995): *Trust in Relationships. A Model of Development and Decline*. Teoksessa Bunker, B, Rubin, J. (toim.): *Conflict, Cooperation and Justice*.

- Essays Inspired by the Work of Morton Deutsch*, pp. 133–173. Jossey-Bass, San Francisco.
- Lijphart, A. (1990): *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press, New Haven.
- Locke, J. [1689] (1988): *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press.
- Locke, J. [1690] (1979): *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford Clarendon Press.
- Luzzati, T. (2000): *Social Norms and Individual Sanctioning*. *Economia Politica*, 17 (1), pp. 53–67.
- Lynch, K. (1960): *The Image of the City*. MIT Press, Cambridge.
- Nacol, E. (2011): *The Risks of Political Authority. Trust, Knowledge and Political Agency in Locke's Second Treatise*. *Political Studies*, 59, pp. 580–595.
- Madison, J., Hamilton, A. & Jay, J. [1788] (2003): *The Federalist Papers*. Signet Classics, New York.
- Mahoney & Thelen. (2010): *Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency and Power*. Cambridge University Press.
- Manicas, P. (2006): *A Realist Philosophy of Social Science. Explanation and Understanding*. Cambridge University Press, Cambridge.
- McGarry, J. & O'Leary, B. (1993): *The Politics of Antagonism*. Athlone Press, London.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. & Cook, J. (2001): *Birds of a Feather: Homophily in Social Networks*. *Annual Review of Sociology*, 27, pp. 415–444.
- Meyer, D. (2004): *Protest and Political Opportunities*. *Annual Review of Sociology*, 30, pp. 125–145. Palo Alto, California.
- Munck, G. & Snyder, R. (2007): *Debating the Direction of Comparative Politics. An Analysis of Leading Journals*. *Comparative Political Studies*, 35, pp. 5–31.
- Niemi, R., Wiesberg, H. & Kimball, D. (2010): *Controversies in Voting Behavior*. CQ Press, Washington.
- Norris, P. (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nye, J., Zelikow, P. & King, D. (toim.) (1997): *Why People Don't Trust Government*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- OECD (2013): *Better Life Index*. OECD Statistics. [viitattu 1.5.2014], <http://stats.oecd.org/>

- Oliver, J. & Wong, J. (2003): *Intergroup Prejudice in Multiethnic Settings*. American Journal of Political Science, 47, pp. 567–582.
- Pettit, P. (1997): *Republicanism: a Theory of Freedom and Government*. Clarendon Press, Oxford.
- Pichardo, N. (1997): *New Social Movements: A Critical Review*. Annual Review of Sociology, vol. 23, pp. 411–430.
- Podolny, J. & Baron, J. (1997): *Resources and Relationships: Social Networks and Mobility in the Workplace*. American Sociological Review, 62, pp. 673–693.
- Pohjola, I. (1998): *Sosiaalinen pääoma, talouspolitiikka ja kilpailukyky*. Teoksessa *Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*, pp. 53–56. VTT, Helsinki.
- Poliisibarometri 2010. *Kansalaisten näkemyksiä ja kokemuksia poliisitoiminnasta ja sisäisen turvallisuuden tilasta*. Sisäasiainministeriön julkaisut, 29. [viitattu 27.4.2014], <http://www.intermin.fi/julkaisu/292010?docID=24915>
- Portes (1998): *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. Annual Review of Sociology, 24, pp. 1–24.
- Putnam, R. (2007): *Diversity and Community in the Twenty-First Century*. Pohjautuu Johan Skytte -säätiön palkintoluentoon. Scandinavian Political Studies, 30, pp. 137–174.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, New Jersey.
- Putnam, R. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Putnam (2002): *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford University Press, Oxford.
- Quillian, L. (1995): *Prejudice as a Response to Perceived Group Threat. Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe*. American Sociological Review, 60, pp. 816–860.
- Rawls, J. (1988): *The Priority of Right and Ideas of the Good*. Philosophy and Public Affairs, 17 (4), pp. 251–276.
- Robbins, B. (2011): *Neither Government nor Community Alone: A Test of State-Centered Models of Generalized Trust*. Rationality and Society, 23, pp. 304–346.
- Robbins, S. & Judge, T. (2010): *Organizational Behavior*. Prentice Hall, New Jersey.

- Rose, N. (1995): *Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen*. Teoksessa Eräsaari, R. & Rahkonen, K. (toim.): *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*, pp. 19–56. Helsinki, Gaudeamus.
- Rosenberg, M. (1968): *the Logic of Survey Analysis*. Basic Books, New York.
- Ross, C., Mirowsky, J. & Pribesh, S. (2001): *Powerlessness and the Amplification of Threat. Neighborhood Disadvantage, Disorder and Mistrust*. *American Sociological Review*, 66, 568–592.
- Rothstein, B. (2001): *Social Capital in the Social Democratic Welfare State*. *Politics and Society*, 29 (2), pp. 207–241.
- Rousseau, J. [1762] (2008): *The Social Contract*. Cosimo Classics, New York.
- Ruuskanen, P. (2001): *Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntauksset ja mekanismit*. VATT-tutkimuksia 81. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.
- Sampson, R., Raudenbush, S. & Earls, F. (1997): *Neighbourhoods and Violent Crime. A Multilevel Study of Collective Efficacy*. *Science*, 277, pp. 918–924.
- Skinner, Q. (1983): *Machiavelli on the Maintenance of Liberty*. *Politics*, 18 (2), pp. 3–15.
- Skinner, Q. (1984): *The Idea of Negative Liberty. Philosophical and Historical Perspectives*. Teoksessa Rorty, R & Schneewind, J. & Skinner, Q. (toim.): *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skogan, W. (1987): *The Impact of Victimization on Fear*. *Crime and Delinquency*, 33, pp. 135–154.
- Stadelmann-Steffen, I. (2011): *Social Volunteering in Welfare States: Where Crowding out Should Occur*. *Political Studies*, 59, pp. 135–155.
- Stryker, S. (1980): *Symbolic Interactionism. A Social Structural Version*. Benjamin Cummings, Menlo Park.
- Suomen virallinen tilasto (SVT). (2009): *Tulonjakotilasto. Pienituloisuus 2009, 5. Pienituloisuuden, köyhyyden ja syrjäytymisen mittareista*. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 23.4.2014]. http://www.stat.fi/til/tjt/2009/02/tjt_2009_02_2011-01-26_kat_005_fi.html
- Tajfel, H. (1978): *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic Press, London.
- Taylor-Gooby, P. (1991): *Welfare State Regimes and Welfare Citizenship*. *Journal of European Social Policy*, 1, pp. 93–105.

- De Tocqueville, A. [1840] (1969): *Democracy in America*. Doubleday, New York.
- Tolsma, J., Van der Meer, T. & Gesthuizen, M. (2009): *The Impact of Neighbourhood and Municipality Characteristics on Social Cohesion in the Netherlands*. *Acta Politica*, 44, pp. 286–313.
- United States Census Bureau (2007): *Gini Ratios for Households, by Race and Hispanic Origin of Householder: 1967 to 2007*. Historical Income Tables, Households. [viitattu: 10.4.2014]
<http://www.census.gov/hhes/www/income/data/historical/household/h04.html>
- Turner, J. (1987): *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Uslaner, E. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Väärälä, R. (1998): *Sosiaalinen pääoma ja sosiaalipolitiikka*. Teoksessa *Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*, pp. 57–69. VTT, Helsinki.
- Ward, C. (1991): *The Limits of "Liberal Republicanism". Why Group-Based Remedies and Republican Citizenship Don't Mix*. *Columbia Law Review*, 91, pp. 581-607.
- World Bank (2014): *World Development Indicators*. World Bank, Washington. [viitattu 3.5.2014] <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
- World Values Survey (2005): *FSD2118*. [viitattu 2.5.2014].
http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/survey_2005